

Исокжон Нишонов

САМОДА ЧАКНАГАН ЮЛДҮЗ

КИССАЛАР

Исокжон Нишонов

САМОДА
ЧАҚНАГАН
ЮЛДҮЗ

КИССАЛАР

ҚАЙТА НАШР

“НАМАНГАН”
Тошкент 2019

УЎК: 821.512.133.3

ББК: 84(5Ўзб)7

Н - 16

Нишонов, Исоқжон

Самода чақнаган юлдуз: Қиссалар. Исоқжон Нишонов. «Наманган», 2019. – 148 б.

ISBN 978-9943-5247-7-4

Кўлингиздаги китоб қозоқ элининг улуғ фарзанди, қозоқ ёзма адабиётининг асосчиси, оташнафас шоир Абай (Иброҳим) Кўнонбой ўглиниң ҳаёти ва ижоди ҳақида ёзилган ва ўзбек тилида илк бор нашр этилаётган асардир. Мазкур асар 2018 йилнинг август ва сентябрь ойларида адабнинг Абай юртига қилган саёҳати давомида тўплаган маълумотлар асосида ёзилди. Шунингдек, китобга муаллифнинг тўрт ҳикоядан иборат “Муҳаббатнинг мангу қўшиги” қисссаси ҳам киритилган.

Такризчи:

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори
Абдулхамид Қурбонов**

УЎК: 821.512.133.3

ББК: 84(5Ўзб)7

ISBN 978-9943-5247-7-4

© Исоқжон Нишонов, 2019 йил.
© «Наманган» нашриёти, 2019 йил.

САҲРОДА ЧАҚНАГАН ЮЛДУЗ

Остонада бир кун қолдим. Эрнурнинг аёли Зарина хоним мени оқшомги сайрга таклиф қилганида бошим осмонга етди. Пойтахтнинг жамолини кўриб, юрагим тўлқинланди. Осмонга бўй чўзган бинолар, замонавий туар жойлар – буларнинг бари одам кўзини қувонтиради, юрагига ҳаяжон солади. Зиёратимизни янги курилган жоме масчитидан бошладик. У кўркам ва салобатли эди. Накшинкор устунлар маҳобатли ва мафтункор. Деворларни муқаддас оят ва ҳадислар безаб турибди. Ерга кўзни қамаштиргувчи гиламлар тўшалган. Ичкарига кириб, икки ракат намоз ўқиб, Куръон тиловат қилдим. Кейин шаҳар Ҳокимлиги биноси олдидағи Абай ҳайкалинини бориб кўрдик. У бундан бир неча йил муқаддам ўрнатилган. Ўзининг маҳобати ва салобати билан шаҳарнинг чиройига чирой қўшиб турибди. Оқиннинг пойига гуллар тўшалган. Бу халқининг унга бўлган меҳр-муҳаббатининг рамзи.

Эрталаб Карагандага жўнадим. Эрнур шу вилоятда ишларди. У бошқа соҳа эгаси бўлса-да, адабиётга ошно. Томирида Абайнинг қони оқиб тургани сабаб шеърлар битади. Улар бир неча китобга жой бўлган. Кўпи қўшиқ қилиб куйланмокда. Айниқса, “Оға Султон” бутун мамлакатга машҳур. Радио-телевизорда янграмаган кун йўқ. Китоб ўқишни хуш кўради. Жаҳон классик ёзувчиларининг дурдона асарлари жавонни безаб турибди.

Йўл бўйидаги янги курилаётган кўп каватли бинолар, қўшма корхоналар, туар жой бинолари – Қозогистонда кун сайин янгидан янги ўзгаришлар содир бўлаётганидан дарак беради. Илгари ҳам бу диёрда бўлганман.

2014 йилнинг кузи эди ўшанда. Олмаота шахрида Осиё ва Европа ёзувчиларининг бир ҳафталик анжуманига таклиф этилгандим. Иштирокчилар қаторида қозоқ адабиётининг улуғ сиймоси Мухтор Авезовнинг уй музейини зиёрат қилганман. Ижодхонасига кириб, курси-

сида ўтириб, дунёга машҳур асарларини ёзган машин-касининг тугмачаларига бармокларимни босиш, бўш пайтларида қўлига олиб, нозик пардаларини чертиб, асабларига ором берган дўмбирасини чертиш баҳтига мұяссар бўлганимдан ҳозиргача ғурурланаман. Парвардигордан шундай буюк ёзувчи бўлишни, буюк асарлар яратишни сўраганим ҳақиқат. Кутубхона алоҳида хонада, қатор-қатор китоблар орасида жаҳон классиклари китобларини, Алишер Навоий бобомизнинг девонлари, Абдулла Қодирий, Ғафур Ғулом, Ойбек каби ватандушларимнинг асарлари безаб турганидан суюнганман.

Табиийки, Мухтор оға бизнинг она тилимизни яхши билган (онаси қозоқ ўзбекларидан эди), ўзбек ёзувчилари билан дўстона алоқада бўлган. Тошкентда ўқиб юрган кезлари ҳам, кейинчалик ҳам Ойбекнинг хона-донида кўп меҳмон бўлганини эшитганман. Ўзбек ва қозоқ адиларининг ўша пайтдаги дўстлиги ҳозир ҳам одамнинг ҳавасини келтиради.

Ижодхонада ёзувчининг турли йилларда чоп этилган ва хорижий тилларга ўгирилган китоблари алоҳида ажралиб туради. “Абай” роман-эпопеясининг бир нечта кўл ёзма варианatlари ҳам сакланмоқда.

Ўйга қайтганимда адилнинг ижодхонасидан олган таассуротларим билан узоқ муддат яшадим. Бир пайтлар сотиб олганим ва китоб жавонимда сакланаётган “Абай” ва “Абай йўли” романларини қайта кўлимга олдим. Асарни ўкиш жараёнида адилнинг сўз танлаш, улуғ оқиннинг тимсолини яратиш борасидаги маҳоратига, чукур билмига койил қолганман. Мухтор оға маҳорат ва истеъодод билан яратган бу асар мен каби қаламкашлар учун тажриба мактаби вазифасини ўташи ҳақиқат.

Ўшанда юрагимда Абайга беҳад кучли муҳаббат уйғониб, унинг овулига бориб, қабрини зиёрат қилиш истаги туғилганди. Мамлакатимиз раҳбарининг ўтган йилнинг 13 марта қабул қилинган «Буюк қозоқ шоири ва мутафаккири Абай Қўнонбоев ижодий мероси-

ни кенг ўрганиш ва тарғиб қилиш тўғрисида»ги қарори бу истагимни руёбга чиқарди. Абай яшаган жойларни, оқиннинг пойқадами етган овулларни, қабрини зиёрат қилиш баҳтига мусассар бўлдим.

Мухтор оға 1897 йилнинг 28 сентябрида ҳозирги Семей вилоятининг Чингизтоғ бўлисида, Бўрили деган овулда, оддий қозоқ Умархон Аvezov хонадонида таваллуд топди. Болалик йилларида Мухтор оға барча овул болалари қатори мадрасада таълим олди. Уларга сабоқни Абайнинг амакиси берарди. Ўша пайтларда бўлажак ёзувчи беш-олти ёшларда эди. Бобоси набирасини дастурхон атрофига ўтқазиб, имтиҳон қиласарди. Кўлига китоб тутқазиб, ўқитиб кўрар, агар мадрасада берилган топшириқни бажармаса ёки ўқишга қийналса, қаттиқ дашном эшитарди. Бироқ Мухторнинг “р” ҳарфини талаффуз қилишга тили айланмасди. Шу сабабли бобоси уни мадрасадан олиб, ўқиши билан ўзи шуғулланадиган бўлди.

Бобоси илмсевар киши бўлган. кўп вақтини мутолаа билан ўтказарди. Қунларнинг бирида Мухтор унинг қўлида қалингина китобни кўриб колади. Араб имлосида ёзилган бу китоб Абайнинг шеърлар тўплами экан. Аваз бобо шоирнинг яқин дўсти ва шоир шеърларининг шайдоси бўлганлиги сабабли унинг ижодига ҳамиша хурмат ва эҳтиром билан қаради. Бобоси бу китобни мадраса мулласидан қўл ёзма қилиб, қўчириб олиш мақсадида олиб келганди. Унинг нияти ўз навбирасини Абай ижоди билан таништириш бўлганди. Мухтор Аvezov ўша воқеаларни хотирлаб: “Бобомнинг ўз ўқитиши услуби бор эди. У сезиларли даражада ўқитувчининг меҳнатини осонлаштиради, аммо бечора ўқувчининг кўпгина кўз ёшларини тўкишга сабаб бўлди. Мен ҳарфларни аранг ажратаб ошладим. Уларни ёд олишга тўғри келди. Лекин ҳеч қачон эшитмаган нотаниш исмлар айнан менга тушарди..

Мухтор оғанинг юрагида ёзувчи бўлиш истагини Абай уйғотган. Унинг шеърлари бўлажак адабнинг

қалбига адабиётга меҳр учқунини ташлаган. Абайнинг шеърларини ёд айтиб юрган кезлари ўзи ҳам шундай буюк ёзувчи бўлишни орзу килган бўлса ажаб эмас.

Мухтор оға ўн бир ёшга тўлганида, унинг тарбияси билан амакиси Қосимбек шуғуллана бошлайди. Мақсади Мухторни рус-тузем мактабига бериш ва рус тилини ўргатиш бўлган. Ўша пайтларда одамларнинг рус тилини ўрганишга бўлган қизиқиши ортиб борарди. Мухтор мактабда ёмон ўқимади. Фанларни тез ўзлаштириб олди. У ерда Абай ҳақида ҳам дарс ўтиларди. Ёзувчи шундай ҳикоя қиласиди. “Биз талабалар ёзги таътил вактида овулнимизга қайтганимизда, бўлис бошликлари мактаб кийимидағи болаларга қараб бошларини қимирлатиб қўйишарди”.

Мухтор Авезов 1920 йилларнинг охирида Семей шаҳрига келади. Педагогика билим юртида болаларга сабоқ беради. Ўзининг “Эл оғаси”, “Енлик Кебек”, “Довул”, “Қорғансиздин куни” (1921), “Уйланиш” (1923), “Ўқиган азамат” (1922), “Қорали сулув”, “Қир ҳангомалари”, “Қир суреттери”, “Кинэмшил бойжеткен” (1925) асарларини айнан шу шаҳарда ёзди.

1932 йили Мухтор Авезов ўз тақдирини узил-кесил ҳал қилди. “Абай” роман-эпопеясини ёзиш учун кўлига қалам олди. Қашқабулоққа келди. Абайнинг муборак пой-қадами теккан овулларни кезди. Уни яқиндан таниган ва билган одамлар билан сұхбатлашди. Абай ҳақидаги эсдалик ва хотираларни ёзив олди. Шоирнинг ҳаёти ва ижоди билан боғлик тарихий маълумотларни йиғди. Албаттa, бу пайтда Абайнинг қариндошлари ва уни яқиндан билган дўсту биродарларининг ёши ўтиб, хотиралари заифлашиб қолганди. Оқиннинг яқин дўстларидан бири Какатой хотираси ўтмаслашиб, болалик йилларидағи воқеаларни ёдга олишга қийналса-да, ёзувчига муҳим гапларни айта олди. Оқиннинг отаси Қўнонбой ҳақида ҳам яхшигина маълумотларни берди. Кимматли маълумотларни эса Абайнинг ўн йилдан ор-

тиқ бирга яшаган, содиқ дўсти, вафодор ёри Айгеримдан олди. Бундан ташқари, оқиннинг яқин дўсти, адібнинг бобоси Аваздан ҳам улуғ оқиннинг ёшлиқ йиллари ҳақидаги эсдаликларни эшитганди.

Романинг дастлабки боблари Қашқабулоқда ёзилди. Сұхбатдошларимнинг айтишича, Мухтор оға ишдан келиб, одамлар билан сұхбатлашиш учун овулларга чиқиб, кечки пайт ҳориб-чарчаб қайтар ва хонага кириб, икки-уч соат мизғиб, сүнгра ёзув столига ўтириб, ёзишга киришар экан. Кунига түрт-беш соатлаб ишларкан.

Мухтор оға кундаликларида ёзади: “Иzlанишлар натижасига кўра қаҳрамоним ҳақида кўп маълумотлар тўпланди, ёзиш жараёнида мен улуғ адаб Максим Горькийнинг ўғитларини қўп бор эсга олардим. “Шундай нарса ҳақида ёзгин-ки, у ҳақда жим бўлишга ҳаққинг бўлмасин”. Ҳатто ҳозир Абайнинг ёшлиги ҳақида ёзилган романни тугатган бўлсам-да, менда қаҳрамоним тўғрисида бир нечта романларга етарли маълумотлар бор. Асарни ёзиш жараёнида Абайнинг ўлмас руҳи менга анчагина кувват берди”.

Мазкур романнинг биринчи ва иккинчи китоблари 1958 йили Москвада “Писатель” нашриётида чоп этилди. Бутун мамлакатга тарқалди. Мухтор оғанинг номини шон-шұхратга буркади. Қозоқлар адабни “Абайнинг ўғли” деб аташди. Улуғ оқин ижодига қизиқиш оргди. Илмий-тадқиқот ишлари бошланди. Асарни сотиб олиш истагида бўлган ўқувчилар дўконларда соатлаб навбат кутишарди. Асар ўша пайтнинг ўзидаёқ бошқа халқлар тилларига ҳам таржима қилинди. 1960 йили Зумрад томонидан ўзбек тилига ўтирилди ва Тошкентда минглаб нусҳада босилди.

Абай шұхратини дунёга ёйган ёзувчи шундай дейди: “Абай - халқнинг кўриб турган кўзи, Абай – элнинг қайноқ юраги, Абай – халқнинг ақли”.

Машиналарнинг шовқини хаёлимни тўзитди. Ойнадан ташқарига бокдим, шаҳарга кириб келибмиз.

Алексей Эрнурга кўнғироқ жўнатди. Биз йўл ёқасидаги гул-чечаклар билан ўралган ошхонада кўришдик. Чой устидаги сухбатимиз Абай ҳакида бўлди. Эрнурдан амакиси ҳакида хозиргача кўпчилик бехабар бўлган ҳикояларини эшлитиб, воқеаларни тинглаб, улуғ окин тўғилган овулга тезроқ бориш иштиёқи оромимни ўғирлади.

Икки кун Қарагандада қолдим. Учинчи куни тонгда йўлга отландик. Остонадан Зарина ҳам етиб келди. Қозғистонлик таникли ёзувчи, евросиё ёзувчилар уюшмасининг аъзоси Талгат Кенесбоев (бу дўстимиз мазкур китоб нашрга тайёрланаётган пайтда қазо килди), тарих ўқитувчиси Ўқан Кўшибоев бизга ҳамроҳлик қилди. Иккита кўшиқчи йигитлар эса бошқа машинада эдилар.

Қашқабулоққача минг чақирим. Йўлда толикиб қолиш ҳеч гап эмасди, лекин шерикларимнинг руҳи тетик... Йўлга тушдик. Шаҳар кўлларини силкитиб, биз билан хайрлашаётгандек ортимизда қолди. Абай юрти эса бағрига чорларди.

Олис йўлга чиққанингда йўлдошлиаринг билан гурунглассан, кимдир кўшиқ айтади, кимдир ҳикоя, бошқа бирор латифа тўкийди. Мақсад зерикмаслик, чарчоқни енгиш.

Машина сахро ичкарисига кириб бораради. Одамлар яшайдиган қўналғалар ортда қоларди. Ям-яшил ўтлоклар қоплаган яйловлар бағрида тизза бўйи майсаларни чимчилаб юрган қўй-қўзилар, пода-пода моллар, уюр-уюр йилқилар кўзга ташланарди. Ойнадан ташқарига бокиб бораётган Талгат хаёлга чўмганганди. “Янги ёзадиган асарлари ҳакида ўйлаётган бўлса ажаб эмас”, деб тахмин қилдим.

Машинамиз навбатдаги тепаликни ошиб ўтди. Пастда яшнаган водийларга гўзаллиги андоза бўладиган беҳудуд яйлов ярқ этиб кўзга ташланди. Талгатнинг хаёли қочди. Ундан сўрадим:

– Нималарни ўйлаётисан?

У жилмайди. Ҳорғин кўзлари порлади.

– Айтсан ишонасанми?

— Нега ишонмай, ахир сен доимо адабиёт ҳақида, ёзадиган асарларинг ҳақида ўйлайсан-ку, — дедим.

— Тўғри, лекин ҳозир Абай отамиз ҳақида, унинг асарлари ҳақида ўйлаётган эдим!

— Ўланлари ёдингга тушган бўлса айт, эшитайлик!

Тақлифимни шерикларим ҳам маъқуллашди. Талгат хиргойи қила кетди:

*Ўлан – сўзниң пошиоси, сўз сараси,
Қийиндан қийилтирап эр доноси,
Тилга енгил, юракка илиқ тегиб,
Теп-текис, силиқ келсин айланаси.*

«Қани, сен ҳам Абайни хурмат қилиб, шунча йўл босиб келибсан, ўланларидан айт-чи»; дегандек менга қараб қўйди.

Йўлдошларим менинг оғзимга қараб жим қолишиди. Абай оғанинг шеърларини болалигимда ёдлаганман. Ўтган йили унинг янги чиққан китобини варақлага-нимда ўша шеърлар хотирамда уйғонганди:

*Сўз боши аввал ҳадис, оят бўлур,
Шираси ҳам маъноси гоят бўлур.
Пайгамбар ҳам сўзини ўлан қилган.
Ўлан айтай, шоядки кўнглим тўлур.*

Қарсаклар янгради. Адирлар узра тараалди. Талгат давом эттириди:

*Ўландаи хутба ўқиб кекса мулло,
Ўлан айтиб ииғлаган валиюлло,
Ҳамма ҳам чамасича ўлан ўқир,
Ўлан билан ёзилган каламулло.*

Ўланни улаб кетдим:

*Ўланга ишқимиз бор қадим чоқдин,
Лекин қандай наф бўлар мақтанмоқдин!
Ичи зар, сирти кумуши сўз яхшисин —
Келишитирап ким ҳам бор мўл қозоқдин?*

Айтган ўланларимиз шерикларимнинг кўнглини хуш, димоғини чоғ айлаб юборди. Шерикларим ҳам юраклари завқ-шавқقا тўлиб, қарсак чалиб олқишилашиди. Абай оғанинг шеърларини ҳозир Худо дилимга соларди:

*Сўзни чертиб сўзласанг ҳар ким сийлар,
Мақол қўшиб сўзларкан кекса бийлар.
Оқинлари беакл, нодон экан,
Бекор сўзни теридаи нуқул ийлар.*

Талгат:

*Кўлида ҳам қўбизи, ҳам дўмбира,
Ҳаммага мақтov ўқип, қўймас сира.
Ўлан айтиб, хайр тилар, элни кезиб,
Сўз қадрин ерга ураг, бўлиб хира.*

Ўлан-ўланга уланиб, бири тугаши билан бошқаси бошланарди. Гоҳ мен, гоҳ Талгат куйлардик. Бир-биримизга гал бермасдик. Энди ўйлаб боқсан, ўшанда бу илҳомни Аллоҳ дилимга солган экан, Абай отанинг руҳи қўллаб турган экан. Биз қанчалик куйламайлик ўланларнинг адоги йўқдек эди гўё.

Анча масофа ортимизда қолганди. Йўлимизда ўтовлар кўзга ташланди. Машинамиз булоқ отилиб чиқаётган жойда тўхтади. Пастга тушдик. Ариқдаги сув майда, ялтироқ тошлилар устидан шилдираб, куйдек чулдираб оқарди. Сахро ҳавоси ўзгача-да, нафас олиб тўймайсан. Кўнглинг қулфи очилиб, баҳри дилинг яйраб, вужудинг кувонч ва шодликларга тўлади. Беихтиёр “О, қозоқ даллари-ей”, деб юборасан.

Ховучимизни тўлдириб, муздек сувдан қониб-қониб симирдик. Юз-кўзларимизни ювдик. Сувнинг таъми чарчоқларимизни тарқатиб, руҳимизни кўтариб юборди.

– Абай отамиз бу йўлдан кўп юрганлар, – деди Эрнур. – У Қарқарага тез-тез келиб, халқнинг ҳолидан хабар олиб, йўқсилларга мол-кўй улашарди. Буни унга отаси Кўнонбой васият қилган.

— Эшитишимча, Кўнонбой оға Қарқара овулида масчит курдирганмиш.

— Шундай, ҳозир биз ўша ерга борамиз. Масчитни ўз кўзинг билан кўрасан!

Машинамиз яна йўлга тушди. Ўзининг саодатманд ғилдиракларида бизларни сўқмоқ йўлдан ғизиллаб, манзилимиз томон олиб кетарди. Гўзаллигига тил ожиз манзаралар қаршимизда ястаниб ётарди. Қуёшнинг тафтидан куриб, қовжираб, олтин тусига кирган ўт-ўланлар гўё рассомнинг мўйқаламидан тўкилган рангларга ўхшарди. Атрофга боқсан сайнинг кўнглинг завқка тўлиб тошаверади.

Шерикларим бироз толиққанди. Ойнадан кираётган эпкин одамнинг уйқусини келтирарди. Мен эса буюк оқиннинг болалик йиллари ҳакида ўй суро бошладим.

АБАЙНИНГ БОЛАЛИК ЙИЛЛАРИ

Ўз замонасининг улуғ шоири, маърифатпарвар кишиси, дунё классиклари қаторидан ўрин олган, қозоқ халқинингтина эмас, балки бутун инсониятнинг муносиб фарзандига айланган Абай Кўнонбой ўғли 1845 йилнинг 10 августида ҳозирги Семей вилоятининг Чингизтоғ ён бағридаги Қашқабулоқ овулида 7000 бошдан ортиқ йилқиси бўлган Кўнонбойнинг кирқ ёшида топган фарзанди эди. Кўнонбойнинг ўзи 1804 йилда замонасинг одил кишиларидан бири бўлган Ўсканбой оиласида таваллуд топди. Онаси Улжон оқила, фариштали, диний илмдан яхшигина хабардор аёл бўлгани учун ҳам ўғлини бисмиллони айтмасдан, таҳоратсиз эмизмасди. Кўнонбой кенг гавдали, юзи нурли, бўта кўз, сумбати келишган йигит бўлиб ўсади. Оз муддат мулладан сабоқ олган бўлса-да, кейинчалик илм ортидан қувишга вақт тополмади. Ҳаёт ва турмуш ташвишларига ўралашиб қолди. Ўн беш ёшидан бошлаб курашларда қатнашиб, доврукли полвон бўлиб юрга танилди. У умри давомида ўзига одилликни шиор қилиб олганди. Ўн етти

ёшида уйланган бўлса-да, кирқ ёшида ўғил топди. Ота унга Иброҳим деб исм қўйди. Боланинг бувиси Зере ҳоланинг кейинчалик ҳикоя қилишиб, Иброҳим дунёга келган пайтда, ёришиб келаётган тонг тун пардасини кўтараётганда, Ой сўниб, юлдузлар хира тортиб бораётган паллада сахрова кудратли мўъжиза рўй берган. Юлдузлар орасида кўзни қамаштирадиган бир юлдуз чакнаган. Бундай ёрқин ёғду таратган юлдузни овул одамлари ҳаётларида илк бор кўришлари эди. Юлдуз кун сайин порлаб, олмосдек товланиб, ёрқиндан ёрқин нур сочарди. У бошқа юлдузлардан барвакт чиқар ва энг охири сўнарди. Кўпчилик уни “Иброҳимнинг юлдизи”, деб аташди.

Улжон кўпроқ уй юмушлари билан банд бўлгани сабаб, боланинг тарбияси билан бувиси Зере ҳола шуғулланди. Шоира табиатли бу аёл Иброҳимни ҳамиша бағридан қўймасди, ўйнатар, алла айтарди:

*Алла, алла Абайим,
Отга тўқум ёпайин,
Далага кетган онангни,
Қайдан излаб топайин...*

Буни эшитганлар гоҳ кулиб, гоҳ ажабланиб, боланинг асл исмини унутиб, уни Абай, Абайжон, деб чақира бошлишади. Абай онаси ва бувисининг бағрида кулундек беғам, беташвиш ўсди. У ўйнаб-чопиб юрадиган тақирерлар, майда тошлок ён бағирликлар, қалин чий курсоvida қад кўтариб турган тепаликлар бўлди.

Зере ҳола набирасига эртаклар, афсоналар, тарихий воқеаларни сўзлаб берарди. Абай улуғ кишилар ҳақидаги ҳикояларни диққат билан тингларди. Боши катта, кулоги кичкинагина, қирмиз юзли, қўллари дўмбок, кенг елкалари маҳобатли, доимо қулимсираб турувчи, қоп-қора кўзлари одамнинг дилидагини уқиб оладигандек эътибор билан бокувчи бу болакайни овулдагилар бирдек яхши кўришарди.

Абай ёш бўлса-да, ораста кийиниб юришни хуш кўрарди. “Буни Худонинг ўзи унга раво кўрганди”, дейишарди одамлар. Қишли-кировли кунларда бошидан тулки терисидан тикилган телпак, баҳордан кузга қадар дўппи тушмасди...

Қўонбой фарзандининг тарбиясига жиддий эътибор қаратди. Уни халқпарвар ва адолатли инсон бўлиб камол топишини орзу қилди. Ўғлини бошқа болаларидан ақлли, зийрак ва тиришқоқ эканлигини билиб, доимо ёнида олиб юрди.

Қўонбой Абайнин ўқитишга, илмли бўлишига барча шароитларни яратиб берганди. Бола тўққиз ёшидан бошлаб отасининг дўмбирасини кўлига олиб, қадим қадимдан бери тилдан тилга ўтиб келаётган халқ лапарларига куй басталаб, қўшиққа соларди. Ўн ёшида эса ўзи ҳам ўланлар ёза бошлади.

Абайнинг овози ёқимли ва жарангдор эди. Куйлаганда ҳад-худудсиз сахро узра ёйилиб, одамлар қалбига тезда сингиб кетарди. Бу қўшиқларда қозок ҳалкининг орзулари, интилишлари, фаровон ҳаёти тараннум этиларди. Соф муҳаббат, ошиқнинг оху зорлари, инсоний ҳис-туйғулар мадҳ этиларди, баҳтли келажак кўйланарди. Шунинг учун унинг ширали овозига ошифта бўлган муҳлислар олис-олис овуллардан келиб туришар, баъзидা олиб кетишарди.

Профессор Саъдий айтади: “Абай қозокнинг окини эмас, балки ҳофизидир”. Фарзандининг тиришқоқлиги, интилувчанлиги, хотирасининг ўтқирлиги ота қалбida уни мадрасага бериш ва ўқитиш, саводли инсон килиб тарбиялаш истагини уйғотди. Қўонбой уни Семейдаги Аҳмад Ризо мадрасасига олиб борди. Татар мулла Ғабитхон домла қўлида диний ва дунёвий илмлардан сабоқ олди. Боланинг ёқимли овози кўпчиликни хайратга соларди. Олдига тушадиган ҳофизи Куръон топилмасди. Абай мадрасада ўқиб юрган кезлари ёқ поэзиянинг сир-синоатларини ўрганиб қолмай, балки ўзи ҳам шеърлар ёза бошлади. Шо-

ирнинг бизгача етиб келган хотираларида ва шеърларида халқ оғзаки ижодига тақлид қилиб, оқинларнинг ижодига ҳавас уйғониб ёзилган ўланлар кўп учрайди. Замондошларининг айтишича Абай шеър ёзишни ўн икки ёшидан бошлаган. Ёшлиқда ёзган шеърларининг кўпини ўзининг севгилиси Тогман исмли қизга бағишиллаган. Бироқ булар оғзаки айтишувда бўлиб, қоғозга туширилмаган, кейинчалик Кувондиқ исмли оқин аёлдан ёзиб олинган.

Абай мадрасада араб, форс, турк, татар тилларини чуқур ўрганди. Фирдавсий, Саъдий Шерозий, Низомий Ганжавий, Фузулий, Бобур каби буюк шоирларнинг асарларини мутолаа қилди. Навоийни завқقا берилиб ёд ўкирди. У бемисл шеърияти билан Абайнинг руҳиятини сеҳрлаганди. Ундан илҳом оларди. “Шохнома”, “Лайли ва Мажнун”, “Гўрӯғли” каби достонлар бўла-жақ оқиннинг энг севимли асарларига айланди.

1858 йили ўн тўрт ёшида ёзган ўланларининг бирида:

*Фузулий, Шамсий, Сайҳали,
Навоий, Саъдий, Фирдавсий,
Хўжса Ҳофиз-бу Низомий,
Мэдэт бер шагири фэрияд,*

- деб улут устозларига ўзининг миннатдорчилигини билдиради.

Абай маълум муддат рус тузем мактабида ҳам сабоқ олди. А. С. Пушкин, Л. Н. Толстой, Кирилов асарларини ўқиди, улардан озук олди. Рус тили орқали Байрон, Гете, Шиллер, Лесаж, Дюма, Мицкевич каби хорижий шоир ва адилларнинг асарлари билан танишди. Аристотель билан Сукрот асарлари ўзига мафтун айлади. Албатта, бу асарларни рус тилида ўқиш ва тушуниш унга бироз оғирлик киласди. Бунда укаси Халилилло ёрдам берарди. Бу пайтда у шаҳардаги кадет гемназиясида рус тилидан сабоқ оларди.

Маърифатпарвар оқин А. С. Пушкиннинг “Евгений Онегин” романидан қаттиқ таъсиранланган. У кечалари

асарни қайта-қайта ўқиб, таржима қиласы. Лев Толстой ва Салтиков - Шедрин бүлажак оқинни сеҳрлаб қўйди.

Абай ўқиши давом эттиролмади. Мамлакатда уруғлар, қабилалар, овуулар ўртасида ўзаро ички низолар, келишмовчиликлар, мажаролар авж ола бошлиди. Оқибатда элнинг тинчи бузилди. Бундай мақсадсиз урушларнинг олдини олиш, кон тўкилишига йўл қўймаслик учун эса овулларга саводхон, билимдон ёшлар зарур эди. Кўнонбой буни тушунди, ҳокимият учун туганмас кураш ва урушда у ўзига кўплаб душманлар ортирганди. Кутимаганда рўй бериши мумкин бўлган урушларга олдиндан тайёргарлик кўтарди. Дўстлари ва яқин қариндошлари бундай жангга ҳамиша тайёр туришлари лозим эди. Шунинг учун Абайни овулга қайтариб келди. Ва секин аста бошқарув ва баҳсли мажароларни ҳал этиш ишларига ургата бошлиди. Кўнонбойнинг мақсади ўғлини қабила бошлиғи этиб кўтариш эди.

Абай ёш бўлишига қарамай, эл ишига аралашди. Отаси томонидан берилган турли топширикларни бажарди. Катта ҳаёт қўйнига кириб борди. Шу тариқа болалик билан барвақт хайрлашди. Унинг ҳалқпарварлиги ва адолатпешалиги бутун Семейга ёйилиб кетди. Бой ва бийлар зулмидан озор чекаётган одамлар, тирикчиликдан кийналаётганлар нажот излаб, Абайнинг ҳузурига келадиган бўлишди. Абай ҳеч кимдан ёрдамини дариф тутмади. Мудом ҳалқ тарафида турди, ҳаётга адолат кўзи билан боқди.

“Абай ёшлик чоғлариданоқ низоли масалаларни ҳал қилиш, қабила бошликларини муросага келтириш ишларида иштироқ эта бошлиди”, – дейди Абай меросини ўрганувчилардан бири М. С. Сильченко. Мухтор Аvezov эса, “Отаси уни овулга қайтарди ва келгусида бўлис бошлигининг маъмурий ишларини юртишни ўргата бошлиди. Абай ўзининг гапга чечанлиги, эпчиллиги ва чапдастлиги, ўткир зеҳни, фикрлаш қобилиятининг ўткирлиги билан ажralиб турарди. У ҳар қандай мажарони қуроллар ёки муштлашиш билан эмас, балки

суд қонунлари билан адолатли тарзда ечарди”.

Кўплаб халқ йигинларида, тўй-маъракаларда хонанда ва оқинлар Абайнинг қўшиқларини куйлашарди. Севишганлар ўз ёрларига ёзган мактубларида, албатта, учинг шеърларини қўшиб жўнатишарди. Абайнинг қадрдан овулидан турмушга чиқаётган қизлар эса окиннинг шеър ва поэмалари ёзилган қўл ёзма китобларни ўзлари билан олиб кетишарди. Абай ёш бўлишига қарамай, ўзининг оташин нутки, шеърлари ва ўланлари билан халқни ахлликка, бирдамликка, дўстликка чорларди. Уларни янги ҳаёт йўлига етакларди. Нотиқлик борасидаги фавқулодда қабилияти, дунёвий ва диний билимларни, халқ оғзаки ижодининг намуналарини билиши, матал ва мақолларни яхши ўзлаштириб олганлиги тез орада ёш йигитни унинг атрофини ўраб турган феодал тубиқти уруғи орасида машхур қилди.

Абай бир қўлида қалам, иккинчисида адолат тарозисини ушлаган ва ҳар иккиси билан ўз халқини фаровон келажак сари олиб бориш учун курашувчи ҳакиқатпарвар инсонга айланди. У ўз шеърлари ва нутқлари билан ўзаро жанжалларни, қон тўкилишини лаънатлади.

Оташ нафас шоир, халқнинг содик ўғлони Абай элнинг қўзини очишга харакат қилди. Қайсики овулда адолат қонунлари бузилса, одамларнинг ҳақ-хукуклири паймол этилса, жонига озор етказилса, уйи таланса, мол-мулкига ўғрилар тажовуз қилса, Абай ўша ерга этиб борар, зулмкорларни топиб жазоларди. Бироқ, қора кучлар халқни Абайга бўлган севгисининг ортиб бораётганидан қўрқишишарди. Унга қарши очиқ таъсир кўрсатолмасдилар. Энг ёмон, номақбул курашиш усулларини танлар эдилар. Абайнинг қўрқинчли ва ёмон душманларидан бири бу Ўрозбой эди. У Абайдан нароzi бўлиб юрган одамларни ёнига йиғди. Оқибат 1897 иили окиннинг жонига суиқасд қилинди.

“Ор-номусни юқори қўйиш, билимни қунт билан эгалаш, меҳнат қилиш инсоннинг зийнатидир”, деб билган

Абай ўз замонасинг маърифатпарвар жарчисига айланди. Унинг ҳар бир шеър ва ўланлари одамларнинг юрагига етиб борди. “Менинг элим, қозогим”, “Бойлар юрар молини ардоклаб” каби шеърлари фикримизнинг тасдиғи бўлиши мумкин. Бу шеърлар тилдан-тилга ўтиб, овуллардан-овулларга ёйилиб, мадхия сингари одамлар тилида янграй бошлади. Абай ўз шеърлари билан инсонлар онгига янгича дунёқарашни шакллантириди. Қозоқ халқ оғзаки маданиятини ривожлантириди. Одамлар эса билмли бўлиш кераклигини тушуна бошлашди.

Абай атрофига Муха, Какатой, Оқилбой сингари бир гуруҳ талантли шоирларни, кўшиқчиларни тўплади. Улар Абайдан ибрат олган ҳолда ўзлари мустакил равишда билим олишди, тил ўрганишди, шеърлар, поэмалар ёзишди, халқ ва замон дардини куйлашди. Овул болаларини саводли қилишда, мадрасаларда сабоқ беришда окинга ёрдамлашишди. Абай болаларни яхши ўкиши учун уларни рағбатлантириди. Қалам, дафтар, китоблар совға килди. Ўзининг устози деб билган Навоий ва Фузулий каби алломаларнинг шеърларини ёдлаттириди. Овуллардан иқтидорли болалар етишиб чиқди. Абай ўзининг кичкинагина хужрасидан туриб ёшларга дунё маърифати ва маънавияти эшикларини очиб берди. Болалар оламга, янги замонга талпинди.

Абай қандай иш билан машғул бўлмасин кўлидан китобни қўймасди. Китоб унинг доимий ҳамрохи эди. Ўқиши билан бирга янги шеър ва ўланлар тўқирди. Асарларида халкни яхши қунлар келишига ишонтиради. Инсоний қадр-қимматни ва меҳр-оқибатни улуғларди. Айтимларида туркий халқларга хос бағрикентлик, са-мимилик нафаси уфуриб турарди. Ошиқлар севгисини халқона очиқ-оидин тасвирлаб берарди. Бу эса Абайнин қозоқ халқининг асрлар давомида шаклланиб, уйғунлашиб келаётган оғзаки ижодини яхши билганидан дарак берарди. Окин теран фикрлари, реалистик қарашлари билан замондан илгарилааб кетганди. Абай асарларини

ўқиган одам қозоқ халқининг кимлигини, унинг маданияти ва маънавиятини тушунарди.

Абай шеъриятида туркийларга ҳос инсонпарварлик, мардлик, бағри кенглик, юрга муҳаббат ва ёрга садоқат оҳанглари кучли. Шоир ўз шеърларида аёл ва қизлар қалбини, уларнинг қисматини, фожиали такдирини ва айни пайтда орзу истакларини донишмандларга ҳос ибора ва ташбеҳлар орқали очиб беради. Қозоқ аёлининг оила бахти учун, фарзандининг камоли учун ўзини курбон қилишга тайёрлигини, ёрга ва дўстга содиклителгини тараппум этади. Абайнинг тили шу қадар содда, ёқимли ва равонки, китобхон куй тинглаётгандек хузур қиласи. Бу билан Абай ўзгаларга соя ташламайди. Аксинча, шеъриятнинг қадр-қимматини кўтаради. Шеърларининг ўз замонасидаёқ эл орасида ёйилиб, овозланишининг боиси шунда эди-да.

Абай бир умр уйқуда ётган қозоқни уйғотди. Ҳидоят сари етаклади. Миллатнинг маънавий ва дунёвий оламини жаҳонга намоиш этди. Шоир шеърларини ўқиган дунё халқлари Абай орқали қозоқни танишди. Унинг бой тарихий маданиятини танишди.

Худойберган Жуманов 1934 йилда ёзган мақоласида “Абай қозоқ адабиётининг классиги”, деб бежиз тариф бермаган эди. Дарҳақиқат, Абай қозоқ маданияти тарихида ўзига ҳос, бетакрор оқин, қозоқ классик адабиётининг биринчи номояндаси ҳамdir.

Қозоқнинг бадиий тафаккури Абай шеърларида ўз аксини топган. Минг йиллик удумлар, қозоққа ҳос хусусиятлар Абай тимсолида гавдаланди. У шеърлари, бадиий тасаввурлари орқали қозоқ халқининг маънавиятини ички оламини очиб бера олган даҳодир. Шу сабабли ҳам шоирнинг ҳар бир шеъри халқ томонидан муносиб кутиб олинди. Одамлар уйига хуш сабодек кириб борди. Унинг сўзларидан, янги битган ўланларидан кўнгил яраларига малҳам олишаверди. Бироқ шоир кў-

шикларининг ҳаммаси ҳам тўлалигича қофозга туширилмаган ва бизгача етиб келмагани ачинарли эди.

Шоир поэмалар, таржималар устида тинимсиз ва узуликсиз бош қотиради. Тунлари қўлига қалам олиб, ўз фикрлари, туйғулари билан улфатчилик қилишни хуш кўрарди. Бу болалиқдан қолган одат эди. У поэзиядаги каби куй яратишда ҳам илғор эди. Дўмбирасини созлаб, куйлар чалиб, инсон туйғуларини, она табиатни, илм ҳамда маърифатни улуғловчи, яхшилик ва эзгуликни шарафловчи қўшиқларни жўшиб куйларди. Куйлаганда юзларидан нур ёғилаётгандек, ҳамма унга термуларди. Нурли юзи шабодадан енгил мавжланаётган денгиз сингари ўзгариб турарди. У ўз юртининг биринчи композиторига айланди. Бу ҳақда Мухтор Аvezов шундай ҳикоя қиласи: “Абай на фақат улуғ оқин балки, бетакрор композитор ҳам эди. У ўзининг қўшиқларига 200дан ортиқ куйлар басталади. Халқ куйларига янги оҳанглар олиб кирди. Поэзиядаги каби мусикий куй яратишда ҳам наваторлик қилди. Ўз юртининг биринчи композиторига айланди”.

Абай ўзининг ишбилармонлиги, топқирлиғи, адоб-ахлоқи, одил сўзни айта олиши билан бошқа овулдаги-ларнинг ҳам хурматини қозонди. Одамлар унга интиларди. Севарди. “Бизнинг Абайимиз”, деб ардоклашарди. Абай камбағалларни бойларнинг зулмидан, таъзийқларидан химоя қила оладиган халқпарвар инсон даражасига кўтарилиди. Элнинг маросимларида бош турди. Йигирма ёшта тўлмасидан халқ унинг номзодини бўлис сайловига кўйди. Бу ҳақда ўғли Тўракул ўзининг эсдаликларида ёзган: “1868 йили референдумда Худойберди бўлис бўлиб сайланди, отам эса унинг ўринбосари этиб тайинланди. Бу одамларни отамга бўлган катта ишончи эди”.

Орадан бир йил ўтиб Худойберди вафот этди ва бўлисларни бошқариш Абайнинг зиммасига юклатилди.

Тарихчи олимларнинг маълумот беришича, 1872-1874 йилларда Абай Кичик Табактига иккинчи бор бў-

лис бўлди. 1876-1878 йиллари эса Қонир-Кэкше элига, 1893 йили эса Мукир элига уч йил муддатга бўлисликка сайланди. У бўлис сифатида бошқарув тизимини адолатли олиб борди. Қашшоқ халққа ғамхўрлик қилди. Адолат ўрнатди. Бу йўлда ҳатто ота-бала ўртасида жиддий тортишувлар юзага келди. Бойлар ва бийлар, ер эгалари оддий халқ қатори Абайнинг топшириклари ни ва бўйруқларини эътиrozсиз бажаришди. Абай элни талаган ўғри ва қаззобларнинг додини берди. Элни уларнинг зулмидан ҳимоя қилди. Порага, мол-дунёга учмади, ҳаром луқмага виждонини сотмади. Унинг ўзи "Бўлислик мансаб эмас, элни бокиши, халқни яхшиликка, эзгуликка, ҳидоятга етаклаш", деб жар солди.

Абай ўттиз беш ёшида яна шеъриятга қайтди. Ёзган шеърларига ўртоқларининг номини қўярди. Йигирма йил орасида қашшоқ халқнинг ичидаги бўлган оқиннинг ҳаёт таржибаси ортганди, ҳаётнинг яхши ёмон томонларини кўриб, кўзи пишганди. Ақли тўлганди. Шарқ шоирларининг ижоди билан танишиб, онги чархланганди.

Қаршимизда нурга тўйинган, қор билан безанганинни тоғлар, унинг остида кўкка бўй чўзган сарвқомат қайинлар кўринди. Кейин паст-баландликлар устига курилган уйлар кўзга ташланди.

— Бу Қарқара қишлоғи, — деди Эрнур кўзларимни каршымдаги гўзал манзаралардан узолмай қолганимни сезиб.

— Нихоят етиб келибмиз-да! — дедим суйинганимдан.

— Кўзга яқин кўрингани билан ярим соатдан кўпроқ йўл юрамиз.

Ичкарилаган сайин кишини ҳайратга соладиган гўзал манзаралар намоён бўла бошлади.

Машинамиз йўл четида тўхтади. Пастга тушдик. Тоғ томонлардан салқин ва ёқимли сабо эсарди. Кўча бўйи

одамлар билан гавжум. Йўл ёқасида кичкинагина бозорча, тижорат дўконлари бор.

– Бу жой овулнинг маркази, – деди Ўкан. – Бошқа авуллардан ҳам одамлар келиб туришади.

Нарироқда каттагина дараҳт қанотини ёйган бургутдек теваракка соя тўшаб турибди. Ортида масчит, гумбази офтоб тигида ялтирайди, ранглари жилоланади. Эрнур ҳаммамизни ичкарига бошлади. Ёғоч зиналардан юқорига кўтарилдик. Кираверишдаги қўш эшикнинг юқорисига кичкинагина лавҳа ўрнатилган. “Бу масчит Ўсканбой ўғли Кўнонбой томонидан 1851 йилда қайта таъмирланган, бугунги кунда давлат муҳофазасига олинган”, деб ёзилган, ичкари кирдик. Ерга тўшалган гиламлар кўзни қамаштиргудек жилоланади. Масчит ичи кичик бўлса-да, ораста. Эллик-олтмиш киши ибодат қилиши мумкин. Гиламга ўтириб тиловат қилдик. Икки ракат намоз ўқидим. Эрнур масчитнинг тарихини гапириб берди.

– Кўнонбой одамларнинг ахволидан хабар олиш мақсадида Қаркарага тез-тез келиб турарди. Бу ернинг аҳолиси уни хурмат қиласарди ва бўлисликка сайлашганди. Ўша пайтларда овулда 15 бўлис истиқомат қиласарди. Аҳолининг яшаш тарзи оғир эди. Қиши ойларида очлик азобини бошдан кечиришарди. Касаллик кўпаярди. Силга мубтало бўлган беморлар дардига шифо тополмай ўлиб кетарди. Бўлисликка сайланганлар халққа курук ваъдалар бериб, алдаб кетишарди. Қарқараликлар Кўнонбойни бўлисликка сайлаш мақсадида уни бу ерга таклиф қилишган. Келганида масчитда ётиб турди. У анчагина эскириб, нураб қолган, таъмир талаб эди. Кўнонбой ўз маблағи ҳисобидан бинони қайтадан қурдирди. Гумбаз ўрнаттирди. Одамлар келиб, тоат-ибодат қиласиган бўлишиди. Овул болалари илм олиш мақсадида масчитдан мадраса ўрнида фойдаланишди. Кўнонбой қандай йўл билан бўлмасин қозоқ болаларини ўқитиши кераклигини, илмли болалар элга ҳам, юртга ҳам зарурлигини тушунарди. Ўқитувчи ёллади. Семейдан даф-

тар-китоблар келтириб болаларга тарқатди. Кўнонбойнинг ўғиллари Абай билан Ҳалилилло бу ерга тез-тез келиб, тенгдошларининг ўқиши билан қизиқиб, уларга дарсликлар, китоб-дафтарлар совға қилишарди.

Маърифатли, илм ахлиниң яқин дўсти бўлган Кўнонбой гарчи саводли бўлмаса-да, илм кишиларини қадрлаган, уларга ҳамиша уйининг тўрисидан жой берган. Оқин ва баҳшилар билан яқин бўлган. Улар вақти-вақти билан тўпланиб, тонг отгунгача дўмбира чертиб, ўлан айтиб, элнинг кўнглини кўтаришган.

Кўнонбой етмиш ёшида элнинг дуосини олиб, ҳаж сафарига борганида, у ердаги шароитдан қониқмаган. Юртидан борган зиёратчилар учун ётоқхоналар йўклигидан рањиб, Шайхнинг ҳузурига кириб, меҳмонхона қуриш учун жой ажратиб беришни сўрайди. Шайх унинг талабини қондирган. Кўнонбой ўзи билан зиёратга борган бойларни тўплаб, “Биз бу ерга Худонинг фарзини адо этиш мақсадида келдик. Ҳар биримизнинг ўзимизга етарли харжимиз бор. Бироқ, биздан кейин келадиган, пули йўқ юртдошларимиз қаерда ётишади? Ётоқхона сотиб оладиганларнинг пул топишга курбилари етмаслиги мумкин. Шунинг учун барчамиз маблағ йиғиб, меҳмонхона солдирлий. Камбағал зиёратчилар келиб, биз қурдирган кўноқхонада ётишса, улкан савоб бўлди”, дейди.

Кўнонбойнинг таклифини ҳожилар маъқуллашади. Пул йиғиб, унга топширишади. У маълум муддат мусоифир юртида колиб, йиғилган пулларга каттагина меҳмонхона қурдиради.

Кўнонбой умри давомида (1985 йилда 81 ёшида ва-фот этган) меҳнаткаш ва жафокаш халқнинг турмуш тарзини яхшилашни ўйлади, болаларни саводли бўлиб, илм урганиб, дунёга чиқишини орзулади. Умрининг сўнгти йилларида ҳам Қарқара, Чингиз, Жийдабей каби овуллардаги камбағал ва мискинларга ёрдам берди. Шунинг учун халқ севарди уни...

Эрнурнинг сўзларидан юрагим тўлқинланди.

И мом шу ерда экан, ташқарига чиқаётганимизда у билан учрашдик. Менинг Ўзбекистондан келганимни билиб, юртимиздан етишиб чиққан алломаларнинг номларини ҳурмат билан ёдга олди. Мен бу ерда уламоларимизнинг китобларини кўрдим.

Ошхонага кириб, тушлик қилдик. Иштаҳа билан овқатландик. Кейин машиналарга ўтириб, йўлга тушдик. Борар жойимизгача уч-тўрт юз чақирим масофа бор. Паст-баланд довонлардан ошиб, яйловларни кезиб борарадик. Машина тез юролмайди... Тўлқин устида сузиб бораётган кемадек чайқалади. Гилдираклар остидан оппоқ чанг кўка урлайди ва тезда эпкин таъсирида ёйилиб кетади. Қорнимиз тўйған, кайфиятимиз кўтаринки, димоғимиз чоғ. Тағин ҳазил-хузуллар, латифалар бошланди. Ўкан оғанинг дурустгина овози бор экан, машхур опера артистлариdek қўшиқ куйлаб юборди. Биз қарсақларимиз билан унга жўр бўлдик.

Каршимиздаги баҳмалдек ястаниб ётган кенгликлар бизга кучоғини очарди. Одамлар кўринмасди. Машиналар ўтмасди. Яқин-йироқларда, тепаликлар устида от уюрлари, мол подалари баъзида кўзимизга ташланади. Бошимиз узра узун қанотларини қокиб, учайтган күшлар бизга хамроҳлик қилмоқчи бўлар, бироқ тезда феруза само бағрида кўзимиздан ғойиб бўларди.

Саҳронинг ўзига хос гўзаллиги, манзаралари қалбни китиқлади, ширин хис-туйғулар уйғотади, завқингни келтиради, ҳаяжонга солади. Майсалар устида чопқиллагинг, ўтлоқлар бағрида умбалоқ-думбалоқ ошгинг келади. Борликқа боқиб кўзинг яйрайди, юрагинг завқ-шавқдан гурсиллайди.

О, она табиат, сенинг гўзаллигинги, барнолигингни тафсиф этмоққа сўз топилурму. Васфу жамолингни таъриф этмоққа тил ожиз. Ўзингнинг шу кўркинг, шу ма-лоҳатинг ила одам боласининг дилига олам-олам кувонч

солиб, шодлик улашасан. Икки қўлимни қўксимга қўйиб, таъзим қилиб, сенга ташаккурлар, беҳисоб ҳамду санолар айтаман, эй, она табиат! Сен ўз чиройинг билан, ҳусну ма-лоҳатинг билан Абай бобомизни ўзингта маҳлиё этганинг сир эмас. Шоир дилига завқ солганинг чин, қалбининг қаърида ижод дардини уйғотганинг-да, рост, вужудини титратганинг-да, ҳак. Шунинг учун сени суйиб, ардоқлади, шेърларида шарафлади. Сени кўз қорачиқларига жо айлади. Сен-ла, гуурланди. О, қозоқ чўллари, қозоқ чўллари!

Сен оқин оғамиз учун болдан ширин лаззат эдинг. Қуёш мисли ҳаёт ва қувонч бағишловчи қудратли куч эдинг. Шоир ўғлингнинг қайноқ қалбидан отилиб, дўм-бирасидан наво бўлиб, куйга айланиб, тарагиб, олам узра қанот қоққан дилбар қўшиқ эдинг. Уни дунёга маълуму машхур қилган сенинг бетакрор ҳамда мафтункор гўзаллигинг эмасми, о, қозоқ чўллари, қозоқ чўллари!

Бағрингдек чексиз сахроларингни, кўнглингдек кенг тоғларингни, осмондек поёнсиз дала-қирларингни мадҳига сўз топилурми? Тоғлар бағридан отилиб чиқаётган булоқлардан хосил бўлган жилғалар, ирмоқлар, шошқин сойлар, тошқин дарёлар бугун чўлларингни бўстон этмоқка шошилаётир. Қани энди, Абай оғадек хуш овоз оқин бўлсан-у, дўмбирамни қўлимга олиб, созимни чалиб, шанингни куйга солиб, қўшиқ қилиб, булбулдек куйласам. Қани энди куй-қўшиқларим билан сени шундай барно қилиб яратган чевар Тангirimга шодликларимни етказсам, о, қозоқ чўллари, қозоқ чўллари... Ширин ўйлар суриб бораётирман, келажагинг кўриб бораётирман, Абай оғамдан куч- мадад сўраётирман, о, қозоқ чўллари, қозоқ чўллари!

Машинамиз ҳамон ўт-ўланлар билан қопланган сахро ичидаги илон изи йўлдан кетиб борарди. Ғилди-

раклар остидан күтарилаётган кулранг тупроқ ортимиздан эргашар ва тезда ҳолсизланиб, заминга қайтарди. Майсалар хайр хуш, дегандек бошларини чайқаб қоларди. Күшлар машина томига теккүдек пастлаб учарди.

Бир неча чақирим масофани ортда қолдириб, яна бир дүнгликдан ошиб үтганимиздан кейин күзимизга оппоқ бинолар, мол боқаётган чорвадорлар, тулпор ми-ниб юрган чавондозлар, баҳмал үтлоқларга тикилған оқ үтовлар күзга ташланди. Одамлар яшайдиган құналғаларга етиб қолганимиздан қувондик.

Күтилмаганда биз бошқа йўлга қайрилдик. Уларни четлаб үтдик. Яна кимсасиз жойлар бошланди. Йўлга чиққанимизга ҳам олти соатдан үтганди.

– Матор қизиб кетди!

Эрнур машинани тўхтатди. Ҳаммамиз пастга тушдик. Оёкларимизнинг чигилини ёзиш мақсадида үт-ўланлар ораладик. Зарина гуллар терди. Талтат билан Ўкан майсалар устига ёнбошлишди. Юз метрлар наридаги оқ үтов эътиборимни тортди. Чорвадорлар оиласи яшаса керак. Үтов ортида қўра – кўй-кўзиларнинг маъраши эшитилмоқда. Юрагим ўша томон талпинди. Ичкаридан чиққан аёл мени қўриб ёнимга келди.

– Кел, қарағым!

– Жулдедим, жанге, су бер! – дедим.

Бека ичкари кириб кетди. Кагтагина коса кўтариб чиқди. Сув деганим, қимиз экан. Симирдим, ташналигим босилди.

– Раҳмэт, жанге! – миннатдорчилик изҳор қилдим.

– Қай жаққа баражатырсын?

– Қасқабулаққа!

– Абай отамиздын овулина ма?

– Ия, зиярет етгуге баражатирпан.

– Бул журттын баласина ухсамайсын...

– Озбекистон елинин келдим, женге.

– О, баупримиз екенсин-ой, айланайин.

– Сондай, жанге!

Девор ёнидаги курсида китоб ўқиб ўтирган ўн ёшлардаги болага кўзим тушди.

– Қандай китоп оқып жатырсын? – ҳизиқиши билан сўрадим ундан.

Бола кўзини менга тикди.

– Абайди!

– Олиндерин жатқقا айта аласын ба?

– Айтамын, оға?

Бола ўрнидан туриб, бошини юқори кўтариб, шеър ўқий бошлади. Унинг овози қўнғироқдек жаранглаб, сахро узра таралиб кетди.

Гўдак учун бешиги – каттакон олам,

Онасининг оқ кўкси – жонаажон олам.

Кенг сахро ҳам тор келар улгайгандা,

Ўтовдай кўринар бепоён олам!

Шаҳардан бир неча юз чақирим йирокда, сахронинг бир четида, танҳо ўтовда Абай асарини ўқиётган чўпон боласининг илмга интилиши мени нақадар таажжубга солганини баён этишга сўз тополмайман. Бугунги қозоқ ёшларининг илм-маърифатга ташналигини мана шу сахро боласи тимсолида кўриб кувондим. Оқиннинг халқига қилган ўғитлари, панд-насиҳатлари китобларида қолиб кетмабди. Истаклари, орзулари руёбга чиқибди. Кетиш олдидан кўкрагимга тақиб олган Амур Темурнинг кўкрак нишонини болага совға қилдим.

Уй бекаси сув сўрасам қимиз тутди, боласи оқиннинг шеърларини айтиб, қойил қолдирди. Бека менга моддий озиқ берган бўлса, фарзанди маънавиятимни бойитди.

Йўлдамиз. Машинамиз паст-баландликлардан ошиб ўтарди. Манзил томон кетиб борарди. Ҳар гал довонларга кўтарилганимизда қаршимизда ястаниб ётган кенгликларга кўзимиз тушар ва қўнглимиздан овулга етиб келдикмикин, деган уй кечарди, ниҳоят яна овул кўринди. Анчагина уй бор эди. Ҳатто икки қаватли бинолар ҳам. Юрагимиз энтикиб, кўзларимиз чақнаб, бинолар-

га бокдик. Ичкаридан сумкаларини елкаларига илиб чиқаётган болаларни күриб, ўкувчилик даврим ёдимга тушди. Одамлар ўз ташвишлари билан юришибди, яйловдан қайтган қўй-қўзиларини қўрага қамашмоқда, аёллар қўлларида пакир, қудуқдан сув келтиришмоқда.

— Мен шу мактабда ўқиганман, — деди Эрнур икки қаватли бино олдидан ўтаётганимизда.

Унинг овозидан ички фахрланиш ва ғуурланиш хисси билан бирга соғинч ҳам сезилиб турарди.

— Уйимиз ху-вв анови қўш дарвозали бино. Ҳозир у ерда ҳеч ким ўтирумайди.

Ҳаммамиз бинога юзландик. Ҳозир бу уйда ҳеч ким яшамаётгани пастаккина дарвозага солинган қулфдан билиниб турибди.

Машина айланма йўлдан қайрилиб, ярми тош билан қўргонланган ҳовли ёнида тўхтади. Биз манзилга етиб келгандик. Енгил нафас олдик, машинадан тушдик. Увишган оёкларимизни ҳаракатлантиридик. Қотган конлар суюлди. Ичкаридан кирқ ёшлардаги йигит чиқди. Бизлар билан саломлашиб, ҳар биримизнинг қўлимизни олиб, қозоқларга ҳос илтифот билан ичкарига таклиф қилди.

— Бу Эрнурнинг укаси, Давлет, — таништириди Зарина.
— Шу ерда қолган. Фермер, уч минг бош йилқиси бор.

Давлет бизнинг ташрифимиздан хабар топган кўринади. Мехмонхонани безатиб қўйибди. Барчамиз стол атрофига жойлашдик. Олдимизга миллий таом - бешбармоқ қўйилди. Давлет лаганга солинган қўйнинг калласини олиб келиб, олдимга қўйди. Одатда қозоқлар мартабали меҳмонни шундай таом билан сийлашади. У гўштни майдалаб, атрофдагиларга улашиши керак. Мен бу таомилни эслаб, этни майдалаб шерикларимга узатдим. Ўкен ёрдамлашди, овқатдан сўнг уй эгаси бизни саёҳатга таклиф қилди. Чарчаган бўлишимизга қарамай розилик бердик. Машинага ўтириб орқага қайтдик. Учтўрт чақирим юрганимиздан кейин машинамиз тоғ ён

бағридаги дүнглик олдида тұхтади. Тупроқлар остидан чиқиб турған тош тахламларига күзим тушди.

Каршимиздаги тоғ юксак бўлмаса-да, бўрон ва дувуллар сидириб ўтган чўққилари маҳобатли эди. Сўл томонимизда қабристон. Давлет бизни ўша томонга бошлади. Бу ерга Абай бобомизнинг яқинлари, Эрнурнинг бобоси билан момоси кўйилганлигини кейин билдим. Куръон тиловат қилдик. Кейин бояги тепалик ёнига қайтдик.

— Яқинда бу ерда археологлар қазилма ишларини ўтказиши, — деди Давлет тупроқ остидан чиқиб турған ялпок тошларга ишора қилиб, — Айтишларича бронза даврида бу жойларда одамлар яшашган. Шу тепалик остида уларнинг ибодатхонаси бўлган.

Тепалик атрофини айландик. Нарироқда яна иккى-учта кичикроқ дүнгликлар кўзга ташланиб турибди. Қазилма ишлари ҳали ниҳоясига етмаган кўринади, тегилмаган. Тепаликлар остида биз билмаган, фанга номаълум сир-синоатларнинг яшириниб тургани аниқ. Кўзим тоғ тепасидаги ғорда тұхтади. Улар иккита, ён-ма-ён, бири иккинчисига ўхшамас. Фақат катта-кичилигида фарқ бор. Биз суви қайтган, тўнтарилган қозондек келадиган қызғич тусли тошлар устидан сакраб-сакраб анҳорнинг ўнг томонига ўтдик. Қачонлардир бу ердан дарё тўлиб-тошиб оққанини ер қатламларига муҳрдек босилган излар айтиб турибди. Юқорига тирмашдик. Оёқларимиз остидан майда тошлар юмалаб, бир-бирига урилиб, шарақлаб пастга думалади. Шағаллар оқими мени ярим метр пастга олиб тушиб кетди. Қип-қизил бўлиб, маржон сингари шохларга терилган наъматаклар япроғида ҳашоратлар ўйнайди. Кийикўтва бошқа гиёхларнинг ифори димокларни қитиқлайди. Вужудингта ҳузур бағишлайди. Нафас олиб, тананг яйрайди. Боя кўзим тушган ғорларнинг иккиси ҳам табиий эмас, қачонлардир бу ерда яшаган одамлар томонидан бошпанга мақсадида ўйилган. Тошларга муҳрланиб

қолган асбобларнинг излари, турли шаклдаги чизиклар бунга шоҳидлик беради. Форнинг ичи ҳам у қадар узун эмас. Нари борса тўрт-беш метр. Ичкарида тош супалар бор. Иккинчи форнинг айланаси кенг, ости силлиқ, тарашланган. Горларнинг ҳар бирига йигирма-ўттиз киши сифади. Атроф бу ердан бемалол кўринади. Ҳатто Чингиз тоғлари ҳам. Уйлашимча, горда яшаган одамлар шу яқин атрофда дехқончилик қилишган. Тоғ орти яйлов. Бағри баҳмалдек ям-яшил. Юкоридан тасмадек ялтираб тушаётган жилға яйлов бағрида ёйилиб оқмоқда. Ортга қайтдик.

– Энди қаёққа? – сўрадим Талгатдан. У елка қисди. Эрнур жавоб қилди:

– Чингиз овулига! У ерда, тоғ ичкарисидаги горда шифобахш сув бор, чўмилиб қайтамиз.

– Узоқми?

– Қирқ чақиримча!

Йўлга тушдик. Кош қорая бошлаганди. Қанчалаб ўтган ва ўтиши лозим бўлган сон-саноқсиз тунлар сингари ложувард-қизғиш шуълага чулғанганд тағин бир тун улкан сахро узра бостириб кела бошлаганди. Кечанинг серюлдуз фалаги сахро ўртасидаги йўлга ўзининг мўл-кўл нурларини тўкарди. Олисларда чироклар милтилларди. Машина фаралари илон изи йўлни ёритиб бораарди. Борлик жозибали. Салқин ҳаво юракларга қувонч олиб киради. Табиатнинг бу инъоми чарчокларимизни ёйиб юборди. Ой балкиб, нурлари тўкилиб турган томондан қорайиб тоғ кўринди. Хаёл олиб қочди мени. Бу ерларга Абай келганмикин? У билан бирор воқеа рўй берганмикин? Шу мақсадда сухбатдошларимга юзландим.

– Абай оғамиз бу ерда бўлис бўлган. Элнинг арз-дини, талабларини Семей губернаторига етказган. Овулларда қаттиқ тартиб ўрнатган. Одамларнинг ҳақ-хуқуқларини ҳимоя қилган, хотин-қизларнинг камситилишига, уларни оғир меҳнатларга жалб этилишига доимо қарши турган. Давр тақазосига кўра қизлар жуда

ёшлигидан турмушга узатилар, уларнинг ох-зорига қулоқ соладиган одам топилмасди. Абай уларнинг ўз эркаприга қўйиш тарафдори бўлган. Бир-бирига кўнгил кўйган ошиқларнинг муҳаббатига тўсқинлик қилувчи-ларга қарши турган. Бу ҳақда Эрхом Исоқовнинг “Ҳаёт чорраҳаларида” номли мақоласида шундай ҳикоя бор. “Абди исмли камбағал одамнинг Зарифа исмли кўхлик-кина қизи бўлган. Тўлаган исмли бадавлат одам унинг отасига қирқ бош қўй бериб, қизини ўғлига олиб бермоқчи бўлади. Бироқ бойнинг ўғли ақлсиз, инжик эканлигини Зарифа яхши биларди. Унга турмушга чиқишдан бош тортиб, отасига кўп зорланиб, қўз ёш тўқади. Бироқ ота қизининг зорларига қулоқ солмайди. Зарифа йиғлай-йиғлай охири бетоб бўлиб ётиб қолади.

Абди ўта камбағал, ночор бўлгани учун Тўлаган томонидан берилган қўйларни қайтаролмасди. Уларнинг ярмини сотиб, пулинин ишлатиб юборганди. Зарифанинг боши қотиб турган кунларнинг бирида дугоналаридан бири унинг олдига келиб, “Кўнонбойнинг Абай исмли ўғли бор, ўрисчани яхши билади, унга арзингни етказсанг, Семей губернаторига хат ёзиб юборади. Ўша сенга ёрдам қилиши мумкин”, дейди. Қиз Абайга мактуб жўнатади, ёрдам беришини илтимос қиласди. Абайнинг қизга раҳми келиб, жони ачийди. Отасини чақиртириб, қизни ўз ҳолига қўйишни ва суйган йигитига турмушга узатишини сўрайди.

– Сен қизингни зорлатиб Тўлаганнинг ўғлига бермоқчи бўлибсан. Қизинг бечора унга турмушга чиқишга рози бўлмай, йиғлай-йиғлай охири касал бўлиб қолибди. Ўз пушти камарингдан бино бўлган дилбандингга раҳминг келмайдими? – дейди.

Абайнинг сўзларига жавобан ота:

– Абай, сен менинг ишларимга аралашма. Бўлис бўлсанг ўзингга, мен қизимни қирқ бош қўйга Тўлаганнинг ўғлига бердим. Ахир мол-дунёга қиз бераётган ёлғиз мен эмасман-ку, – деб Абайга қарши сўз айтади.

Абай Абдининг сўз уқмаслигини билиб, Тўлаганни чақиртириб келади:

– Тўлаган сен мўмин, бой-бадавлат одамсан, Абдининг қизи сенга келин бўлмайди. У ўғлингни ёқтирмайди. Уни мажбуrlаб, келин қилганинг билан қиз сенинг хонадонингда баҳтли ҳаёт кечиролмайди. Ўғлинг учун бошқа қиз изла! – дейди.

– Абайжон, “тусип кеттим теренге, енди маған кун қайда”, деб бурунғилар айтган экан. Чорваси йўқ, ери йўқ, хизматимни қиласди, деб Абду билан куда бўлган эдим. Энди кудаликни бекор қилсам, бечора ерсиз қолади, очликдан қийналади, қирқта қўйни қандай қайтаради, дейди.

Тўлаганнинг сўзларини эшишиб, Абай унга ҳам гаг уктириб бўлмаслигини тушуниб, бошқа мажбуrlамайди.

Абай Зарифага хат юборади. “Мен Абди ва Тўлаган билан гаплашдим. Улар сўзни тушунадиган эмас. Энди ўрис тўраларга ариза бер. Бўйи етган қизнинг эрки ўзида. Бундан бошқа илож йўқ”.

Зарифа Абайнинг мактубига шундай жавоб қайтаради.

“Абай оға, мен барибир Тўлаганнинг ўғли билан бирга яшай олмайман. Тўлаганнинг боласини кучоқлаб ётгандан кўра, гўрга кириб, топроқقا бағримни бериб ётганим дуруст. Губернаторга аризани ўзингиз ёзиб жўнатинг, мен қўл қўяман. Айёрик қилиб, сўзидан қайтади, деманг, яхшилигингизни унутмайман, мени хўрланишдан озод қилинг”.

Абай Семейдаги суд идорасига Зарифанинг номидан ариза ёзиб жўнатади. Почтачи отчопарга: “Жавобини зудлик билан олиб кел”, деб тайинлайди. Бир ҳафта ўтиб, судьядан “Кизга зўрлик ишлатилмасин, ўзининг суйганига турмушга узатилсин”, деган жавоб хати келади. Шундан кейин Абай Тўлаган ва Абдини чақириб, суд қарорини топширади. Улар қарорни бажаришга мажбуrlикларини тушуниб, ўртадаги куда-андачиликни бекор қилишади.

Зарифа Абайга миннатдорчилик хатини юборади. Тез орада киз ўзининг суйган йигитига турмушга чиқади.

Ўша пайтда Абайнинг зўравонларга қарши чиқиши катта жасорат эди. Бу воқеа овулдан ташқарига ҳам ёйилиб кетди. Абайнинг эл орасида обруси кўтарилиб, хурмати ошди. Энди бошқа овлулардан ҳам камситилган, хўрланган аёллар ўз муаммоларини ҳал этишда ёрдам беришини сўраб, оқиннинг олдига кела бошлайди. Лекин коса остида ним коса борлигини ўшандада Абай хаёлига келтирмаганди. Унга қарши тиш қайраганлар, қамчисини ялонғочлаганлар, ханжарини қинидан суғиргандар бор эди. Бу ҳақдаги ҳикоямизнинг давомини кейинга қолдирсан. Чунки, гоҳ йўлимиздан адашиб, гоҳ довонлар ошиб, манзилимизга етиб келгандик. Тўрт-бешта бино, ўн-ўн бешта машина, элликдан кўпроқ одамларни кўрдик. Улар бу ерга дардларига шифо излаб, турли шаҳарлардан келишган bemорлар эди.

Хозирча электр симлари етиб келмаган, йўлларига асфальт ётқизила бошлаган ғаройиб ғорга яқин жойда дивижоклар гуруллаб ишларди. Ёниб турган чироклар олисдан худди сув остидаги маржонлардек ялтиради.

Сувга тушишдан аввал таҳорат олиш лозимлигини айтишди. Амални бажариб, юқорига кўтарилдик. Талгат юришга қийналарди. Ўкан оға унинг қўлтиғига кирди. Иккиси оёклари остидаги тош йўлакни бир-бир босиб борарди. Ўшандада ҳамкасбимнинг қўлтиғига кириб, унга суянчик бўлмаганимдан ҳозир афсусдаман.

Ғор оғзига етканимизда илмли кишлардан бири Куръон тиловат қилаётганди. Тошлилар устига тиз чўкиб, унинг оташнафасига қулоқ солдик. Дуога қўл очиб, Яратгандан шифо сўраб, ичкариладик. Чўққилари оппок қор билан қопланган тоғ бағрида қовун тилимидек ёруғ жой кўриниб туарди. Бу эртаклардаги Алибобонинг

ҳазинаси яширилган ғорни солди ёдимга. Оғзи тор эди, ёнбошлаб юришимизга түғри келди. Гавдамизни буриб, кўқрагимизни тошларга ишқалаб ичкариладик. Бошкаларни билмадиму, менинг хаёлимдан ўтмаган нарсалар қолмади. Худди жаннатга элтувчи филсирот кўпригидан ўтиб бораётгандек ҳис этдим ўзимни. Шу пайтгача қилган яхши ёмон амалларимни хотирладим. Ҳар бир нафас олишим тақдиримни ҳал қиладиганга ўхшарди. Дуолар ўқидим. Ўн беш қадамча юрганимиздан кейин кичик футбол майдончасини ёдга солувчи кенгликка чиқдик. Одамнинг кучоғига сиғмас, гавдангни тик тутсанг, пешонанг тегадиган улкан тошлар тепамизда осилиб турарди. Омонот тургандек, тегиб кетсанг, жойидан кўчиб, босиб қоладигандек, юрак қўрқувдан титрайди. Гавдамизни букиб юрдик. Оёқларимиз остидан сирли овоз таралади. У ер, бу ерга чироқ ўрнатилган, уларнинг шуълалари йўлимиизга ёғду тўшайди.

Ичкарида анчагина одам бор экан. Кўпчилиги аёллар, ёшлар. Эллик қадамча юрганимиздан сўнг қарши миздан сув тўла ҳовуз чиқди. Кўлга ўхшайди. Бир яirim метрлар чамаси пастда. Суви тиниқ, беғубор, тепадаги тошларнинг акси кўм-кўк юзига тушиб турибди. Айтишларича, йилнинг тўрт фаслида ҳам сув шу ҳолатда, бир хил ҳароратда тураркан, камаймайди, кўтарилемайди, қаёқдан келиши, қаёққа оқиб кетиши мавҳум. Сирини ҳеч ким билмайди, билмоқчи бўлганлар изсиз ғойиб бўлишган...

Ечиниб, бирин-кетин ҳовузга тушдик. Сув ўта совук. Мен шерикларимга қараганда чидамсизроқ эдим, бир шунғиб, тезда чиқиб, артиниб, кийиниб олдим.

Ташқарига чиққанимизда кўк бағрига сочилган сон-саноқсиз юлдузлар ялтиради, ой кумуш нурини сахро узра сочарди. Жўнжиқкан тоғлар этагидан совук шабода эсарди. Машиналарга ўтириб, Давлетнинг уйига қайтдик. Енгил овқатландик. Бир нафас гурунглashingib ўтиридик. Эрнур тонгда йўлга чикишимизни айтди.

Ёстиққа бошимни күйдим-у, бирок уйқум келмади. Дे-раздан осмонга термулиб, балқиб турган ойни, ўткир кирралы чўққилар тепасида, бир-бирларининг устига қалашиб кетган қоялар тепасида унинг муаллақ туриб қолганлигини кузатиб ётарканман, эртанги анжуман ҳақида ўйладим...

Нонуштадан кейин йўлга отландик. Масофа саксон чақирим. Машинамиз илон изи йўлдан бизни туман маркази томон олиб кетарди. Куёш аста уйғониб, тун пардасини кўтариб, кенгликлар узра олтин ёғдуларини сочарди. Барвақт уйғонган сергак қушлар қанот қокиб сайрашарди. Табиат ўзининг янги даврасига кирмоқда эди. Юрак марказ томон талпинарди.

Бир соатдан мўлрок йўл босдик. Ниҳоят баланд бинолар кўзга ташланди. Марказга етиб келгандик. Ҳокимият биноси олдида тўхтадик. Анчагина одамлар тўпланганди. Машинадан тушдик. Ўканнинг танишлари келиб биз билан омонлашди. Дарвоқе, у шу ернинг фарзанди. Туғилиб, вояга етиб, мактабни тамомлаб, илм излаб шаҳарга жўнаган ва ўша ерда қолиб кетган, Абай оғага қариндошлиги бор.

Ўкан яқинларига мени “Ўзбекистондан келган, қўноғимиз, ёзувчи, 50 яқин китоблари нашр этилган, Остонада ҳам китоби чоп этилмоқда”, деб таништиради. Қозоқлар “ўзбек ўз оғамиз, бовrimиз, томири бир, тақдири бир элмиз, хуш келибсиз”, деб бағириларига босишар, юртимиз ҳақида дилни қувонтирадиган гапларни айтишар, айниқса Президентимизнинг шу кунларда олиб бораётган ишлари ҳақида, “Мирзиёев ҳалқларимиз дўстлигини мустаҳкамламоқда. Бекилган дарвозаларимизни очди, ҳалқларимизни бир-бирига жипислаштириди”, дейишарди. Ўтурур ва фахр билан айтилган бу сўзларни эшитиб, ич-ичимдан яйрадим.

Бу орада шерикларимиз ҳам етиб келишди. Ҳокимият вакиллари бизни нонуштага таклиф қилишди. Ёдимдан умрбод кўтариilmайдиган дилбар сұхбат дастурхон

устида бўлиб ўтди. Ҳамроҳларимнинг орасида ёзувчилар, санъаткорлар, олимлар бор экан. Улар Ўзбекистондан келганимни билиб, менга бўлган қизиқишлари ортди. Юргимизда рўй берадиган ўзгаришлар ҳақида ҳаяжон билан гапиришди.

– Ўтган асрнинг йигирманчи йилларида Тошкентда “Ақ жўл”, “Жас Алаш”, “Сана”, “Жана ўрис”, “Жас Қайрат” каби газета ва журналлар чиқкан. Бу журналлар ўзбек ўкувчиларини қозоқ адабиёти, хусусан Абай шеърлари билан таништириб борган, – деди даврадагилардан бири.

– “Кедей айнаси” номли альманахда илк бор оқиннинг туркум шеърлари босилган, – дедим суҳбатдошимнинг сўзини маъқуллаб. – Орадан кўп ўтмай ўзбек тилида унинг “Шеърлар” тўплами ҳам чоп этилганди. 1945 йили Абайнинг 100 йиллик тўйи арафасида унинг биринчи шеърлар тўплами, 1960 йили “Таланганд асарлари”, 1970 йили “Шеър ва поэмалари” ўзбек тилига ўгирилган. Ўзбек ўкувчиларининг Абай шеърияти билан танишувида Миртемир оғанинг ҳиссаси катта. 2015 йили оқиннинг “Шеърлар тўплами”, 2018 йилда эса икки томлик “Сайланма” асарлари ўзбек ўкувчиларининг қўлига етиб борди. Мухтор Авезовнинг “Абай” роман-эпопеяси ҳам собиқ иттифокда биринчилардан бўлиб, 1960 йили Тошкентда “Бадиий адабиёт ва санъат” нашриётида” кўп минг нусхада чоп этилганди. Шеърлари дарсликларга киритилган.

– Абай оғамиз “Дўстликни дўстлик чақиради”, – деб айтган бўлса, Мирзиёев “халқларимиз бир-бирига таянч ва содик бўлиб келган”, деб оқиннинг фикрини тасдиклади. Халқларимизнинг дўстлиги бу адабиётнинг дўстлиги, адабиётнинг дўстлиги бу халқларнинг дўстлигидир!

– Абай ўзбек савдогарлари, бойлари, айниқса зиёлилари билан яқиндан таниш эди. Улар билан мустаҳкам алоқада бўлган. Бу ҳақда ўзининг “Насихатнома” асарида ҳам айтиб ўтган. Ўйлашимча улуғ оқин:

Эй инсон, ор-номус дилдошинг бўлсин,
 Боболар ҳикмати ҳамиша қўлдошинг бўлсин.
 Мол-дунё, шон-шуҳратинг барчаси бекор,
 Жондан содик дўст-йўлдошларинг бўлсин!

– деб ёзган ўланини халқларимизнинг бугунги фаровон ҳаётини, мустаҳкам дўстлигини олдиндан башорат қилиб айтгандек.

Олис йўлдан юрагимнинг устига қўйиб келган Президентимизнинг “Абай Кўнонбоев ижодий меросини кенг ўрганиш ва тарғиб қилиш тўғрисида”ги қарори чоп этилган газетани дўстларимга тақдим эдим. Уларнинг хурсандчиликлари ичларига сиғмай кетди.

– Ҳалигача бирор бир мамлакат раҳбари Абай ижодий меросини кенг ўрганиш тўғрисида бундай қарор чиқармаган. Пойтахтнинг қоқ марказига, асосий кўчалар туташган жойга Абайнинг ҳайкали ўрнатилди. Бу ҳам бўлса ўзбек Президентининг бағри кенглигидан, – деди танишларим.

– Ўзбекистон ва Қозогистон давлатларининг раҳбарлари мунтазам равишда буюк аломаларнинг номини абадийлаштириш, уларнинг меросини чукур ўрганиш баробарида ҳайрли ишларни амалга оширишмоқда. Миллат мафкурасини юксак чўққиларга кўтаришмоқда. Бундай раҳбарлари бор давлатларнинг келажаги бундан-да, порлоқдир!

– Ўзбек тувганларимизни қозоқ адабиётига, Абай отамизга бўлган курматиде чўнг, – деди даврадагилардан бири.

– Имони пок ўзбек билан қозоқ бир илдиздан униб чиқкан, бир ирмоқдан сув ичган улкан чинордир. Давлатларимиз раҳбарларининг ўзаро келишув ва шартномалар ососида қайта асос солинган дўстлик ва яқин ҳамкорлик ришталари истиқболли тараққиётга муҳташам кўприк! – дедим сұхбатдошларимнинг фикрларига қўшилиб.

– Президент қалбининг очиқлиги, улуғ мақсадлари, яхши ниятлари билан чегараларимизни очди. Қозоги-

стон Президенти Мирзиёевнинг бу жасоратига “Чегараларнинг очилиши, имкониятлар эшигининг очилишидир”, деб юксак баҳо берди. Мирзиёев бу жасорати билан Марказий Осиё халқларининг фаҳрига, ғурурига, ифтихорига айланди.

Бу сўзлар мени қанчалар қувонтирганини, маънавиятимга, рухиятимга адоксиз озиқ бўлганини баён этишга тилим ҳам, қаламим ҳам ожиз.

Нонуштадан сўнг ташқарига чиқдик. Бизни ҳайкал ўрнатилган майдонга бошлишди. Анчагина одам йиги-либ қолганди. Санъаткорлар улут устознинг ўланларини кўшиқ қилиб куйлашмокда. Юқорида оппоқ матога ўралган ҳайкал. Эрнур иккимиз унинг ёнига бордик. Саҳро эпкини матони тортқилайди, Абайнинг юзини очишга ошиқаётгандек гўё.

Ниҳоят Қозоғистон вилоят ҳокими Д. Ахмедов келди. Эл билан омонлашди. Қариялардан, ногиронлардан кўнгил сўради. Кейин ҳайкал пойига бориб, Абай ҳаёти ва ижоди ҳақида илик сўзларни айтди. Қозоғистон Ёзувчилар уюшмасининг раиси, таникли шоир ва адаб О. Есдаулетта сўз берилди. У Абай ва унинг ижоди ҳақида тўлқинланиб сўзлади. Ҳоким фаҳрийлар билан биргаликда лентани қирқди. Мато туширилди. Гулдурос қарсаклар янгради. Кенг гавдали, чўқки соқол, парвозга шайлананаётган бургутнинг кўзларидек кўзлари билан ўз халқига, Ватанига чексиз меҳр-муҳаббат билан боқиб турган Абай отанинг сиймоси худди зулмат бағрини ёриб чиқсан нурдек намоён бўлди. Миллий кийимларини кийиб олган аёллар одамларнинг бошларидан ширинликлар сочишди. Бундан бир неча йиллар муқаддам оқиннинг 100 йиллик маъракасида, Олмаота шахри марказида ўрнатилган Абай ҳайкали пойида Миртемир оға ўқиган “Абай бобой” номли шеър хаёлимдан ўтди.

*Олотов чўққисига қўнгандай ота бургут,
Олмаота ўртасида турибди у барҳаёт.*

Гүё ҳамон элига сўзлар ҳикмат ва ўғит,
Ўланлар тўқиб, ўқимоқда ўлмас зотдай

Бирдан кўпчиликнинг нигохи кўкка қадалди. Ё раббим! Бу не сир, не синоат! Ўнгимми тушимми? Кўзларимга ишонгим келмайди. Ҳайкал тепасида улуғвор қанотларини ёйиб, доира ясаб уч бургут айланарди. Булар ҳақиқий бургутларми ёки Абай отанинг, Абишнинг, Мағашнинг самога чиқиб кетган руҳими – билмадим, барча хайратда қолди.

Маросимдан сўнг Эрнур бизни Жидабейга таклиф қилди. Машинамиз йўлга тушди. Оралиқ олти-етти чақиримли масофа экан. Уйлар кўп эмас. У томонга ҳам, бу томонга ҳам машиналар қатнаб турибди.

- Булар зиёратчилар, - деди Зарина. - Мехмонларнинг кўпли ажнабийар, шаҳарлардан келган зиёлилар.

Асфалт йўл бизни Абайнинг уй музейига олиб борди. Бироз катталигини хисобга олмагандан худди ўзимизнинг қишлоқ уйларидек. Дарвозанинг икки ёнига “Бу ҳовли Кўнонбой ўғли Абайнинг уй музейи” деб ёзиб кўйилган.

– Абай умрининг сўнгти ўн йилини шу ҳовлида суюкли ёри Айгерим билан ўтказган, – деди бизларни ичкарига бошлаб кирган Эрнур. – Мана бу эгар ва жадуқларни ҳам у суюкли ёрига ясаттирган.

Ҳамма томон саранжон-саришта. Уй ичи хоналарга ажратилган. Йўлакчада Абайнинг турли йилларда тушган расмлари, оқиннинг таржимаи ҳоли, шажараси, қўл ёзмалари. Чап томон ошхона: уй-рўзгор буюмлари, ўн саккизинчи ва ўн тўққизинчи асрнинг самоварлари, лаганлари. Қозон остида ўтин, уй эгаси гургут излаб ташқарига чиқиб кетгандек. Сўл томонда оқиннинг кийимлари, ов куроллари, ўлжага олган айик, бўри, тулкиларнинг ошланган териси. Унга қўшни бўлган хонага қўзим тушганда ичимга нур кирди. Бу Абайнинг ижодхонаси эди. Хонада кўпроқ туриб қолдим. Китоблар, ёзувлар, таржималар – буларнинг бари эътиборимни жалб этганди. Кун ботиш томонга кўйилган стол ва стул, араб имлосида ёзилган шеърлар,

сиёҳдон ва қалам. Унинг ён томонида шкаф. Турли ада-биётлар – русча, форсча, туркийча. Навоий бобомизнинг девони юкорига кўйилган. Айтишларича, Абай умрининг сўнгти кунларида устозим деб, руҳан қўлини тутган Навоий асарларини тез-тез қўлига олиб, мутолаа қилиб турган.

Назаримда хонада Абайнинг шарпаси кезиб юргандек.

Биз музейдан бир чақиримча нарида бўлган яна бир қозоқ ҳалқининг улуғ оқини Шокарим Худойбергановнинг уй музейида ҳам бўлдик. Шокарим оға Абайнинг яқин қариндоши ва шогирди, унинг ўтли қаламидан ҳалқни биродарликка, илм-маърифатга, маънавиятга етакловчи шеърлар тўкилган. Қозоғистонда Абай қандай қадрланса, Шокарим оға ҳам шундай қадрга ва ардоққа лойик. Унинг шеърлари бугун ҳам ўз қимматини йўқотмаган. Саводхон, ўткир зеҳни оқин хорижий тилларни яхши билган. Улуғ рус ёзувчиси Лев Николаевич Толстой билан хат ёзишиб турган. Мен Қашқабулока бўлган куним оқиннинг таваллуд топганига 160 йил тўлганди. Бу ҳам катта байрам сифатида нишонланди. Шокарим оғанинг ижодхонасидан бир умр хотирадан кўтарилмайдиган таассуротлар билан чиқдим. Ва қачондир у ҳақда асар ёзишни дилим тубига тугиб кўйдим.

Оқшўки қабристонига жўнадик. У биз турган овулдан йигирма дақиқалик йўл. Абай ва Шокарим оғаларнинг мангум кўним топган маконлари шу ерда. Қабр тепасига ўрнатилган икки мақбара биз турган жойдан кўриниб турибди.

УМРИНИНГ СЎНГГИ ЙИЛЛАРИ

Бир умр ғанимлар юрагига даҳшат солиб яшаган Абай вақт амрига юзма-юз турди. Инсонни бадиий сўз сехри орқали ўзгартиришга ишонди. У ҳаёт яхшилик ва ёмонлик, ёруғлик ва зулмат, оқ ва қоранинг курашидан иборат эканлигини яхши тушунарди. Афсуски, оқин воқеа-

лар жараёнида ёлғизланиб, фожеалар гирдобига тушиб, адолат майдонида танҳо эди. Таниқли абайшунос олим Қалдибек Сейдонов ёзади: “Абай келажакка катта умид билан бокди, қозоқ халқининг ҳаёти ёрқин, турмуши фаровон бўлишини орзу қилди, бирор адолатсизликка, ҳақсизликка, нодонликка қарши курашда ёлғизлик қилди. Шунинг учун ҳам ёш авлодларга қаратади:

Чангалзор, чакалакзор ерда ўсдим,

Минг-ла ёлгиз курашдим, гина қилма,

– дейди ва бор кучи билан бу жангоҳда кураш олиб борди”.

Умри давомида одам тасаввурига сиғдиролмайдиган қийинчиликларни, азобларни бошидан кечирган Абай бўхтонларга тоқат қилди, суиқасдларга юзма-юз борди. Йўлига ғов бўлганларга, ижодини бўғмоқчи, ҳаёт шамини сўндиromoқчи бўлганларга қалами билан, ғояси билан курашди. Ортга чекинмади. Халқни золимларга қарши курашга даъват этгувчи асарлар яратишдан чарчамади. Ёлғончи ва мунофиқларнинг, порахўр ва амалпарастларнинг, юлгуч ва фирибгарларни, халқни бургадек талаётганларнинг жирканч башарасини очиб ташлашдан чарчамади. Ёвуз кучлар шоирни обрўсизлантириш мақсадида уни камситдилар, калтакладилар, шеърларини масҳара қилдилар.

Уринишлар самара бермади. Халқ Абайнини ҳимоя қилди, Худонинг ўзи асрари. Мақсади ёвузылик бўлган кимсалар келажак олдида кечирилмас хатога йўл қўйишганини тушунмадилар.

Абайнинг юраги ўзига нисбатан қилинган ноҳақликларни, жабру зулмни, ҳақсизликни, улар қанчалик оғир бўлмасин, кўтарди. Бошига қамчи солганларида ҳам, ҳанжар яланғочлаб ўлдирмоқчи бўлганларида ҳам танлаган йўлидан қайтмади. Қозоқнинг мағрур ўғли эди, умрининг охиригача қозоқнинг мағрур фарзанди бўлиб яшади. Ҳақиқатнинг тантанасига ишониб, адолатнинг барқарорлигини куйлашдан чўчимади. Қора

халқни қашшоқлик батқоғидан олиб чиқишдан, нурли йўлга солишдан, янги ҳаёт йўлига етаклашдан чарчамади. Халқига ва юртинг келажагига ишонди, ўзгаларни ҳам ишонтира олди. Муборак Ватаннинг келажаги учун, халқнинг омонлиги учун адолатни тиклаш лозимлигига имони комил эди. Юрт қайғусида, эл дардида жони ўртанди. “Бўлис бошлиқларида юртга садоқат, Ватанга муҳаббат бўлмас экан, эл баҳтли яшай олмайди”, деб баралла айтди. Бу заминни Ватан этиш, элни баҳтли кунларга олиб чиқиш унинг ягона оррзуси эди. Эгри йўлдан баҳт топгунча, тўғри йўлда ўлиб кетишни афзал билди.

Вақтлар келиб юрт осмонида АДОЛАТ ва ҲАҚ қуёши мангу порлагай. Ёмонликлар ва ёвузликлар ёмғир суви каби замин тубига сингиб кетгай, эл фаровон ва баҳтли ҳаёт кечиргай, деб инонди. Улуғ оқин адолатни ердан униб чиқаётган нав ниҳолга киёслади. Уни кўз қорачиги-дек асраб-авайлаш лозим, даврлар келиб, бу ниҳол улкан дарахтга айланади. У бой ва боёнлар, мансабпаст ва зулмкорлар бўлис бошлиқларининг оёқлари остида топталиб кетмаслиги керак, деб билди.

Оқиннинг эзгу нияти, қарашлари кўзи бойликдан ўзгани кўрмайдиган, халқни зулмат қўйнига етаклаётган калтафаҳм, нопок, мансабпастларга ёқмасди. Халқнинг жафо, ситам чекишини истамаган шоир совуққонлик билан феодал тузумнинг мансабдор кишиларининг камчиликларини шеърларида кескин, жарангдор оҳанглар орқали қамчилади, қилмишларини очиб ташлади. Қабоҳат ва разолат пардасига ўралган бундай калтафаҳм кимсалар Абайга қарши фитналар уюштира бошлиашди. Гоҳида ошкора, кўпроқ пинҳона Абайнинг покиза юрагини бўхтон тошлари билан тошбўрон қилишди. Подшо ҳукуматига қарши исён кўтаришда, бой ва амалдорларни ҳақорат қилишда, ўғрилардан пора олишда айблашди. Ўрис тўраларга ифво хатларини жўнатиб, имонли оқинни шу йўл билан бадном қилмоқчи, ўқтам овозини сўндири-

моқчи бўлишди. Шўрликнинг юрагини изтироб ва аламларда ёндиришди.

Абайнинг ўғилларидан бири Тўрақул ўз хотираларида ёзади: “Отамнинг ўғридан оладиган пораси унинг чин сўзи, икрори эди”.

Шикоятларни текшириш мақсадида шаҳардан терговчилар келиб, Абайнинг уйини тинтиб, “ҳақиқатпарвар ва элпарвар” деган “туноҳ”дан ўзга айб тополмай қайтиб кетишарди. Ифво хатлари эса овул билан Семей ўртасида мактуб ташувчи кабутар сингари куноро бориб келаверарди. Нихоят Абайнин уй қамоғига маҳкум этишди. Оқин тунлари китобга ошно бўлиб, кундузлари овул болаларига сабоқ бериб, маърифат нурлари билан ёшлар қалбини ёритишдан чарчамади.

Муроди ҳосил бўлган бой-боёнларнинг яна қамчиси қон бўлди. Халқни талашди, одамларнинг уйларидаги бойликларини, қўрасидаги мол-қўйларини тортиб олишди. Халқнинг нарозилиги эса ортаверди. Уларнинг устидан арз-дод қилиб келадиганлар сони аввалгидан-да, кўпаяверди. Абай уларнинг ҳеч бирини умидсиз қайтармасди. Бундай ҳақсизликлар, зўравонликлар, элга қилинаётган зулм оқиннинг юрагини аламга, жигарини хунга тўлдирарди. Шоир ҳасталаниб қолди...

Оқиннинг Абиш, Мағаш ва Оқилбой исмли ўғиллари бўлиб, Абай уларга болалигиданоқ ҳат-савод ўргатди. Болалари ҳам Бедил, Навоий, Фузулий, Хўжа Хофиз, Пушкин, Лермонтов каби улуғларнинг шеърларини ўқиб катта бўлишди. Форс, араб ва рус тилларида гаплашадиган бўлишди. Оталари каби адолатпарвар ва ҳақиқатпарвар бўлиб тарбия топишидди. Оқилбой “Жарроҳ”, “Зулус”, “Дофистон” каби поэмаларни битди.

Абиш Олмаотада кичик офицер лавозимида хизмат қиласарди. Ўша пайтларда шаҳарда вабо ва сил касаллиги кўп тарқалган, беморлар бу ҳасталикка шифо тополмай қурбон бўлишарди. Абиш ҳам силга чалинганди. Ҳасталик йигирма етти ёшида уни ҳаётдан олиб кетди.

Боласининг ўлими Абайнинг қалбини ўрмонга ўт кетгандек ёндириди. Оқиннинг “Абишм, болам”, деб ич-ичидан отилиб чикқан фарёд ҳад-худудсиз саҳрони ларзага солиб, совук қор қоплаган тоғ чўққилариғача етиб борди. Жудолик шоирнинг руҳиятига ёмон таъсир қилганди. Боласига бағишилаб ўнлаб шеърлар битди. Фарзанд доғи юрагига иккинчи зарба берди.

Мағаш ўткир зехнли бола бўлгани учун ҳам шеърларни тез ёд оларди. Абай уни келажакда яхши, билимли инсон бўлиб етишишига ва овул болаларига илм-маърифат тарқатишига умид боғларди. Бироқ Абишдан айрилгач, ота юрагини ёмон ўйлар чулғаб олди. У энди фарзанд йўқотишдан қўрқарди. Мағаш ҳақида ўйлайдиган, уни бағридан узокда яшайтганидан хавотирлана бошлади. Ох, Абишнинг майити тупроққа айланмай Мағаш ҳам ёстиқ тортиб, ётиб қолди. Унинг дардга чалиниб, ҳаёти ҳавф чангалига тушиб колганида ич-ичидан зил кетган Абай нима килишни билмасди. Докторлар “Болани саҳрога олиб кетинг, тоза ҳаводан нафас олсин”, дейишли. Январнинг ўрталари, қор отнинг сонига уриб турган кунларнинг бирида Абай ўғлини чанага солиб овулга олиб келди.

Қисмат экан: Мағаш ўттиз тўрт ёшида отасининг юрагини ҳувиллатиб, изтироблар ўчоғида ёндириб дорилбақога риҳлат қилди. Абайнинг яна бир ҳаёт шами сўнди. Юраги учинчи зарбага бардош беролмади. Энди олам кўзига зимистон бўлиб кўринарди. Шўрлик боши ҳеч қаерга сифмасди...

Эл дарди билан яшаган Абай меҳнаткаш қозоқ ҳалкининг келажаги ҳақида, қачондир бу зўравон тузум парчаланиб, эл баҳтли ҳаётга эришишини олдиндан башорат қилган эди. Эл улуғ оқин юз йил муқаддам башорат қилган баҳтли ва саодатли кунларга Қозоғистон Пре-

зиденти, ўз юртининг асл ўғлони, жасоратли, тинчлик йўлида жонини фидо қила оладиган, Ватанпарвар, фидой инсон Нурсултон Назарбоев раҳнамолигида 1991 йили етиб келди. У аввало мамлакатнинг оғир юкини елкасига олди. Адолат байроғини юксак кўтарди, ўтириб қолган иқтисодни ривожлантирди, одамларни иш билан таъминлашга эътибор берди. Таназулга учраётган мамлакатдаги аҳвол қисқа фурсат ичида ўнгланди...

Бир пайтлар Абай оғадан таълим олган, маърифат ва маданият сари талпинган элнинг фарзандлари ҳозир ўз Элбошиларининг раҳнамолигида дунё таниган ва тан олган адолат ва ҳақиқат куйчисининг армонларини рўёбга чиқаришмоқда. Абайнинг овози эса олам узра ёйилиб, ифтихор билан янграмоқда.

Машинамиз Оқшўкига етиб келганида офтоб чараклаб, унинг нурларидан мақбара тепасидаги минора ярқираб турарди. Қозоқнинг икки буюк оқини, адолат ва маърифат куйчилари – Абай ва Шокарим шу мақбара остида мангут қўним топган. Ерга мармар плиталар ётқизилган.

Тахорат олиб, юқорига кўтарилдик. Гумбаз қилиб ўралган сағана ичига кирдик. Ичкарида анчагина одам бор эди. Мулла Куръон тиловат қиласарди. Деворга ўйиб ишланган нақшлар, қабр айланасига олтин суви билан ёзилган битиклар кўзга ташланиб турибди. Улар катта маҳорат ва санъат билан битилган. Зиёратчиларнинг кети узилмайди. Ҳар икки оқиннинг қабри оралиги тўқсон метр. Ўртасида мўъжаз амфитеатр жойлашган. Икки юз чоғли одам сиғади. Талгатнинг айтишича йилда икки-уч бор мамлакатнинг турли шаҳар ва овулларидан келган ёшлар бу ерга келиб, Абайхонлик қилишади. Икки шоирнинг ўланларини айтишади. Щеърият байрами ўтказилади.

Абайнинг қабрини зиёрат қилиб, ҳақига Куръон ўқиб ташқарига чиқиб, атроф-теваракка зехн солдим. Тоғ томондан эсаётган шабада ўт-ўланлар ҳидини олиб келиб, димогни қитиқлади, юракни ширин ҳисларга тўлдиради. Ёнимга Ўкан келди.

– Пастга қара, – деди у.

Нигохимни у айтган томонга қаратдим.

– Неча рангни илғамокда кўзинг?

Пастликка боқибман-у, рангларга эътибор бермабман. Қарасам, уч хил.

– Булар нималарни англатишини билишни истайсанми? – сўради Ўкан.

– Яхши бўларди...

– Қора – инқилобдан аввалги чор Россияси даврини, қизил – Шўролар тузумини, оқ – мустақиллигимиз рамзини билдиради.

Замонамизнинг кучли сиёсат арбоби, оқил давлат раҳбари, тинчлик учун толмас курашчи, Нурсултон Назарбов мамлакат тепасига келган кундан бошлаб, миллатнинг миллат эканлигини, қозоқ тилини давлат тилига айлантиришни, қозоқ халқининг бой меросини, маданиятини, адабиётини, санъатини, миллийлигини, юртда яшаб ўтган буюк аллома-ю фузалоларнинг қабрларини, қадам жойларини, қадимий обидаларни қайта тиклаш ва таъмирлаш мақсадида яшади. Мустабид тузум занжирларини парчалаб, эндиғина мустақиллик шабадаси кўксига теккан Қозогистон ҳали ўзини иқтисодий жиҳатдан ўнглаб олишга, оёқка туришга улгурмаган бир пайтда мамлакат такдири, элнинг келажаги тўғрисида қайғурди. Биринчи навбатда Ватан обрўсини, шуҳратини дунёга ёйиш, замонавий бинолар қуриш, Хўжа Аҳмад Яссавий, Ал Фаробий, Қодирғали Жанойир, Мухаммад ибн Қайс, Мухаммад Ҳайдар, Юсуф Болосоғин каби олим ва фозилларнинг қабрларини обод этишни мақсад килди.

1992 йили Ақмалага келган Элбоши “Янги давлатнинг замонавий пойтахти бўлиши керак, янги пойтахт,

янги сиёсий, долзарб муаммоларни ечади, қозоқ халқини бирлаштириш учун сиёсий майдон вазифасини ўтайди, регионларни интеграция қилишда, Ватаннинг ривожланишида, тараққиёти учун импульсларни яратиш борасида қўл келади”, деб ўйлаганди. Кейинчалик бу фикрни депутатлар мухокамасига ташлаб:

– Янги пойтахт Ватаннинг юзи, унинг гуллаб яшнаши, кудрати, кучи қозоқ халқининг фахри ва тимсоли бўлмоғи керак. Элнинг эртанги ворислари ўзларининг кутлуг пой-қадамларини шу муборак пойтахтга қўйиб, яхши ният, яхши умид ва улуғ мақсадлар йўлида кела жак сари интиладилар, уларга дунё дарвозларини очиб беради. Пойтахт Ватаннинг Остонасиdir! Остона – бу поклик, ҳалоллик рамзи. Ватаннинг мўтабар тупроғида туғилган ёшларимиз улғайиб, вояга етиб, илм эгаллаб, ота-боболари асос солган янги, хур Қозоғистонни жаҳонга танитишади. Юрт довругини жумла-ю жаҳонга ёйишади, кудратини мустаҳкамлайдилар! Шуларни хисобга олиб мен янги пойтахтни Ақмалага кўчиришга қарор қылдим! – дадил ва ишонч билан деди.

Ватан тақдирини, рушнолигини, айнан бугундан ҳал этиш лозимлигини тушунтирган Президентнинг бу фикрига айрим кимсалар очиқдан-очиқ қарши чиқдилар.

“Бундай ишларга маблағ сарфлаш Қозоғистонни қалок қилиб қўяди. Ақмалага сарфланадиган ҳаражатларни бошқа ишларга сарфлашимиз керак”, деб айтганлар бўлди.

Узокни кўра олган, халқининг ишончи ва умидига айланниб колган Президентнинг олий мақсадларини тушунган депутатлардан бири минбарга кўтарилиб, “Пойтахтни Ақмалага кўчириш тўғрисидаги қарор ўз вақтида қабул қилинган, Элбоши тўғри йўл кўрсатмокда, унинг айтганини килайлик. Бу унинг туғилган кунига бизнинг совғамиз бўлсин”, деди. Шундан сўнг қарор қабул қилинди.

Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай Нурсултон Абишович яна бир ҳайрли ва сабоб ишга қўл урди. Элнинг доврукли оқини Абай Кўнонбой ўғлиниң қабрини, уй музейи-

ни янгитдан таъмирлаш, ижодини чукур ўрганиш ишларига давлат бюджетидан катта микдорда маблағ ажратди. Узунлиги түкson, эни олтмиш метрли қабристон ердан бир ярим метр юкорига қутарилди. Мармар тошлар ётқизилди. Абай ва Шокарим Худойбергановнинг қабри тепасига баландлиги 32 метрли буюст ўрнатилди. Марказдан унинг овулигача бўлган йўлларга асфальт ётқизилди. Шахсан Нурсултон Абишовичнинг саъй ҳаракати туфайли ЮНЕСКО 1995 йилни “Абай йили”, деб эълон қилди. Қашқабулоқ дунёning кўплаб мамлакатларидан ташриф буюрган меҳмонларни бағрига олди. Қозоғистон Президентининг икки улуғ оқинга кўрсатган ғамхўрлиги маърифатпарвар инсонларни қойил қолдириди.

Нурсултон Абишович ўзининг салкам ўттиз йиллик Президентлик даврида Қозоғистон довругини дунёга ёйди. Унинг орзулари, мақсадлари тантана қилди. Абайни дунёга берди, Абай эса қозоқни дунёга танитди. Бир пайтлар Абай оға овулларда мактаблар бўлишини, бу мактабларда қозоқ болаларининг таълим олишини орзу қилган бўлса, Нурсултон Абишович улуғ оқиннинг армонларини рўёбга чиқариб, мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ 1018 та янги таълим муассасаларини бунёд этди. Ёшларга илм-маърифат эшикларини очиб берди. Президент элнинг ғурурига, Ватаннинг ифтихорига айланди. Нурсултон оға бир пайтлар:

*Кун турганша туратын,
Журты сайрон қуратын.
Қала болсын Астана,
– Осы менін Муротым!
О, Ақарда-Ақ шатыр,
Улысма бақ шақыр.
Боянды болсын Азаттиқ,
– Осы менін Мақсатым! – деб шеър битганди.*

Бугун озод ва мустақил Қозоғистонга келган, Остонани кўрган, Абайни, Хўжа Аҳмад Яссавий бобомизз

нинг қабрларини зиёрат этгани, пой-қадамлари теккан тупроқни кўзларига суртгали келган ҳар қандай одам Элбошининг чўнг мардлигига, жасоратига таъзим қиласди. Бундай инсонлар ўзларининг бетакрор эл-у юртга қилган хизматлари, яхшиликлари билан Ватан тарихида мангу яшайдилар.

Ким айтар, ёмон бўлдим, йўлдан қайтдим,

Қозоқча ширин-ширин ўлан айтдим.

Ўланда ҳеч ким менга тенг келмади,

Лекин қадрим тополмай ииғлайман жисим,

— деб ёзган Абайнинг қадр-қиммати мамлакат мустақилликка эришгач, шахсан Нурсултон Назарбоевнинг саъй-харакати туфайли янада юксакка кўтарилди.

Туман марказига қайтдик. Отчопар майдонига одам сифмасди. Гўё Қозогистон халки кўчиб келгандек. Стадионда от чопиш мусобақаси ўтказилмоқда. Ўртага ўрнатилган саҳнада кураш қизимоқда. Атрофда йигирмадан кўпроқ оқ ўтовлар тикилган. Давлет билан яна шу ерда учрашдик. У бизни ўтовга таклиф қилди. Ичкарида анчагина меҳмонлар бор эди. Бир пиёла чой баҳона улар билан гурунглашдик.

— Яқинда сенинг ҳамюрларинг бу ерга келишди. Улар Абай оғамиз ҳақида ҳужжатли фильм олишмоқда, — деди туман Ҳокимининг ўринбосари Бобуржон Таккибеков.

Кувончили хабар эди бу. Мен шу куни ҳамюрларими изладим, бироқ улар билан учрашиш насиб қилмаган экан. Юртга қайтганимда топишдик. Улар мен ҳақимда ҳам эшлишишган экан. СССР Давлат мукофотининг лауреати, таникли кино режиссёр Шухрат aka Маҳмудов ва унинг ёрдамчилари билан Қашқабулоқ таассуротлари ҳақида гурунглашдик. Улар мени “Абай сўзи” ҳужжатли фильмидаги суратга тушишга таклиф этишди.

Үтөвдаги сұхбатдошларим юртга таникли ва машхур одамлар эди. Ораларидә табиғи орталар, давлат идораларининг ходимлари, ҳамкасларим, Абайнинг авлодларидан Сири Сиямбеков, Садирбай Ҳалилилло ўғли, Эртой Раҳимжонов, Абай ҳайқалининг муаллифи Нурбол Мейрам ўғли бор эди. Абайни йўқлаб келганимдан, у ҳақида китоб ёзмоқчи бўлганимдан қувонишиди. Бу ерда ҳам мендан улуғ оқин ҳақида, унинг мамлакатимизда қандай мавқега эгалиги тўғрисида сўрашди. Президентимиз Шавкат Миромоновичнинг “Абай Кўнонбой ўғлининг ижодий меросини кенг ўрганиш ва тарғиб қилиш тўғрисида”ги қарори чиқкан газетани кўрсатдим. Бу менинг ҳар қандай жавобимдан улуғроқ эди. Газета қўлма-қўл бўлиб, давра айланиб, яхши гаплар айтилди. Қарорнинг чиқишини кутилмаган янгилик ўрнида қабул қилишди. Қозоқ халқига, унинг буюк оқинига бўлган чуқур хурмат, деб қарашибди. Қарорни ўқиган ҳар бир қозоқнинг кўзида қувонч порлади. Уларнинг дил сўзларини тинглаб, юрагим шўх-шўх уриб, ЎЗБЕКИСТОН, деган улуғ юртнинг боласилигимдан суюндим.

Қозоқ биродарларимизнинг халқимизга бўлган хурмат ва эҳтиром чексиз эканлигини ҳар қадамимда хис этдим. “Ўзбеклар ўз бавурларимиз, ўз тувғанларимиз, биз азал-азалдан дўст ва қадрдан халқлармиз. Еримиз бир, ичадиган сувимиз бир, бозоримиз бир, ўлсак жасадимиз қўйиладиган мозоримиз бир”, дейишарди. Юраги сахролариdek кенг, бағри бутун қозоқ дўстларимнинг эзгу тилакларидан, халқимизга кўрсатаётган хурмат ва эҳтиромидан бошим кўкка етди. Уларнинг тилларида ҳам, дилларида ҳам, кўзларида ҳам дўстлик ва биродарликдан ўзга нарсани тополмадим. Ахир бу меҳр ўз-ўзидан пайдо бўлган эмасда. Унинг тарихи ҳам, илдизи ҳам узоқ асрларга бориб тақалади. Халқ оғзаки ижоди намуналари фикримни исботлайди. Элнинг машхур оқинлари, бахшилари ўзбек халқининг бағри

кенглигини, меҳнатсеварлигини ўз ўланларида тилга олишган. Жумладан; ХУ111 аср охири ва XIX аср бошларида яшаб ўтган Болта оқин, Жамбул оқин, Қоратой бахши бу дўстликни янада шарафлади. Абай ўзининг “Ибратли сўзлар” китобида “Ўзбеклар эккан экин, улар олмаган ҳосил, савдогарлари бормаган ер – хулласи уларнинг қўлидан келмаган иш йўқ. Улар ўзлари билан ўзлари овора бўлиб, шаҳар ҳалқлари бир-бирлари билан ёвлашмайди – аҳил яшашади. Ўрисларни ҳисобга олмаганда, улар қозоқларнинг ўлигига кафан, тиригига уст-бош етказиб беришади. Таниқли бойлари, билим-дон муллалари, хунармандчилик ва мўл-кўлчилик дейсизми, боадаблик дейсизми – ҳаммаси уларда бор.” – дея ҳалқимизга юксак баҳо берган.

Буни адабий алоқаларда ҳам кўриш мумкин. Абдулла Қодирий билан Султон Секкизбоев, Чўлпон билан Миён Бузрук,Faфур Гулом билан Мухтор Авезов, Ойбек билан Собит Муқонов, Носир Фозилов билан Гобит Мусрепов, Эркин Воҳидов билан Ўлжас Сулаймонов, Абдулла Орипов билан Мухтор Шахановларнинг дўстлигини ҳар икки ҳалқ вакиллари хурмат билан эслашади. Бу биродарлик ҳалқларимизни тобора бир-бирига жипслаштиrmоқда. Шўро даврида айрим қора кучлар бу яқинликка соя ташламоқчи бўлди. Президентлар Шавкат Мирзиёев ва Нурсултон Назарбоевлар шу сояларни кўтариб ташлашди. Икки буюк, қудратли ҳалқ яна бир-бирининг бағрига интилди. Кон-қариндошлиқ ришталари тикланди. Ҳалқларимизнинг бир-бирига бўлган илк муносабатлари, давлатларимиз ўртасидаги ўзоро ишонч дунё аҳлиниң ҳавасини келтиrmоқда. Ўтган йил Қозоғистонда ўтказилган Ўзбекистон йили, бу йил эса Ўзбекистонда ўтказилаётган Қозоғистон йили бунинг исботидир.

Тақдирлари, қисматлари ўхшашиб икки миллат, қуда-анда бўлиб кетган икки элнинг борди-келдиси ота-боболаримиз замонидагидек асл ҳолига қайтди. Ўзбек адиблари-

нинг асарлари Қозогистонда, қозоқ адиларининг асарлари эса Ўзбекистонда чоп этилмоқда. Жумладан, каминанинг «Тайна бриллиантового перстня» романни донцент Қодиржон Носиров ва қозогистонлик таниқли адаб, евросиё ёзувчилар уюшмасининг аъзоси Талгат Кенесбоевнинг сўзбошиси билан рус тилида чоп этилди.

Биз оппоқ ўтов ичида, тўкин-сочин дастурхон устида, дуога қўл кўтариб, Парвардигордан сўраган тилагимиз аввало элимизга тинчлик, халқларимизга омонлик, азалий дўстлигимизни бундан-да мустаҳкамлашда раҳнамолик қилаётган юртбошиларимизга узоқ умр тилаш бўлди. Мен бундай дуоларни ўзимнинг икки ҳафталик қозоқ элига қилган ташрифим давомида ҳар куни, ҳар соатда дастурхон устида одамларнинг тилидан эшитдим.

Орадан роппа-роса бир ой ўтиб, 22 сентябр куни Қозогистон маданий маркази мени бир гурӯҳ ижодкор дўстларим қатори Туркистонда “Ўзбек тили, маданияти ва анъаналари куни” муносабати билан ўтказиладиган байрамда иштирок этганимда яна бир бор бунга амин бўлдим.

Кечки пайт бизни туман марказидаги ўйингоҳда бўладиган гала концертга таклиф қилишди. Икки соатча вақтимиз бор эди. Эрнур қариндошларидан бири Ди маш бобо Худойбергеновнинг уйига таклиф килди. Уй эгалари бизларни самимий кутиб олишди. Мени Абайнинг ҳайкали очилиши маросимида қатнашиш учун Ўзбекистон элидан келганимдан суюнишди. Улар мендан ўзбекистонликларнинг Абай ҳакидаги фикрларини сўрашди. Болалар Абай ижоди билан мактаб партасидаёқ танишаётганликларини, шу кунларда юртимизда унинг ҳайкали очилишини, пойтахтимизда унинг номи билан аталувчи кўчалар борлигини, ўтган йили Ўзбекистонда Абайнинг икки томлик “Таланганд асарлари” нашр этилганлигини, қолаверса, мен юртимга қайтгач Абай ҳакида китоб ёзишни режалаштирганимни айтганимда дастурхон атрофидагилар ўз ҳайратларини яши-

ра олишмади. Овқатдан кейин Димаш бобо менга Мухтор оға тұғрисида қўп яхши хикояларни айтиб берди.

Үттизинчи йиллар бошида Семейдаги педагогика билим юртида үқитувчилик қилиб юрган кезлари “Абай” романини ёзиш учун маълумотлар тұплаш мақсадида бу ерга келганида унинг уйида яшаган экан. Қариянинг айтишича, Мухтор оға ишдан келгач овулга чиқиб, Абайни күрган қариялар билан сұхбатлашаркан. Ўша пайтларда Абайнинг севикли ёри Айгерим ҳаёт бўлган, жуда қўплаб маълумотларни ундан олган экан. Кейинчалик отанинг ўзи Олмаотада Мухтор оғанинг уйида бўлиб, улуғ адибнинг хизматини қилган, ижодий ишларига ёрдам берган экан.

Мен сұхбатдошимнинг сўзларини тинглаб Абайни ҳам, Мухтор оғани ҳам кўргандек бўлдим. Унинг хикоялари менинг ёдимга бир замонлар улуг оқин орзу қилган бугунги бахтли кунларни солди. Ўрозбойга, Сamenга ўхшаган кимсаларга айтган гаплари қулоқларим остида жаранглади. Ҳа, бугун қозоқ халқи Абай орзу қилган бахтли замонда яшамоқда.

Ўйингоҳга йўл олганимизда борлиққа шом қоронғилиги бостириб келаётган эди. Атроф одамлар билан говжум. Гала концертда Абай куйлари ва қўшиклари янгради. “Оға Султон” қўшиғи айтилаётганда одамлар ўринларидан туриб олишди. Олқишлиардан замину осмон ларзага келгандек бўлди.

Тунги соат ўн иккиларда Семейга жўнадик. Машина миз қора тун қўйнида ой шуъласи ёритиб турган сахро ўртасидаги асфальт йўлдан шаҳар сари кетиб борарди. Тун сокин ва гўзал. Саҳронинг ой шуъласига чўмилган бағри унданда дилбар. Тунги манзаралар одамнинг қўзидан уйкуни юлиб олади, қалбида ширин ҳислар уйғотади. Куйлагинг, қўшиқ айтгинг келади, кўнгил дўмбира овозини кўмсайди. Аллақанча масофа ортимизда қолди. Олисларда марвариддек чараклаб турган чироқлар кўзга ташланди. Семей шаҳрига кириб келгандик.

Эрнурнинг онаси – саксон беш ёшдан ўтиб қолган, умрини болаларга таълим-тарбия бериш ишларига баҳшида этган Гаувҳар опа яшайдиган уйга келиб тушганимизда соат тунги иккидан ўтиб қолганди. Уй эгалари бизни дастурхонга таклиф килишди. Оддимизга қовурилган эт қўйишди. Бироқ ҳаммамиз толиккан эдик. Шундай бўлса-да, уй эгаларининг очиқ қўнгиллиги, бизга кўрсатаётган илтифоти кўзларимиздан уйқуни ҳайдади. Енгил тамадди қилиб олганимиздан кейин хоналарга кириб, ёстикларга бош қўйиб уйқуга кетдик.

Биз қанчалик ҳориб толиккан бўлмайлик барвақт уйғондик. Уй эгалари нонушта ҳозирлашарди. Мен бироз ташқарини айланмоқчи бўлдим. Кўчага чиққанимда кўзим йўл бўйидаги баланд бўйли ҳайкалга тушди. Яқин бордим. Бу Абайнинг Семейдаги энг кўркам ҳайкалларидан бири эди. Оқиннинг пойига яқиндагина қўйилган гуллар ифор таратади. Скамейкага ўтириб ҳайкалга боқдим. Улуғ инсоннинг боқий умрига ҳавасландим.

Нонуштадан кейин уйдаги китоб жавонларини томоша қилдим. Мухтор Аvezovning ўн олти томлик танланган асарларини шу ерда кўрдим. Қозоқ ва жаҳон классик адабиёти намояндалари қатори бугунги кун қозоқ адабиёти вакилларининг роман, қисса ва шеърий асарларини қўлимга олдим. Чингиз Айтматов ва Мухтор Шахановларнинг “Чўққидаги овчининг оху зорлари” китобини менга Эрнурнинг синглиси Назгул совға қилди. Бу менинг кўпдан излаб юрган китобим эди.

Нонуштадан кейин мени Абай музейига таклиф килишди. У биз қўнган уйдан унча олис эмасди. Уч қаватли бинода Абай ҳаёти ва ижодига оид турли адабиётлар, улуғ оқин томонидан ишлатилган идишлар, даврни акс эттирадиган экспонатлар қўйилганди. Икки соатдан кўпроқ музейни томоша қилдим. Ўзимга керакли маълумотларни ёзиб олдим. Бироқ кўп нарсаларга улгиролмадим. Уйда мени шерикларим кутишаётганди.

Тушлик қилиб, йўлга отландик. Павлодар орқали Остонага жўнадик. Саҳролар эмас, қалин арчазорлар ва қайнзорлар қоплаган ўрмонзор ичидағи йўлдан кетиб борардик. Яқинда ёқсан ёмғир сувларидан покланган арча барглари қуёш нурида жилваланарди. Енгил ҳаво кайфиятни кўтаради. Гўзал манзаралардан кўз яйрайди. “Икки хафталик саёҳатим давомида нималарни кўрдим?” деб ўзимга ўзим савол бераман. Юрагимнинг тубидан жавоб қайтади. “Абай оға юрган йўллардан юрдинг, у қўнган овулларни кездинг, киндик қони томган тупроқни, ҳоки пойи ётган қабрни зиёрат қилдинг. Қабр тепасида унинг ҳақига Куръон тиловат қилдинг. Кўли теккан, назари тушган буюмларни томоша қилдинг. Мухими, бир ижодкор сифатида Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йилнинг 13 мартағи қарори ижросини бажаришга қўлингдан келганча ҳаракат қилдинг. Шундай бўлгач олдинга қўйган мақсадингга эришдинг! Бахтлисан”.

СЎНГИ СЎЗ ЎРНИДА

Абай қозоқ поэзиясининг улуғ оқингина эмас, балки буюқ чўққисидир. У қозоқ адабиётини янги сўзлар билан бойитди, уни юксак чўққига олиб чиқди. Йўқолиб бораётган ва унугилаётган халқ мақолларини, маталларини, ибратли сўзларини ўз асарларида ишлатиб, уларнинг ҳаётига иккинчи умр бағишлади. Қозоқ адабиётини юмор, лирика, пейзажлар билан бойитди. Абай на фақат ўз халқининг, балки, яқин шарқ халқларининг тарихида машхур шахсга айланди. Абайдан бизгача 300дан ортиқ шеърий асарлар етиб келди. Улуғ оқин яшаган даврғача қозоқ оғзаки ижодида икки хил ўлан ўлчовлари мавжуд эди. Абай шарқ, рус ва жаҳон адабиётини чуқур урганиб, ўланлар вазнини ўн еттитага кўпайтирди. Қозоқ ёзма адабиётига ўзига хос усулни олиб кирди. Абайнинг кўплаб ўланлари битилган кў-

ләйзмалар қандайдир сабабларга күра бугунги куни мизгача етиб келмаган. Абайшуносларнинг айтишича оқиннинг яна кўплаб асарлари бўлиши керак. Оқин билан 24 йил бирга яшаган, ҳаётнинг аччиқ-чучукларини бирга татиган Абайнинг жияни Какатойнинг ёзиб қолдирган хотиралар буни тасдиқлади. У шундай дейди: “1926 йили Шўро ҳукумати таъқибидан қочган Колчак аскарлари Абай яшаб турган уйга кириб, сандиқ ичидаги оқиннинг китобларини, ҳали нашр этилмаган қўлёзма асарларини олиб, йиртиб ташлаган”.

Даҳшат!

Оқин ижодини ва асарларини чуқурроқ ўрганиш мақсадида илмий изланишлар ҳозиргача давом этмоқда. Айрим поэмаларининг боблари топилди. Шоир ижодининг янги қирралари очилмоқда. Топилган асарлари эълон қилинмоқда. Мамлакатда оқин номи билан нашр этиладиган “Абай” журнали, “Абай эли” газетаси чиқиб турибди. Уларда шоир ижоди ва ҳёти билан боғлиқ илмий мақолалар чоп этилмоқда.

Абай Ватанни куйламай, юртдошларини адолат ва ҳақиқат йўлига чорламай, илму маърифатга етакламай яшай олмасди. Шоир виждони шуни тақазо этарди. Абай умрининг сўнгги кунларигача Ватан ёшларини илм-маърифатга чорлади. Шокарим ота устози ҳақида шундай ёзади:

*Кел, жистар, биз бир турли жсол табалиқ,
Арам, айла, зорлиқ сиз, мол табалиқ,
Қанша айт қонмен озгенин бэри надон,
Жалипалиқ, Абайга, жур боралиқ!*

Абай истакларини, орзуларини ўз шеърлари, достонларида акс эттирди. Бу билан қозоқ халкининг номини дунёга ёйди. Эллик тўққиз йиллик умри давомида адолат, ҳақиқатнинг абадийлигига ва булар, албатта, тантана қилишига, яхши замонлар келишига ишонди. Текинхўрларга, порахўрларга, лаганбардорларга қўлида-

ги дўмбираси ва ўланлари билан курашди. Камбағалпарварлиги билан элнинг хурматини қозонди. Етим-есирларнинг бошини силади, бағрига олди, ночор оиласларга ёрдам кўрсатди. Уй-жойлар қуриб, мол-қўйлар берди.

У онадан пок туғилди, ҳаётдан ҳам пок кетди. Ҳеч қачон, ҳеч кимга гина-кудрат сақламади. Доимо кечиримли бўлиб яшади. Ҳатто уни калтаклаган, ҳақорат қилганлар, обрўисига путур етказмоқчи бўлганларга ҳам кечиримли эди. Бу ҳақда ҳалқ орасида жуда кўплаб гаплар юради. Абайшунос олим Егизбоевнинг ҳикоя қилишича, Қадир хожи исмли ўта обрўли одам Абай билан тортишиб қолади. У оқинни қаттиқ ҳақорат қиласди. Аммо тезда ўз хатосини тушуниб етади. Абайдан кечирим сўраб, унинг уйига келади. Абай Қодир хожини меҳмон қиласди, кузатиш олдидан елкасига чопон ташлайди.

Остонада ўтказган кунларим қозоқ ҳалқининг даҳо фарзанди, фаҳри ва ғурурига айланган Абайнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида имкон қадар кўпроқ маълумотларни йиғишига ҳаракат қилдим. Улуғ оқиннинг пой-қадами етган жойларни бориб зиёрат қилдим. Зумрад томонидан таржима қилинган “Абай” ва “Абай йўли” эпопеясини Қашқабулокдаги Абай уй-музейига ва Семей шахридаги Абай номи билан юртиладиган музей директори Бўлат Жўнисбековга топширдим.

Сиз ўқиётган мазкур сатрларни Худойим дилимга солиб турди, Абай оғамнинг рухи мадад бериб турди, мен қофозга туширдим.

ТҮРТ ҲИКОЯДАН ИБОРАТ ҚИССА

МУХАБАТНИНГ МАНГУ ҚҰШИГИ ҚҰШИҚНИНГ ТҰҒИЛИШИ

(Биринчи ҳикоя)

Күнөнбай дала-дашт кезиши хуш күрадиган одам эди. Дүсту ёронларини күргани құшни овулларга тез-тез бориб турарди. Бир гал у Қарқарага жүнайдиган бўлди. Ўғли Абайни ёнига олди. Йўл йироқ эди, ўн икки соатлик масофа эди. Ота-бала саман йўрғаларга миниб, от бошини Қарқарага буришди. Отлар ўзига таниш сўқмоққа тушиб олгач, Күнөнбай тизгинни қўйиб юборди. Эндинана бош кўтараётган офтоб ҳад-худудсиз сахро узра олтин ёғдуларини сочарди. Атрофдаги ёнтоғу явшанлар яқинда ёғиб ўтган ёмғирдан баҳра олиб, яшнаб ётар, ер бағирлаб учайтган қушлар учеб-қўниб, мусаффо тонгни шарафлаб, не турфа товушлар билан чуғурлашарди. Бутун кенгликни чулғаб олган бекарор, кўкимтири осмон остидаги табиат одамни қуилашга ундарди.

Кўнөнбай атрофга боқиб, гўзалликдан кўнгли тўлиб, дўмбира чертгиси келди. Хуржунидан созини олиб, бармоқлари билан созлаб, чала кетди. Дилбар оҳантлар оқ ҳарир туманли қирлар, ям-яшил яйлов узра ёйилди. У шу қадар берилиб чалардики, ўзининг қаердалигини ҳам унутиб қўйганди. Абай дўмбира навосига монанд тебраниб бораарди. Куй ўз тилида шу пайтгача ҳеч кимга айтмаган ва пинҳон сақлаб келаётган кувончларини фош қилмоқчи бўлгандек нола қиласарди.

Мусика авжига чиққан сайин Абайнинг кўз ўнгидаги сирли дунё жонланарди. Дилида ширин ором уйғонарди. Күш мисоли қанот қоқиб, кенгликлар узра парвоз килишни хоҳларди. Дили яйраб, қийқириб, қўшиқ айтгиси келарди.

Абай ўзини қўлга ола билмади. Дилидаги сўзлар тилига чикиб, шайдо қалбидан қўшиқ бўлиб чиқарди. Овозини қўйиб юборди. Жарангдор ва хуш овоз сахро узра ёйилиб кетди. Ўғлининг овозидан Кўнонбойнинг кўзлари чакнаб, равшанлашиб, завқи-шавқи тошиб, қўшиқ сехридан маст бўлиб, дўмбирасини яна ҳам қаттиқроқ чертар, чертган сайин у булбулдек нола қиласарди. Куй кетидан куй, қўшиқ кетидан қўшиқ уланиб борарди. Абай куйлагандага юзларидан нур ёғилиб, нурли юзи шабодадан енгил мавжланаётган денгиз сингари ўзгариб туарди.

*Тўғри сўзлик ўланим, ўзинг кўркам,
Майли, татимаса ҳам сўйла бардам,
Бу юрт сўз ошигимас, мол ошиги,
Розиман, мингдан бири тушунса ҳам...*

Кўнонбой ўғлининг овози бу қадар ёқимли эканлигини илк бор билди. Абайнинг қўшиқ айтишидан ҳали бехабар эди. Гоҳида ортидан боқиб, қўзи қувониб, хаёли чараклаб, парвоздаги бургут мисоли юраги шўх-шўх тепиб, “Наҳотки куйлаётган йигитча менинг Абайим бўлса”, деб боласига ҳавас-ла боқарди. Қайдан келди бу илҳом? Ким унинг дилига солмоқда бу қўшиқни? Буни айтиб беролмасди. Куй тинса, Абай қўшиқ айтишни бас килади, деб чўчириди.

Баҳорнинг ўртаси, ердан қор кетиб, дараҳтлар гуллаган чоғлар. Осмонда кумуш булутлар оралаб, кишига завқ бериб, довон ошиб, қанотини қоқиб, сахро ҳавосидан яйраб учайдиган қушлар заминга кўклам келганидан хабар бериб, шодон сайрашиб учишарди. Нам тортган тупроқ кўксини ёриб, қиш уйқусидан уйғониб, бўй чўзган ўт-ўланлар қаддини ростлаб, майин эпкинда чайқалиб, олам узра хушбўй ифорини сочарди. Ёнбағирликларда чаппар уриб гуллаётган лолалар товланарди. Абай чўғдек қип-қизил гулларни севарди, ҳар баҳор ялангоёқ чопқиллаб, лолаларга қучогини тўлдиради. Бувисига, онасига совға қиласарди.

Бироз юришгач, күй-күзиларини яйловга яираттани олиб чикқан одамлар, күшда ер ҳайдаётган дәхқонлар күринди. Қарши томондан юк ортилған туяларини ҳайдаб савдогарлар ўтишарди... Абай эса күнглида мавж ураётган туйғуларини күшиққа соларди.

*Дәхқонлар қүш қүшади, экар экин,
Хафта ўттай қўкарап экин-тикин.
Савдогарлар мол юклаб; тұя қўмлаб,
Олис-олис йўллардан келар секин.*

*Оlamga безак берган Қодир мавлон,
Ер – она, қуёш – ота нури жаҳон,
Онадай эмиздирап қўксидан ер,
Отадай меҳр тўкарп ёргуг осмон.*

Ота-бала шу тариқа бири куйлаб, иккинчиси дўмбира чертиб, остларидаги арғумоқларини ўйнатиб, Қарқара сари кетиб борардилар. Қалбини дилрабо қўшиқ сехри хуморлаган Кўнонбой анча йўл босиб, довон ошиб ўтишганини сезмай қолганди. Қуёш қиёмга келганди, туш пайти бўлганди. Улар отларга дам бергилари келиб, навбатдаги довонда тўхташди. Эгардан тушиб, хуржунни олиб, отларни ўтлоққа ҳайдаб, ўзлари майсалар устига намат тўшаб ўтиришди. Нон ва эт олиб, дастурхонга қўйишди.

– Қара, ўғлим, юртимиз сахролари нақадар гўзал!
– деди ички кувончдан қўзлари яшнаб кеттган Кўнонбой атроф-теваракка боқиб, – Бу замин остида қанчадан-қанча олтину зарлар ётибди. Гулдираб, нефтлар оқмоқда. Лекин халқининг бундан ҳам қимматлироқ бойлиги бор. Бу асрлардан асрларга ўтиб, эл куйлаб, айтиб келаётган достонлари, эпослари, кўшиқлари, ўланларидир. Бир пайтлар бобонг Ўсканбойни йўқлаб, юртнинг доврукли оқинлари, бахшилари, жирловчилари уйимизга келишарди. Ҳафталаб достон айтишарди, кўшиқ

куйлашарди. Бугун ўйлаб боксам ўша бахшиларнинг ҳаммаси Аллоҳнинг даргохига қайтиш қилибди. Улар айтган достонлар, куйлаган қўшиқлари, қозоқнинг алп йигитлари ҳақидаги эпослари унутилиб кетибди. Тўғри, уларнинг ўрнини бошқалари эгалламоқда. Тили бурро бахшилар, хушвот оқинлар пайдо бўлди. Аммо ёшлигимда эшитганларим ўзгача эди-да. Уларнинг нафаси ўткир эди-да, болам. Ўша пайтларда уларнинг айтганларини ёзиб олмаганимдан ҳозир ичим куяди. Бунинг сабаби саводсизлигим, илмдан бехабарлигим. Сени барвақт мадрасага берганимнинг боиси шунда эди. Ўғлим ўқиса, хат-савод таниса, оқинларимизнинг тилидан чиқаётган ўланларни ёзиб олса, вақтлар келиб бу ҳалқимизнинг бойлигига айланиб қоларди, деб орзу қилгандим. Ахир миллатнинг кимлигини унинг бойликлари эмас, донгдор кишилари, мероси, тарихи, маданияти, урф-одатлари, санъати, қадимий ўланлари танитади-да. Бугун сенинг кўп ўланларни ёд билишингдан хабар топиб, ҳақиқий оқин бўлиб етишибди, деб қувондик. Муборак бўлсин, овозингга кўз тегмасин. Бу қадар кўп ўланни хотирангда сақлаш сенинг ёшингдаги болаларда ахён-ахёнда учрайди. Айт-чи, айтганларингни ёдлаганмисан ёки ўзинг тўқиганмисан?

Отанинг сўзидан Абайнинг юзи қизаргандек бўлди. У табиатан мақтанишни хуш кўрмасди. Лекин ҳозир саволга жавоб қайтариши лозимлигини англади.

— Буларни ҳозир, от устида юриб келаётганимда ўзим тўқидим. Очиги, Худо дилимга солиб турди, мен куйладим, ота, — деди ийманибгина.

— Айтган ўланларинг манаман деган оқину жирловчиларнинг ўланларидан қолишмайди. Буларни унутиб қўймайсанми?

— Йўқ, ота, Худо дилга солган нарсалар қалбга муҳрланиб қоларкан. Куйлаган сайин миямга янгидан янгилари қуйилиб келаверади, келаверади. Айтмасам ичим ёрилиб кетадигандек гўё.

– Уйга борганингда қўлингга қоғоз-қалам олиб ёзиб кўй. Вақти келганда асқотиб қолар. Худо хоҳласа, сендан буюк оқин чиқади, эл оғзида достон бўлғайсан, болам.

Мактов Абайнинг дил қулфини ечиб юборди. Кўзлари киприклари остида чакнади.

– Кечалари қулоғимга кимдир шивирлаб ўлан айтади. Шунда ўрнимдан туриб, тошфонарнинг ёруғида уларни қоғозга тушира бошлайман, бироқ, улгуролмайман.

– Анчагина ёзиб қўйгандирсан?

– Дафтарим тўлди, ота.

Кўнонбой боласини мадрасадан барвақт олиб келгани учун ўзини ўзи койиди.

– Уйга қайтганимизда ёзганларингни менга кўрсат, уларни хаттотга бериб, китоб қилдирман!

– Хўп, ота!

– Мен ҳам сенинг ёшингда кўп ўланларни билардим. Бувинг бешикдалигимдаёқ қулоғимга қуийб, катта қилган. Кейин эса ишлар билан бўлиб, ёдлаганларим хаёлимдан кўтарилиб кетган. Вақти келиб, сен айтган ўланлар халқимизнинг бебаҳо мулки бўлиб қолади.

Отаси ҳақ эди. Болалигида бувисидан қанчадан қанча ўланларни, лапарларни, кўшиқларни тингламади дейсиз. Бироқ ўқиш билан бўлиб, бир неча йил бувисининг бағридан йирокда юриб, уларнинг кўпи хаёлидан фаромуш бўлди.

Огулга қайтганидан кейин ҳам қалбининг бир четида уйғонган шеъриятга меҳр исён кўтарганди. Нималарнидир ёзгиси келарди. Хаёлига қуюлиб келаётган фикрлар миясига тинчлик бермасди. Куёш нурлари боланинг шуурини тиниклаштириб, юрагида ширин хиссиётлар уйғотиб, кечалар оромини ўғирларди. Баъзida Абай ўзини тиёлмасди. Кўлига дўмбирасини олиб, ташқарига чиқиб, тип-тиник осмонга, чараклаб турган юлдузларга бокиб, овозини қўйиб, Парвардигор қалбига солган илохий сўзларни қўшиқ қилиб айтарди.

Боя отда келишаётганда отасининг куйларини тингланда шундай ҳол юз берганди. Отаси чалган куйлардан қайнаб-тошган юраги шўх-шўх уриб, илоҳ томонидан мисига қуишиб келаётган сўзлар тилидан учганди.

Абай бир тишлам этни тишлари орасига олиб, чайнаб ўтирас экан, отасининг “Вақти келиб бу ўланлар қозоқ ҳалқининг мулки бўлиб қолади”, деган сўзлари ўйлантириб қўиди. Элнинг бой мероси бўлган, асрлардан асрларга, тиллардан тилларға ўтиб келаётган ўланлар йилдан йилга камайиб бораётгани рост, шу пайтгача улар ёзиб олинмаган. Илгаригидек жирловчилар ҳам, оқинлар ҳам йўқ. Шундай бўлгач, отаси ҳак.

Ота-бала йўлга чиқишиди. Улар ёнма-ён кетишиди, отларнинг узангилари бир-бирига тегиб борарди. Бошлири узра кушлар қувноқ сайрашарди. Саҳрода жим кетиб бўлармиди. Она юртнинг гўзаллигини куйга солиб, қўшиқ қилиб куйламай бўлармиди. Гурсиллаб ураётган юракнинг ҳаяжонини босиб бўлармиди. Бепоён кенгликларда, отнинг қорнига уриб турган майсазорларда, хуванови тепалик бағридаги лолақизғалдоқлар чамандек очилиб, она табиат ҳуснига ҳусн қўшиб турган лаҳзада куйламай, дўмбира чертмай бўлармиди?

Кўнонбой яна дўмбирасини қўлга олди. Нозик пардаларини созлаб, чала кетди. Абай тағин қўшиқ куйлади. Дўмбиралининг ўша сирли навоси, ўша илоҳий қўшиқларнинг сехрли товуши саҳро узра таралди. Абайнинг тилига ҳам, дилига ҳам куйга пайваста қўшиқ куишиб келаверди. Бепоён кенгликлар, офтоб тифидан баҳра олиб, яшнаб турган ўт-ўланлар, тоғларнинг аллақаерида ўт ёқилган тандирнинг оғзидек алангаланиб, ҳолдан тойиб, осмонда сузиб юрган қўчкин булут парчаларини қизгиш рангга бўяб, кор босган чўққиларга ёйган шуълаларини аста йигиштириб, уфқ ортига ёнбошлиётган қуёш, шодон чуғурлашаётган қушлар худди Абай айтажётган ўландан сехрлангандек эди. Она табиат қозоқ элининг дунёга берган боласи яқин кунлар

ицида машхур шоир бўлиб, қозокни дунёга танишига гувоҳлик бераётгандек эди.

МУҲАББАТНИНГ МАНГУ ҚЎШИГИ

(Иккинчи ҳикоя)

Юртга довруқли, шуҳрати чўнг Қоратой оқин бутуни беллашувга Абайни чорлаганди. У ҳақда кўп эшиганди. Ўланларининг шайдоси эди, беллашмоқ ниятида юрарди. Бутун жазм этганди бунга. Элга хабар берилди. Катта-кичик беллашувни кўрмоқ орзусида ўтов томон шошарди. Бўз йигитлар, сулув қизлар, бошига оқ рўмол ташлаган момолар, оппоқ сақоли кўксига ярапган болалар даврага кўрк бўлишиди.

Элнинг кўзи Жийдабей йўлига қадалганди. Бироқ Абай кўринмасди. Кўнгилларга гумон оралади. “Не бўлди, оғамизга? Кеч қолиш одати йўқ эди-ку. Ёки довруқли оқинга бас келолмайман, деб ҳайикдими?

Кўзлар толиққанда, хафсалалар пир бўлганда болалардан бири қичқирди:

– Абай оға келмоқда!

Одамлар жонланди, кир тепасида, оқ жийрон устида келаётган оқинни кўришди. Абай икки ҳамроҳи, икки қаноти – Какатой билан Боймуғамбет куршовида келарди. Халқ унинг йўлига пешваз чиқди. Таъзим қилиб, салом беришди. Кўзлар унга самимий меҳр-муҳабbat билан боқарди.

Үртага оқ кигиз тўшалганди. Тўрида дўмбирасини бағрига босиб Қоратой оқин ўтиради. Абай келиб таъзим қилди, “устоз”, деб кучоқ очди, бағрига босди. Халқ дуога қўл кўтарди. Иккисига омад тилашди. Оқинлар дўмбирасини созлаб, оҳанграбо куйлар чалиб, одамларнинг қалб туйғуларини кўзғаб, ўлан бошлишди.

Биринчи бўлиб Қоратой жирлади. Соз чертишда унга тенг топилмасди. Элни сеҳрлаб, оғзига қаратди. Баҳор булбулидек қайнаб-тошди. Айтмаган ўлани, чал-

маган куйи қолмади. Одамлар қийқириб, олқишлишди. Навбат Абайга ўтди. “Қандай жавоб қайтараркин? Қоратойнинг шижаотига бас кела олармикин? Бас келолмай, бош эгиб, даврадан чиқиб кетса-чи”, деб ўйлаганлар бўлди.

Абай ҳамиша Яратгандан мадад сўраб, унинг инояти ила куйларди, Илоҳнинг қудрати ёр бўларди. Жирланда тингловчининг қўксидаги муз эриб, вужуди селдек оқарди. Борликни унутарди, қўшиқлар қанотига парвоз қиласарди. Дўмбираси ўзининг тилида бўзларди. Овози куйга эш бўлиб, ҳад-худудсиз кенгликларга тарапларди Улар бағрига сифмай, кўкка ёйиларди. Ҳозир Қоратойнинг куйларини тинглаб, маҳоратига таъзим килиб, севинч ёшлари окиб, оҳ уриб юборди.

Куёш чўккига ёнган қўксини қўйганда сайл охирлади. Бундай беллашувни халойик кўрмаганди. Юраклардан дард кетиб, армон кўтарилиди. Эл икки бахшини олқишлиб, елкаларига тўн ташлаб, бошларига қалпоқ кийдиришди. Оқинлар яна бир-бирини бағирларига босиб, хайр-хуш айтишиб ажралишди. Эл ўтган кундан бахтиёр бўлиб, шодланиб, уй-уйларига тарқалишди.

Абай ўтов ортига ўтди. Оти шу ерда, жиловин қозикка илиб қўйганди. Арқонни ечаётганда қулоғига алланиманинг шилдираган товуши чалинди. Овоз келган томон юзин бурди. Оппоқ шохи кўйлак кийган, хипча бел, буғдой юзли, пороқ қошли, комон ўқидек киприклири остида чарос кўзлари ёниб турган ҳилол қошли, кўхлик ва кўркам сулувни кўриб, юраги ўйнаб, янги тўлган ойдай жамолидан ақли шошди. Бўйнидағи кумуш тақинчоқлари ялтираб, қулоғидаги ой балдоғи юзига шуъла сочиб, ҳуснига ҳусн қўшарди. Абай вужудига ўт кетди.

– Саломимни қабул қил, эй, эл суйган оқинларнинг доноси! – таъзим қилиб деди қиз.

Абай бундай гул юзли ҳурлиқони учратмаганди. “Ким бўлди бу санам? Рўёми, руҳми?” деган сўз кечди

күнглидан. Бошидан хуши учиб, сўз айтмоққа тили шошиб, хайратдан кўзи ёнди. Кейин:

— Кечир, эй сохибжамол, танимадим сени? Кимсан, исминг нима? Қайси чаманнинг гулисан? Қайси она-нинг дилбандисан? — деб сўради.

Кизнинг тўлган ойдек ғуборсиз юзи бироз қизаринкиради.

— Исмим, Айгерим! — ўқтам овозда жавоб қайтарди қиз. — Айб этма, эй ҳофизлар ҳофизи. Беҳаё қиз деб хам ўйлама. Икки оғиз сўз айтишга изн бер!

— Айт, айтавер! Кулогим сенда, эй малаксиймо!

— Сен ёшлигимданоқ шўхи ҳандон, дилга ёқимли ўланларинг билан, дўмбирангнинг шўх овози билан хушбўй ҳидларга тўйингган баҳор эпкини янглик қалбим эшигин очиб, юрагим остонасин босиб ўтдинг. Мени ўзингга ошиғу шайдо айладинг. Ишқингда ёндин, хажрингда куйдим, кўзларим васлингга зор бўлиб, жумла-ю жаҳонга боқарди, дилим мудаом сен томон талпинарди. Кечалар китобларингни ёстиғим остига кўйиб ётардим, шеърларинг сирдошим эди. Фалакка ой чиқанда, самода юлдузлар чакнаб, кўксига маржонлар таққанда, дўмбиранг овози олислардан бўлса-да, кулогимга етиб келарди. Қўшикларингни тинглаб, ҳар сатрини юрагимга жойлаб, кун сайин улғаярдим. Ўланларингни куйлардим давраларда. Назаримда, сен қўшикларингни менга бағишлаб айтаётгандек бўлардинг. Қўшиғингни эшитмоққа, ўзингни кўрмокқа сахрода чўллаган одамдек ташна эдим. Сен билан учрашиш, муносиб кўрсанг ёр бўлиш истагида яшардим. Сабрим тоғи нурай бошлаганда, умидларим риштаси узилай деганда, беллашувга келишингни эшитиб, нафасинг, ифоринг худди баҳор эпкини каби юрагимни энтиқтириб юборди. Сахролар кезиб, довонлар ошиб, жилғаларни кечиб, аламлар, ситамлар, ранжлар тортиб, куйган жонимга ором излаб келдим унутиб ўсган овулимни, маҳкам боғлаб белимни, таваккал қилиб келдим

қошингта, хузурингта, оға Султоним! Энди сенсан менинг орзу армоним, сенинг билан ўтсин давру давроним.

Абай мирзо сулувдан бу сўзларни эшитиб, кувониб, ёрини суйиб, димоғи чоғ бўлди. Ичи қизиб, хаяжонга тушиб:

– Сўзларинг-ла, мени баҳтиёр этдинг. Наҳот хаёлимни, қалбимни ўғирлаган, мен соғинаётган дилдор сен бўлсанг? – деб юборди.

– Янглишмадинг, эл ардоклаган оқиним! Сен жирланган узун тунлар мен ҳам Тангримдан висолингга тезроқ етказишни сўраб, хузурингта қуш мисоли қанот қоқиб учгим келарди. Хаёлим сен томон учарди. Ишқинг савдоси юрагимга тинчлик бермасди. Лекин қизлик иффатими, ғурурими; ҳаёми йўлимга ғов соларди... Мана, ниҳоят Аллоҳ бизларни учраштириди. Кел ёнимга, ўргилай! Икимиз бу кеча муҳаббат қўшигини куйлайлик!

Қизнинг дил розларидан оқиннинг томиридаги қони жўшиб, юраги чўғдек қизиб, Айгеримга яқинроқ борди. Қиз унинг кўзига янада чиройли ва маҳобатли кўринди. Гулдек юзи яшнаб, зулукдек қошлиари чимирилиб, оху кўзлари порлаб турган бу санамга синчков назар ташлади. “Қаерда кўрганман”, деган ўй кўнглидан кўп бор ўтди. Бирдан эслади: “Кечалар туши мда, ўлан айтсам рўпарамда тургувчи малак шу-ку! Кўлимга қалам олдирган, дўмбира чалдирган, ёстиққа боғи кўйганимда, чўли саҳраларни кезганимда менга ҳамроҳ бўлган барно шу-ку”.

Абай беихтиёр бир ўлан айтиб юборди.

*Севги тили – сўзсиз тил,
Кўз билан кўр, дилдан бил,
Бир қараши ё бир имо –
Етар – боғланар кўнгил!*

Кейин у Айгеримнинг кулиб, ёниб турган кўзларига боқиб:

– Мен ҳам сени кўп замонлардан буён излаётган эдим, соғиниб кутаётган эдим, фариштам. Кўзларим йўлингга интизор боқарди, – деди, – Ой кулган кечалар,

фазони юлдузлар түлдирган тунлар, соз чертиб, сенга күшик битганим рост. Туйғуларимни жиловлай олмай ич-ичимдан бўзлаганим-да ҳақиқат. Жоду кўзларингни, нурли юзларингни соғинганим ҳам чин, сарв қоматли, фариштам. Бироқ қўшиғим тиниши, кўзим очилиши биланок хушрўй жамолинг, сарв қоматинг, инжа белинг кўз ўнгимдан ғойиб бўларди. Сени борлиқдан излардим, табиатдан сўроқлардим, аммо жавоб ололмасдим. Кейин юрагимни соғинч ўртаб, яна шаънингта ўланлар битиб, уларни боди-саболардан йўллардим. Улар сенинг қулоғинга етиб борармиди, эй моҳитобоним?

– Ха, оға Султоним! Боди саболар сен айтган ўланларни олис манзиллардан, гоҳ довон ошиб, гоҳ сахро кезиб, олиб келарди-да, қулоғимга шивирларди. Уларни киприк қоқмай, кўзларим ёш тўкиб, жон қулоғим билан тинглардим. Овулингта кўз тикардим, йўлингта зор боқардим. Висолингни кўрсатишини сўраб, Яратган эгамга илтижолар қиласдим. Ҳайриятки, оҳу зорим Тангримга етиб борибди, бандасининг жони ишқ оташида ўртаниб, муҳаббатнинг ҳажрида азоб чекаётганини билибди. Минг шукрлар-ки, орзу қилган бахтимни топдим!

– О, сўйдирганим, куйдирганим, қалбимни забт этганим. Айт-чи, сен менга ёр бўлишга розимисан? – сўради Абай кизнинг сўзларидан оҳ уриб.

– Мингдан минг розиман, эл ардоғидаги суюкли оқиним. Сен менинг қалбимсан, қалбсиз яшёлмасман! – ҳозиржавоблик билан деди қиз. Унинг юzlари тиник тортиб, гўзаллашиб кетганди. Қалбини, рухиятини қарашлари шундокқина айтиб турарди.

– Унда биз аҳду паймон қилиб, турмуш қурамиз!

Қиз йигитнинг қўлларидан ушлади, унинг кўксига бошин кўйди. Тилидан шу сўзлар учиб чиқди:

– Аллоҳнинг шоҳидлигида, бошимиз узра кулиб бокқан юлдузларни, нурини тўшаб турган Ой момомизнинг гувоҳлигида онт ичиб айтаманки, мен сенга умрбод ёстиқдошман!

Бунга жавобан Абай шу сўзларни айтди:

— Танда жоним сендек сулувга садака Сени менг рўпара қилган Тангри номи билан қасам ичиб айтамағки, бу кундан, бу соатдан эътиборан энди биз биргами: тақдиримиз ҳам, қисматимиз ҳам эгиз. Бизни Яратга эгам учраштирди, ундан ўзга ҳеч ким айира олмас. Сўт гги нафасимизгача биргамиз! Дийдор қувончини ҳам хижрон дардини ҳам бирга баҳам кўрамиз!

Улар жўр бўлишиб, онт ичишли.

— Бизларни ўлим ҳам айира олмас!

— Сени яратган Эгамга, қалбимизга муҳаббат ишқи ни соглан, бизларни учраштирган Эгамга шукрлар бўйсин, — деди Айгерим.

— Муҳаббат дардида ёнган Худо ишқида ёнади! — жовоб қилди оқин.

Абай қизнинг қўлидан ушлаб, нигоҳларини поёнси кенгликларга тикиб:

— Бу яйловлар, бу кентликлар, бу тоғлар энди бизники. Булар иккимизни мангуга учраштирди. Тақдиримизни боғлади. Биз она замин бағрида қўшиқ айтамиз, Худо қалбимизга соглан муҳаббат қўшиғини куйга солиб куйлаймиз. Биз айтган қўшиқлар, бу саҳролар бағрида мангу янграйди. Биздан кейинги севишгандар, бир-бирига қўнгил берганлар, юрагини ишқ оташи ёққанлар қўшиғимизни куйлаб юришади, Айгерим.

Абай чўяндек қўли билан қизнинг ҳайдар кокилини силаб, кулгучлари кулиб турган манглайидан, лоладек қизарган юзидан эркалатиб сийпади, қони жўшиб ураётган юрагининг тафти кафтидан сезилиб туради.

— Энди сен қаерга борсанг мен ҳам ўша ерга бораман! Шу ҳаводан бирга нафас оламиз! Бирга яшаймиз!

Айгеримнинг қоп-кора кўзларидан нур ёғилиб, юзлари тиниқ тортиб, гўзаллашиб кетганди.

— Биргаликда овулларимизнинг тинчлигини, химоя қиласиз. Бизнинг муҳаббатимиз неча йиллардан буён овулларимиз ўртасида давом этиб келаётган қонли

урушларга, келишмовчиликларга, низоларга барҳам беради. Фарзандларимиз эса овулларни бирлаштиради, бир-бирига дўст, биродар бўлиб яшаши учун хизмат қилишади! Ота-боболаримиз асраб-авайлаб келаётган юрт байроғини баланд кўтариб, қозокни дунёга танишилади!

– Илоҳим айтганинг келсин! Бизнинг пок муҳаббатимиз икки овул ўртасидаги нажот йўли бўлур. Худо хоҳласа ғазо ҳам, жанг ҳам барҳам топур! Аллоҳ барчамизни эл ишига ярокли қилғай! Овулларимиз бирлашса, миллатимиз бирлаптур, буюк ва қудратли элга айланумиз! – деди оқиннинг сўзларига жавобан Айгерим.

Бирдан эпкин туриб, майса-ю гиёҳлар бошини чайқаб, муаттар ифорини оламга таратди, жийрон йўрга аввал пишқириб, кейин кишинади. Бу унинг “Биз ҳам гувоҳмиз”, дегани эди гўё.

Абай сўради:

– Бугун айтган ўланларимдан кўнглинг тўлдими, эй суюкли ёrim?

– Ростин десам, ўланларингни ўн саккиз минг олам эшишиб, қониқиши ҳосил қилгандир, бироқ қалбим сахросининг ташналиги босилмади. Кўшикларингга дилим хумор. Овозингни такрор ва такрор эшишсан, дейман. Рози бўлсанг отга минайлик, яйловларни кезиб чиқайлик, ўлан айтиб, дилимизни хуш айлайлик!

– Сени менга йўлиқтирган Аллоҳимга курбон бўлай!

Ошиқлар тулпорларига минишиди. Отлар гижинглаб, дупир-дупир ер тепиниб, сулуғини чайнаб, кишинашиб, думини ўйнатиб, тақасидан ўт чакнатиб, денгиздек мавж ураётган яйлов томон "опиб кетди.

Куёш ботаётганди, борлик юзига чиммат тортаётганди. Қорайиб кўринган кир ортидан тўлин ой балқиб, юлдузлар чақнаб, осмон чараклаб турарди. Майса-ю гиёҳлар баргини тортқилаб, гир-гир шабада ўйнарди. Ёшларнинг баҳти кулган оқшом эди.

инсон, икки қалб бир бўлиб қуилаган бундай қўшиқни шу чоққача эшитишмаганди.

Ҳикояга шу ерда нукта қўймоқ ниятида эдим, бироқ олисдан от чоптириб келаётган суворийларни қўриб қолдим. Улар шовқин солиб, чанг-тўзон буркситиб келишаётганди. “Ким бўлди булар? Нечук маст тужек бўкириб, замину осмонни қалтиратиб, Худо баҳтларини берган, тақдирларини қўшган ошиқлар томон жаҳжу шиддатла келишмоқда?” деган савол юрагимга ғулу солиб, човондозларнинг келишини кутдим.

Бу пайтда Айгерим билан Абай отдан тушиб, тизгинни қўйиб юбориб, бир-бирларининг қўлларидан ушлашиб, тизаларига урган майсазор оралаб, яёв кетиб боришарди. Япроқларига шудринг қўнган майсалар, гулларида бол арилар тунаган чечаклар субхи сабодан чайқалиб, Абайнинг этигини ўпиб, Айгеримнинг қўйлагини шилдиратиб қоларди. Нам тупроқнинг тафти юракни қитқиларди.

Ошиқлар аста тонг бўзарганини, кушлар уйғониб, самода чарх ураётганини, бўзтўргайлар бўзлаб, какликлар хониш қилаётганини эшитмасди. Қуилаган ўланларининг таъсиридан сархуш эдилар. Уларнинг назарида бу оламда ўзларидан ўзга одам йўқдек. Кутилмаганда, боя мен қўрган суворийлар уларнинг олдига етиб келди. Шунда ошиқлар бошларини кўтариб, бўйинларини чўзиб, ортга қарашди.

— Ким бўлди булар? Келишлари бежо, қора қуюндек совуқ, — деди Айгерим. Унинг жон олгувчи қаро қўзларида қўркувга ўхшаш аломатлар зохир бўлди.

— Йилқисини йўқотган йилқичилардир, — қизга тасалли бермоқ бўлди Абай.

Отликлар етиб келишди. Туёқлар остидан чанг кўтарилиб, бошлари устидан ошиб ўтди. Тер босган юзла-

рига тупрок ўтириди. Отликлар севиштәнларни халқадек ўраб олишди. Айгерим уларни таниди: Оёқларини узантига тираган, чүккى соқол, малла күзли одам акаси Ботиртой эди, ортидаги алплари...

– Не бўлди? Нечук бу қадар ғазабдасан, оға? – сўради Айгерим.

– Сен уруғимиз шаънини ерга тенг қилдинг! Бизни иснодга қўйдинг, Айгерим! – оғзидан иссиқ ҳовур чиқарив ўшқирди Ботиртой. – Қаердаги дайди оқин билан яйлов кезиб, ўлан айтиб юрганинг нимаси? Ахир биз обрўли бийларданмиз. Қани, уйга юр, кетайлик, уйда сени ғам-ғузоринг кутаётир.

– Менинг эрким ўз қўлимда, оға!

– Билиб қўй, энди сен ёш қизча эмассан! Кеча оқшом уйимизга уруғимизнинг улуғлари совчи бўлиб келишди. Биз кенгашиб, Аҳмад бийнинг ўғли Қосимга сени унаштириб қўйдик. Яқинда тўй қиласиз. Элга ош бериб, сени узатамиш! Қани, олдимга туш! Бўл тезроқ, уйга борайлик, тўй тадоригини кўрайлик!

– Мен Қосимга тенг бўлмасман, тенг бўлсам-да, ёр бўлмасман!

Эпкин туриб Айгеримнинг қаро зулфи тўзғиб кетди.

– Хой киз, сенинг тағдиринг энди Қосимнинг қўлида, уни на сен ва на бошқалар ўзгартира олади. Қани, олдимга туш!

– Илгари айтганман, Абай оғага болалигимдан кўнгил берганман, деб! Ҳозир ҳам, бундан кейин ҳам кароримни ўзгартирмайман. Абай оғамга бўлган муҳаббатим бу Аллоҳнинг ишидир. Нетай, Эгам қалбимга унга нисбатан шундай ишқ оташини ташлади-ки, хатто кўзимга ўлим ҳам кўринмайди! Қалбларимизни муҳаббат нури билан ёриштирган Аллоҳ номи билан қасам ичидайтаман-ки, энди бизни Ўзидан ўзга ҳеч ким айира олмас! Севги ишонч билан барҳаётдир! Аҳмад бийнинг ўғлига теккандан ўлганим, қаро ерга кириб, совук тупрокни кучоқлаб ётганим яхши!

Ботиртой Абайга кибру кубаро билан бокди. Унин кўзларида ўч олиш кувончи ййнарди.

— Биз сени Абайга бермаймиз! У бизнинг тенгими эмас. Отангнинг орзуси сени Қосимга узатиш. Катт тўйлар қилиб, юрга овоза қилиш. Биз шундай тўй қу лайликки, атрофимиздагилар кўриб оғизлари очили қолсин. Шухратимиз бундан ҳам зиёда бўлади, — деди

— Мен аҳдимдан қайтмайман, оға! — кескин жаво килди Айгерим.

Ботиртойнинг ғазаби қўзиди, баданидаги туклар тик бўлди. Кўзлари ичидаги қизил олов ёнди. Тишлари нинг ғижирлагани эшитилди.

— Ҳой, тентак, қиз! Ҳой, ақлдан айрилган, нодои Хаддингдан ошаверма! Нималар деяётганингни ўйла боқдингми?

— Ҳа, яхши билиб турибман, бироқ сен тушунишни истамаётирсан, оға! Билиб қўй, энди менинг инон-ихтиёrim Абайнинг қўлида. Бу кеча иккимиз ойу юлдузларнинг гувоҳлигида, шу муқаддас она заминнинг шоҳидлигида аҳду паймон қилдик! Энди бизни ҳеч ким айира олмайди!

Ботиртой ғазабли овозда ўшқирди;

— Биз ўз қизларимизни, сингилларимизни ҳеч қачон тубикти уруғига турмушга узатмаймиз. Бизнинг азалий урф-одатларимизни писанд этмай, удумларимизни оёқ ости қилиб, юзимизни ерга қаратишингга йўл қўймаймиз! Абай бошингни айлантириб қўйган қўринади. Ҳозироқ уни хаёлингдан ўчириб ташла. Номини қайта тилингга олганингни эшитсам, сендан қаттиқ хафа бўламан, синглим!

— Нима бўлса ҳам Абайни дейман, ундан воз кечмайман! Мен унинг суюкли ёри, вафодор қалиғи бўламан!

— Айгерим шу сўзларни деб, суйган ёрига яқин сурилди.

— Сенинг севгинг бутун овулимиз бошига бало келтиришини кўнглим сезиб турибди. Абайнинг номини тилингга олма! Уни юрагингдан юлиб, мана бу сахрога от!

Орқарокда турган ғилай кўзли алп, этигининг товони билан отнинг қорнига никтаб, оқиннинг тепасига келиб, косасидан бўртиб чиқсан кўзларини унга ўқдек қадаб:

– Сен нега Айгеримнинг бошини айлантиromoқдасан, эй девона? Бизларни назар-писанд қилмай қўйдингми? Уругимизнинг куч-кудратини унудингми? – деб қам-чисини юқори кўтарди.

Айгерим унинг йўлига кўндаланг туриб олди.

– Яқинлашма! – деб бошидан рўмолини юлиб олди. Шунда тундай қора соchlари ёйилиб кетди. – Абайга кўл кўтарадиган бўлсанг, билиб қўй, бошимдаги рўмо-лим ҳаққи, ифратим, номусу орим ҳаққи ўзимни жар-га улоқтираман. Ҳақиқий алп бўлсанг, мард эр бўлсанг бизни қўйиб юбор. Ихтиёrimizни ўзимизга бер, кўнгил буюрган томонларга кетайлик! Мухаббатнинг қўшиғи-ни куйлаб, баҳтли ҳаёт кечираильик!

– Вож, мухаббатнинг кучини қаранглар. Ўзи бад-ном бўлса бўлсину, аммо мухаббати бадном бўлмасин эканда. Йўқ! – қичкирди ғилай кўзли алп, – Сенларни ҳеч қаерга қўйиб юбормаймиз, яхшиликча йўлимизга юрмасанг, отнинг думига сочингни боғлаб, судраб ке-тамиз! Абайнин эса ўлдириб, чуқурга кўмиб юборамиз! Бироннинг ёрига кўз олайтирганнинг жазоси шу бўлур!

– Абайда айб йўқ, нима бўлса мен айборман. Ўл-дирмоқчи бўлсанг иккимизни бирга ўлдир, иккимизни бир қабрга кўм! – деди Абай қизни бағрига тортиб.

– Ўлимдан кўрқмайсанми?

– Ўлим йўқдур жондан кечган ошикларга! – деди Айгерим.

– У баримизни зулмат бағрига торгади. Мухаббат йўлида жон бермоқ эса шарафдур, мухаббат одам бола-сига Аллоҳнинг неъматидур!! – қўшимча қилди оқин.

– Мен сенларнинг мухаббатингни жаҳаннамга ай-лантираман!

Ботиртойнинг ишораси билан аллар Абайга ташлан-дилар. Оёғидан чалиб, ерга йиқитиб, кўл-оёғин қай-

риб, жунли арқон билан боғладилар. Айгерим уларга ташланди. Бироқ кучи етмади. Икки алп қизни ушлаб, озод күтариб, акасининг отига улоқдек ўнгариб бердилар. Ерда чўзилиб, қора тупроққа беланиб ётган Абай кўзлари билан уларни кузатиб қоларкан, суюмли ёрининг сўзлари, шу сўзлар ичра бўйнидаги кумуш тақин-чоқларнинг жарангি кулокларига етиб келди.

— Оғам, суйган вафоли ёrim, аҳди паймон қилганим мени ташлаб кетди, деб қайғурма! Ваъдалари ёлғон экан, деб дилинг озор чекмасин! Гапим гап, сўзим сўз. Аёл бўлсам-да, ваъдамга содикман. “Мол тутул йўлингда, жонимни бераман”, деганим ҳақ. Чин ошиқ бўлсанг, вафодор ёр бўлсанг, ортимдан излаб борарсан, золим акам қўлидан озод этарсан, олиб қочиб овулингга елтарсан. Шунда биз яна бирга бўлиб, муҳаббат қўшигини куйлармиз!

Айгеримнинг кўзларида, қалтираётган лабларида зоҳир бўлган қайғу аламни тасвирлашга қалам ожиз. У аччик-аччиқ ёшлар тўкиб, Абайнин ташлаб кетди, сийнасини доғлаб кетди. Оқин унинг ортидан қараб-қараб, шу сўзларни айтиб қолди.

— Армон билан ўлар бўлдим, мен энди, якка мозор бўлар бўлдим, мен энди.

Кимсасиз, гўнг-соқовсахрода якка ёлғиз, ёри кетган сўқмоққа орзуманд кўзларини тикиб оқин қолди. Босида содик жийрон оти қолди.

Осмонда қуёш оламга нур сочди, сахрони ёндириди. Заминдан, ўт-ўланларнинг япроқларидан нам қочди. Иссиқ тобора забтига оларди. Шўрлик Абайнинг танасини мисдек қиздириарди. Айгеримнинг ишқи куйдирарди. Ташналиқдан томоғи қаҳрарди. Жийрон эгасининг тепасида, бошини эгиб туради. Кўзларидан ёш томарди. Эгасининг чўллаганини, бир хўплам сувга

зорлитини ич-ичидан хис этарди. Нурни түсиш, соя түшаш мақсадида тепасида тик турарди.

Абайнинг жони қийналаётганини ўзидан ўзга одам билмасди. Юраги эзилиб, оламга сиғмай дод соглиси келарди. У овоз чиқариб тангридан сўрарди: “Яратган эгам, майли, сув бермагин, чидайман, куёш тафтидан, жазирама иссиқдан асрамасанг ҳам майли, тоқат киламан. Тилагим, мўъжизангни қўрсат, қўл-оёғимни арқондан бўшат. Суйган ёримнинг ортидан борай, бемехр акасининг қўлидан холос этай, овулимга олиб кетай, умрбод ўзимга йўлдош этай”...

Замин иссиқдан ёнарди, майсалар ташналиқдан сўнарди. Жийроннинг бадани тандирдек қизирди. Ширин жони ўртанаарди, шундай эрса-да, эгасининг қошидан нари кетмасди. Куёш билан айланиб, тафтини тўсиб турарди. Эгасига соя тушаб турса-да, Абайнинг жони ўртанаарди, вужуди ёнарди, хўплам сувга зор эди. Ҳамон Тангридан қўл-оёғини чилвирдан озод қиладиган бирор одамни йўлиқтиришни сўрарди. Икки кўзи ёр кетган сўқмоққа қадалганди. Охир тепасида турган жийронга юзланди: “Овулга боргин, Боймуғамбет билан Какатойга холимни етказгин, уларни бошлаб келгин, уларгина менга ёрдам беришлари мумкин”, деди. Жийрон ақлли эди, эгасининг тилига тушунарди. У ер тепиниб, тупрок тўзитиб, жойидан жилди. Туёқлари остидан ўт чакнатиб овул томон елдек учди.

Саҳрода қўл-оёғи боғланган Абай қолди. Офтоб тифида вужуди тандирдек ёнган жон қолди.

Саҳро сийнасида жон талашиб, нажот тилаб ётган бандасига меҳрибон ва шавфқатли Аллоҳнинг раҳми келди, мўъжиза рўй берди. Аллақаердан оқиб келган момик укпар булатлар худди уммонларнинг олис оқ ёллари каби бўзранг тус олган осмонни эгаллаб олди. Куёш юзини тўсди. Чакмоқ ярқираб, оловли қилич каби зулматни кесди. Фалак заминда одам болалари томонидан одам боласига қилинган зулмдан, шавфқатсизлик-

дан қаҳри кўзиб фарёд солди. Ўкириб-ўкириб йиғлади. Аччиқ-аччиқ ёшлар тўқди.

Боймуғамбет билан Какатой туни билан киприк қоқмай, оғаларини кутишди. Индамасдан кетадиган одати йўқ эди, кетса, манзилини айтиб кетарди, деб айтишди.

– Овулга қайтганида бизни бошлаб кетарди, оғамизни шу атрофдаги ёр-дўстлари кўноқ қилишаётгандир, – деб унинг йўлига кўз тикишарди.

Тонг отди, кун ёришди. Күёш тиккалади. Кун қизий бошлади. Абайдан дарак бўлмади. Йўлга боққан кўзлар толикди, юраклар ҳавотирга тўлди. Бир пайт олисдан йўртиб келаётган жийрон кўринди. На эгари, на эгаси бор. “Оғамизнинг тулпори-ку”, дейишди. Жонивор майсалар устига кўз ёшларини тўкиб, уларнинг олдига келарди...

– Не бўлди? Оғамиз қаерда? – сўради отнинг пешонасини силаб Какатой.

От оёқлари билан ер тепиб, пишқириб кейин кишинади.

– Абай оғамизга бир гап бўлган, – ташвишланиб деди Боймуғамбет. - Жийрон безовта!

– Жийрон ҳеч вақт оғамизни ташлаб келмасди, – деди Какатой.

– Бир фалокат бўлгани чин.

Боймуғамбет отнинг қулокларига шивирлади.

– Оғамиз қаерда? Қаерга ташлаб келдинг уни, жонивор? Қани, бизни бошлаб бор-чи ўша ерга!

От оғзидан кўпик сачратиб, пишқирди. Бошини чайқаб, ёлини хурпайтириб, келган йўлидан кетиб борарди. Туёқларининг изига изини босиб борарди. Ора-сира бошин чайқаб, кишнаб қўярди. Иссиқда Боймуғамбет билан Какатойнинг томоқлари қаҳраб, зўрга нафас олишарди. Узоқ юрдилар, терга ботдилар, ҳолдан тойдилар. Осмоннинг тузи ўзгарди, мамақолдироқ қарсилла-

ди, самони чакин қайчилади, ёмғир күйди, аммо тезда тинди. Боймуғамбет билан Какатой; “Бу бежиз эмас, Аллоҳнинг марҳамати”, деб ўйлади.

Жийрон тобора илдамларди, гоҳида пишқиради, гоҳида кишнарди. Неча-неча довонлардан ошишди, жарлардан сакрашди, жилгаларни кечиб ўтишди, ниҳоят, чўққига чикдилар. Шўрлик Абай шу ерда эди, қуриган майсаларнинг устида, тупроққа беланиб ётарди. Яқинда ёғиб ўтган ёмғир унга тириклик ото этганди. Боймуғамбет билан Какатой Абайни қўриб ох уришди.

– Сизга не бўлди, оғам? – сўради Какатой.

– Ким бундай ахволга солди сизни? – деди Боймуғамбет.

Улар шоша-пиша арқонни ечишди, Абайни азобдан холос этишди.

– Отни келтиринглар! – буюрди оқин ўрнидан туриб, увишган кўлларини уқалаб.

Тулпорни келтиришди.

– Йўл бўлсин, оға? Қаёнга борурсиз?

– Кўнгил берган ёримни излаб борурман!

– Бир ўзингиз а?

– Уни қутқармоқ эрлик бурчим.

– Биз ҳам сиз билан борурмиз! Ёнингизда бўлурмиз!

Абай “Ё, қудратли Аллоҳим, ўзинг мадат бер”! дея нара тортиб, отга миниб, яғринига қамчи солиб, Айгерим кетган томон елдек учди.

Бу овулда қасам улуғ ҳисобланарди, ҳеч ким уни буза олмасди. Ботиртой буни биларди.

– Ақлинг киргунча шу ерда ётасан, тавба тазарру килсанг, Абайни унутдим, ичган онтларимдан тондим, десанг, озодсан! – деди синглиснинг кўлларидан судраб, тошли уйга олиб кирган Ботиртой. – Унгача шу уйдан ташкарига чиқармаймиз, сув ҳам, нон ҳам бермаймиз!

– Ичимда ўт ёнар, бўғзимда зорим, сувсиз, нонсиз қолсам-да, қарор топгай аҳди паймоним!

– Кўрамиз, сенинг сабри тоқатингни, неча кунга еткай бардошинг!

– Мен бориб Қосимни бошлаб келаман! Сен ўз хоҳшинг билан унга тегмас экансан, у сени мажбурлаб хотин қиласди!

Ботиртой шундай деб эшикни ёпиб, бандига қулф солиб, чикиб кетди.

Айгерим эшикни оёқлари билан тепди, қўли билан муштлади, овозини кўйиб қичкирди:

– Эшикни оч, оға! Оч дедим сенга! Бу нима қилганинг! Эшикни оч! Мени кўйиб юбор!

Акаси қизнинг гапларига парво қилмади. Ташқарида турган алпларига шундай буюруқ берди:

– Мен келгунча Айгеримни бу ердан чиқармайсанлар! Қочириб юборсаларинг, унинг ўрнига ўзларингни тиқаман!

– Тушундик, оға. Хотиржам бўлинг, у бизнинг қўли-миздан кочиб кетолмайди.

Ботиртой эшикка қулф солиб, икки алпини остоңада қолдириб, ўзи аллақаерга жўнади.

Айгерим кимсасиз, қоронғу хонада танҳо қолди. Чиқишга имкони йўқ. Хонанинг тепасида бош сиғмас туйнук бор эди, шу жойдан бир чимдим офтоб нури тушиб турарди. Қизнинг хаёлидан Абай кетмасди. Сахро-да қўл-оёғи боғланган холда ёлғиз қолганидан юрагини ғам эзарди.

Қиз нозик бўйинини чўзиб ташқарига бокди. Тирик жон кўринмади. Қуёш тобора исирди, ерни тандирдек қиздиради. Бундай жазирамага одамнинг чидаши амри маҳол. “Бечорагинам, иссиқда жонинг қийналаётгандир, бир томчи сувга ташна бўлиб ётгандирсан? Ўзинг кўлла, эй раҳмдил, Аллоҳим. Абай оғамга ёрдам бер, арқон азобидан озод қиласиган бандангни йўлиқтирир. Жийронига миниб, қошимга учиб келсин! Мени озод

қилсин, иккимиз яна қўл ушлашиб, она юрт яйловлари узра от чоптириб, ўлан айтиб, муҳаббатнинг мангутаронасини куйлайлик. Севгимиз элга ошкор бўлсин, муҳаббатимизга ўзгалар ҳавас қилсин, мени Лайли, уни Мажнун десинлар”, дерди. Қиз тағин кўкка боқиб, тангри таалога нола айлади.

— Эй, кодир Эгам! Ёлвораман, офтобда ётган ёримга ўзинг раҳм айла. Унинг қай ахволда ётгани ўзинтга аён, ҳимоянгта ол, кутқар. Уни сенга, сенинг паноҳинта топширдим!

Айгерим толиқди. Оғиздан нам қочди. Қаро кўзлари жик ёшга тўлиб, киприклари ёш билан намланди. Деворга суюниб, ерга ўтириб қолди. Мамақолдирокнинг гумбирлашидан чўчиб кетди. Туйнукдан ташқарига бокқанда, қуёш кўринмасди, самодан совуқ томчилар тушарди. Гоҳ қиялаб, гоҳ тик қуйган ёмғир ерни орзикиб кутгандек устма уст ўпарди. Айгерим илтижолари тангрига етиб борганидан дили равшанлашди. Ёмғир узоқ давом этмади. Ерни намлаб, қайноқ кўксини совутиб, кейин тинди. Коронғу тушарди. Қиз кўнглини кўркув чўлғарди, изтироб ўртарди.

— Абай оғанинг қўл-оёғини арқондан бўшатадиган одам йўлиқмаса-чи? Тунда бўри-қашқирларга ем бўлади-ку. Унга ёрдам бериш керак, — деб ташвишланарди туткинда ётган қиз.

Шунда карами кенг Худонинг иккинчи мўъжизаси содир бўлди. Тулпор туёклари қулоғига чалинди. Қиз туйнукдан мўралади.

— Вой, Абай оғам-ку! — қичқириб юборди Айгерим

Эшик олдида пайлөкчи бўлиб қолган икки алп ошиқ отиб, қимор ўйнаб, дилларини хушлаб ўтиришарди. Ўйинга машғул бўлиб, тулпор туёкларини эшитмай, Абай келганини кўрмай қолиши. Кўриб, энсалари қотиб, важоҳатидан хушлари учиб, Абайнинг юраги каби билаги бақувват эканлиги эсларига тушиб, қочиб қолиши.

Абай севгилиси ётган хона эшигининг кулфини суғириб, ичкари кириб борди.

- Абай оға!..
- Мен келдим, мангу баҳорим.
- Севгимизни паймол қилмоқчи бўлдилар, бизни айримоқчи бўлдилар, аммо айира олмадилар!
- Сенга айтгандим-ку, келаман, деб. Келдим, суюкли ёрим! Энди сени ташлаб кетмайман, сени ҳеч кимга бермайман. Менинг ягонам, менинг севгилим! Мен учун тўккан кўз ёшларингни кувончга айлантираман, – деди Абай.
- Кутаётгандим, оға Султоним!
- Энди биз биргамиз. Ҳеч ким бизни жудо қила олмас.
- Кетайлик бу ерлардан, осуда ҳаёт бор жойларга кетайлик, бизнинг қўшиқларимизга зор бўлган овулларга кетайлик. Абай оға, – деди Айгерим қўзларидан ёш тўкиб.

Киз ўзини оқиннинг бағрига отди.

ХОТИМА

Абай оғамиз билан Айгерим янгамиз ўн йилдан кўпроқ умргузоронлик қилдилар. Оқин оғамиз ҳаётларининг сўнгти дамларида суюкли ёрларига суяниб қолгандилар. Ёр сийнасига бош ғўйиб, Аллоҳнинг омонотини топширдилар. Янгамиз садоқатга қул бўлиб, аҳдга вафо қилиб яшадилар.

Биз ҳикоя қилган кечада айтган ўланларни қофозга тушириб, тумор қилиб, бўйинларига илиб олган эканлар. Оғамиз тушларига кирганда, дилларини кемирган соғинч дардига малҳам ахтариб, кўқдаги ой ҳусни хира тортган пайтлар, юлдузлар само саҳросида чақнаган ҷоғлар отга миниб, дала-дашт кезиб, оғамиз иккиси юрган йўллардан юриб, яйловларни кезиб, ўт-майсаларнинг устида от чоптириб юрдилар. Бу фоний дунёни тарк этиш онларида, уйғониб келаётган қуёшига боқиб, бирга ўтказган баҳтли дамларини эслаб, айтган ўланларни куйлаб, жон берган эканлар.

Йўлингиз тушиб, Чингизоф этакларига борсангиз, ёлғиз сахро кезсангиз, қулоғингизга сирли товушлар чалинади. Эътибор берсангиз бу Айгерим янгамизнинг овозлари эканлигини пайқайсиз.

*Дардингда юраман,
Азоблар тортаман.
Мол тугул йўлингда,
Жонни ҳам бераман.*

Абай оғамиздан жавоб қайтади.

*Сенсан жсон лаззати,
Кўрк тангри давлати.
Сулувни севмоқлик,
Пайгамбар суннати.*

Айтишларича, Худо қўшган икки ошиқ айтган ўланлар Чингизтоғнинг тошларига, Қашқабулоқ сахросининг бағрига, ўт-майсаларнинг илдизига сингиб кетган эмиш. Кечалар, улар юрт севган, эл ардоқлаган Абай оғамиз билан севги-садоқатда якто Айгерим янгамиз куйлаган ўланларни сийналарига сиғдиролмай, уларнинг тилидан бўзлашаркан. Кўшиқни эшигтан одамлар унга “Мұхаббатнинг мангу қўшиғи”, деб ном беришган экан...

ОҚИННИНГ ОҲУ ЗОРИ (Учинчи ҳикоя)

Тўйга фатво берилди. Абай Абишни (Абдурахмон) уйлантирди. Чингизтоғ этакларидаги овулларнинг биридан Сулаймон исмли татар танишининг қизи Мағрифани ўғлига олиб берди. Келин-куёв икки ойча бирга яшацди. Кейин Абиш Олмаотага жўнаб кетди. У подпоручик даражасидаги офицер эди. Кетар чоги онасига “Мағрифа уй ишларида сизга ёрдамлашсин, таътилга келганимда олиб кетарман”, деб тайинлади. Кузда келганида ёри хомиладор эди. Оғир оёқли бўлгани сабаб, олиб кетишга Абишнинг кўнгли бўлмади. Шу кетганича беш ойча ундан хат-хабар бўлмади.

Мағрифа кўзларини ёр йўлига тикарди. Юраги бесар бўларди. Сабабини ўзи билмасди. Абайнинг ҳам кўнглига шубҳа оралаганди.

Қишининг боши эди. Қор учқунлаб турган кун эди. Боймуғамбет Абайнинг хонасига кириб келди. Юзига ташвиш муҳр босган. Оқиннинг юраги жиз этди.

– Нима гап? – сўради овози титраб.

– Абишдан телеграмма бор, – жавоб қилди Боймуғамбет.

– Нима дебди?

Боймуғамбет кўксини куйдираётган бир парча қоғозни қўйнидан чиқариб, қўллари қалтираб Абайга узатди Оқин унга кўз югуртириди. Ўқиётганда кўзлари олайиб ранги бўзариб бораарди. “Ота, икки ойдан бери каса эдим. Мағаш тезда олдимга етиб келсин, касалхонаг ётмоқчиман”.

Икки қатор сўз отанинг юрагини ўртаб ҳасрат оташга ташлади. Борлигини куйдирашиб, қовжиратиб юборди. Кора тўр юзи оқариб, кенг елкалари титради. Ўғлиниң ҳаста бўлиб қолганидан изтиробга тушди. Кўркам юз кулоб-кулоб ёшлардан нам тортди.

Мағашни жўнатганидан кейин ҳам юрагидаги ғашлик тумани кўтарилмади. Беш вақт номозида Худодан боласига шифо сўради. Ташқарига кам чиқадиган бўлди. Уйкуси қочган кечалар бошини ёстиқдан кўтариб, тўшак устига ўтириб, кўзини бир нуктага тикиб оларди. Томоғидан овқат ўтмасди. Ўзи сўзламасди, сўзлаганларга бош чайқарди. Буни кўрган яқинлари не қиласин билмай, дардига дармон тополмай қийналишарди.

Табикди ва Уақ эли Абишнинг хасталаниб қолганидан хабар топди. Абайнинг олдига келиб, унга тасалли беришди. Олмаота билан Оқшўкининг ораси ўттиз беш бекат. Ҳар тўрт бекатнинг ораси юз чақирим. Отанинг икки кўзи йўлда.

Ниҳоят телеграмма келди. Ўқиди-ю, ох урди. Охи фалакка етди. Ичидан оташ чиқди. Оёқлари гавдасини кўтаролмади. Беҳол ва bemажол ерга ўтириб қолди.

Ўкириб-ўкириб йиғлади. Овози құшни овулларга етди. Иккى эллик қоғозга “Қадрдоним, меҳрибоним, отам, иним бу тунда қайтиш қылды. Ъз элимда, сенинг күлингда жон берсам, жасадим боболарим мазорига қўйилса, деб васият қилиб эди”, деб ёзилганди.

Кишининг чилласи эди, йўл олис, от-ароба юролмасди. Кор отнинг қорнига уради. Довул ўқиғарди, қор учкунларди. Совук зўрайганди. Тупурсанг муз бўлиб ерга тушарди. Абайнинг боши қогда. Элни йиғиб, маслаҳат солди.

– Болам “Жасадим боболарим мазорига қўйилса”, деб васият қилибди, – деди.

– Кунлар совук, йўлларни қор босган, жасатни вактинча Олмаотага кўя турайлик, кунлар илиб, қорлар эриб, йўллар очилса туғилган маконига келтириб кўмамиз. Унгача дуо қилиб кутишдан ўзга иложимиз йўқ, – дейишди оксоқоллар.

Абай рози бўлди.

Кунлар имиллаб ўтарди. Бахор яқин, осмоннинг туби очиқ эди. Тоғлар гулга бурканадиган дамлар яқин эди. Уйғонган эпкин совукни қувиб, ерни уйғотиб юборди. Қорлар эрий бошлади, сувлари жилға бўлиб жилдиради. Йўллар очилди. Мағаш, Какатой, Муолар салт от-араваларни ҳозирлаб, элнинг фатвосини олиб, йўлга чиқишиди. Абай дарди дунёси ичига сиғмай кунларни қайғу билан, дард билан ўтказарди. Кечалар кўз юммасди. Кигриклари илинса, боласининг қиличдек ўқтам гавдаси, кулги ярапган юзлари, чақнаб турган қаро кўзлари кўринарди. Йўлга бокиб, оҳ уриб кўярди. Ичидан иссиқ ховур чиқарди.

Жасадни келтиришганда майнинг ўртаси эди. Абай кафанинчи очтирди. Абиш оппок бўлиб, ухлаётган ботирдек ётарди. Сочларининг чети оқарган, кўл текканда тўкилиб кетди. Оқин ўғлининг манглайидан ўпди, юзларини силади. “Омонот, омонот”, деб у билан видолашди. Юрагидан отилиб чиқкан фарёдни ташқарида-гилар эшитди.

*Оқ кафанинг ичидагоппок бўлиб,
Ётибди у азизим, шурлик болам.*

Ичкарига яқинлари кирди. Улар ҳам Абиш билан шу тарзда видолашишди. Майкон билан Ўтеген кичкинагина, бироқ узайиб кетган Абишнинг жасадини илк бор кўз очиб, дунёни кўрган Оқшўкининг бағрига, Абайнинг онаси Улжоннинг сағанаси олдидаги қабрга қўйишидди. Катта юрак, оппок пок кўкрак устига тупроқ тортилди.

Жанозага Семейнинг барча овул ва шаҳарларидан, Олмаотадан одамлар келишидди. Йигламаган, куймаган жон қолмади. Бир ҳафтадан буён қовоғини солиб турган ҳаво шу куни очилганди. Чарақлаб қуёш чиқди. Мағрифа бир кун хушсиз ётди. Абай овоз чиқармади, аммо кўзидан ёш тинмади.

Абишнинг ўлими Абайнин эрта қаритди. Сақоллари бир кундаёқ оқарди. Алпдек қомати букилди. Кечалари ухламай, дўмбирасини қўлига олиб, ўлан айтиб чиқадиган бўлди. Қўшиқлари одам сийнасини тешиб юборар даражада таъсирли, дардли эди.

Баъзан дилидан шундай сўзлар кечарди: “Кун ўтди, умр ўтди, юрагимда дард алам қолди... Ёшим шу ерга етгунча яхши яшадимми, ёмон яшадимми, ҳар қалай яшаб келдим, умримнинг кўпи кетиб, ози қолди, бошимдан не-не савдолар кечмади: олишдим, юлишдим, айтишдим – хуллас бошга тушганини тортиб келдим Мана, энди ёшим қайтиб, қаридим, хоридим, ҳамма қилган ишларимда маъно йўқлигини, ҳаммаси шунчаки бир гап эканлигини кўрдим, билдим. Хўш, энди колган умримни қандай қилиб ўтказсам экан? Элу юртга раҳбарлик қилсанмикин? Йўқ, эл мен кўрсатган йўлдан юрмайдми? Мол боқсанмикин? Йўқ, боқолмайман, керак бўлса бола-чақа ўзи боқиб олар. Мухими ижодга қайтаман. “Евгений Онегин”ни тугатиш им керак. Ко-зоқча-русча луғат тузга бошлагандим, у ҳам чала. До-стонларим бор, қоғозга туширилмаган ўланларим бор. Шуларни ёзаман”.

Хаёлидан ўтган бу фикрлар Абайга қувват бўларди. Ижодхонасига кириб, қаламини қўлига олиб, оппоқ қоғозлар устига кўз ёшларини оқизиб, юрагидаги дардларини тўкарди...

Мағрифанинг юзи заъфарон тортиб, танасидан куч кетиб, охири йиқилди. Кўп ўтмай узилди. Ундан ёдгор бўлиб бир қиз қолди.

Абайнинг уйда ётиб қолгани халқни талайдиган, порахўр, амалпааст, ўғри ва қаззобларнинг зимистон юрагини ёритди. Барчалари ғимирлаб, беркинган тешикларидан чиқишиди. Ўғирликлар, босқинчиликлар авж олди. Халқнинг аҳволи оғирлашди.

Овулларда бўлис сайлови яқинлашиб қолганди. Амалпаастлар бўлис бўлиш истагида халқни алдаб, куруқ ваъдаларни бериб, ўзларини ўзлари тарғиб қила бошлиашди. Катта бийлардан бўлган Ўрозбой ўғли Медеуни бўлис қилишни, Самен эса қайта сайланишни хоҳларди. Уезд бошликларига, Семейдаги тўраларга пора жўнатишарди. Иккиси халқни талаб, мол-қўйини тортиб олишдан чўчимасди. Кўрасидаги беҳисоб моллар халқнинг кўз ёшидан топилганди.

Эл ўз ярасига малҳам тополмагани учун Абайнинг хузурига чопар жўнатди. Ёлғиз оқингина уларни зўравонлар зулмидан ҳимоя қилиши мумкин эди.

Чопарлар Абайнинг уйига сахарда етиб келишди.

– Ҳа, бу даргоҳга нечук бош сукдиларинг, тинчликоми? – сўради хизматкор.

– Дардсиз, ғалвасиз бу ерга келармидик. Абай оғага икки оғиз арзи ҳол этгали Кўкше овулидан келдик.

– Унда киринглар, Худо ишларингни ўнгидан келтирсин!

– Бу замонда Абайдек пок одам ҳаргиз топилмас.

Абай елкасига тўнини ташлаб ичкаридан чиқди. Элчилар қўл қовуштириб таъзим қилишди. Окин уларнинг саломига алик олиб;

– Хуш келибсизлар, муддаоингиздан сўзланглар! – деди.

— Сизга сиғиниб келдик, Абай оға. Юртнинг тирикчилиги, элнинг баҳти сизда, — деди келгувчилардан бири. — Сиздан ўзга ҳимоячимиз йўқ!

Қаршисида турганларнинг хурди-ҳоли, дарди, яраси, талаби, даъвоси битта эди.

— Абай мирза, бизга ёрдам бер, биз билан овулга юр, ҳалқнинг аҳволини кўр. Элни золимлар чангалидан кутқар. Ҳозир ҳалқнинг қайғуси оғир. Ўзимиз сайлаган бўлис ишончимизни кунпая кун қилди. аждахога айланиб, эл молиҳи ютмоқда. Ҳаммамизни қон-қақшатмоқда. Ҳалққа солик солиб, сўнгги бурдасини ҳам тортиб олмоқда. Одамларга ҳаддан зиёд зулм ўтказмоқда. Саменнинг зулми, азоблари барчамизни бирдек қаҳшатиб юборди. Бизга фақат сен ёрдам беришинг мумкин.

— У ўзини қудрат сохиби, юрт эгаси деб билаётir. Кайфу сафога берилиб, одамлари қашқирдек уйимизга бостириб кириб, топган-туттганларимизни олиб чиқиб кетаётir. Бизни хавфдан асра, ундан ор-номусимизни қайтариб бер! Акс ҳолда одамлар ўлиши, овуллар пароканда бўлиши муқаррар. Ҳалқ сенинг сўзингта маҳтал бўлиб турибди!

— Үрзбой эса “Боламни бўлисликка кўтарасанлар”, деб зугумини ўтказмоқда. У тирик экан жон ҳовучлаб яшашга мажбурмиз! — шеригининг гапига қўшимча қилди иккинчиси.

Чингиз бўлисининг эли чиндан жабрланиб, чиндан каттиқ ўртанишганди. Қарқарали, Керек, Ўскемен, Зайсонг, Кўкпекти, Баён сингари шаҳарларда ҳам бу икки зулмкор томонидан мудхиш жиноятлар содир этилаётганидан оқин огоҳ эди. Келгувчиларнинг гаплари Абайнинг юрагига тиғдек урилди. Аланга олиб хўрсинди, ҳалқ қайғусини, ҳалқ зорини ўйлади.

— Бу ишлардан хабарим бор, — деди хўрсиниб оқин. — Яқинда бир аёл келиб эрини калтаклаб ўлдиришганини айтганди. Тили билан дили бир бўлган, ҳалқ манфаатини ўйлаган, пок виждонли одамлар бўлис бўлмас экан, ҳалқнинг кора косаси оқармайди!

— Шундай! Ўрзбойнинг сурбетлиги чегара билмай қолди. Илондек қонимизни сўрмоқда. Унинг кимлигиги билдириб қўймагунимизча бошимизга кулфат ёғила-веради. Ҳеч биримиз арзимизни айта олмаймиз, айтсак бошимизга қамчи солади. Арз-дод қилган одамлардан бирининг қўлини қайириб, чилвир билан боғлаб, чуқур қилиб ўрага ташлатди, бўйнигача кўмдирди. Шунинг учун қошингга келдик. Раъйимизни қайтарма, оға. Биз билан юр, элга борайлик, улар сенинг сўзингга маҳтал бўлиб туришмоқда!

Абайнинг кўкрагини қайғу тўлқини қоплади. Овулларда юзлаб, минглаб одамлар яшайди, уларни золимлар зулмидан асрарни бўйнидаги бурч деб билди. Окиннинг ҳаракатларида асабийлик, доно кўзларida қайғу шарпаси акс этди. Унинг ўткир зехни чигалликларни осон ҳал қиласди. Лекин...

Абай кўнглидаги шум фикрни кувди. Одамлар ундан нажот истаб келса-ю, у бош тортса. Бу қандок кўргулик? Шўрлик ҳалқ ҳақиқат қидириб, адолат излаб қаерга боради? Дардини кимга айтади? Элга ёрдам берадиган одам борми?”

Дилидан устози Навоийнинг шох байти ўтди. Буни мадарасада ёдлаган ва тез-тез хаёлидан ўтказиб турарди.

Менга қилса жафо бир қатла фарёд айламан,

Элга қилса бир жафо юз қатла фарёд айларам.

— Ҳалқ номидан қилинган илтимос мен учун қадрлидир! Овулларимизда тинчлик бўлиши, ҳалқнинг фаровон ҳаёт кечириши учун жонимни беришга тайёрман. — деди у худди қаршисида Навоий тургандек рухланиб.

Ўзини элга кераклигини, элсиз яшай олмаслигини тушуниб етган Абай белини боғлаб, «Бисмилло» деб, узангига оёғини кўйиб, отини миниб, икки йигитини ёнига олиб Кўнғир-Кўкше овулуга йўл солди. Айгерим эрини қайтаришга юраксина олмади, бундай пайтларда унга бирор сўз айтишга кўркарди.

Саман йўрға ўзи билган ва неча бор қатнаган йўлдан, туёклари остидаги қордан намчиган тупроқни ҳамирдек ийлаб, йўртиб бораарди. Ҳайбатли тоғлар улар ортидан эргашиб бораётгандек.

Совуқ эди ҳаво. Қоялар ортига беркинган изғирин уйғонганди. Кечагина жўшқин ҳаёт гуркираб турган яйловлар ўтган куни ёқкан қор остида қолганди. Отлар қор юзига худди нақш солгандек тақали оёқларининг яrim доирали изларини муҳрлаб бораарди. Аччиқ тили билан Абайнинг юзини яларди изғирин. Оқиннинг юраги шу изғирин каби хувилларди. Дилицан шундай сўзлар ўтарди: “Бўлислар билан бийларни ҳурмат қиласай десам, шу кунларда элда Худо берган бўлислик билан бийлик ҳам йўқ. Сотиб, бош уриб, ялиниб олган бўлислик билан бийлик-да, хосият бўладими? Бундай бошлиқлар халқка эмас, улуғларга тобе бўлади. Ақлли-хушли, адолатли, ор-номусли, инсофли кишиларни топиб қадрлай десам, бундай кишилар эл ичиди йўқ. Қувлик, шумлик, ҳаромлик, инсофсизлик, амалпарастликка келгандачи, уларнинг ҳаммаси эслик бўлиб кетади. Халқ бўлисликка сайлайдиган одам илми бор одам бўлиши керак. Халқ учун мана шуниси зарурроқ. Шундагина эл баҳтли ҳаёт кечиради. Қани эди қозоқ ёшлари илм-урфон ўрганишса”.

Чуқур ўйга толган оқин овулга етиб келди. Жамланган эл-улусни қўрди. Халқ тўлқини катта ҳис ва ҳаяжон сахросида унинг йўлига пешвоз чиқишиди. Одамларнинг кўзлари унга самимий муҳаббат ва ўтинч билан бокарди. Абайнинг баҳодирлиги, эл-юрт учун қилган ишларини барча биларди. Ҳамманинг юрагида унга чуқур муҳаббат уйғонганди. Одамлар уни олқишилар билан кутиб олишди, куллук қилишди. Барчанинг ночор ҳаёт кечираётгани юз-кўзларидан билиниб турарди. Эгниларига йиртиқ-ямоқ кийим кийган, озғин, чехраси сўлғин болаларни кўриб, Абайнинг эски дарди уйғониб, юраги тутдай тўкилиб, чуқур хўрсиниб, бирдан куйлаб юборди:

*Қозогим, шүрлик юртим, вайрон юртим,
Коронгуда йўл топмай, хайрон юртим.*

*Ёмон билан яхшини фарқ қилолмай,
Оғзида ҳам қон, ҳам мой сарсон юртим.*

– Абай отдан тушди. Халқ ўз дардини айтди.

*– Ахволимизни кўр, болаларимизнинг ҳолини кўр,
Абай оға!*

– Эл оч, қашшоқ. Кун сайин холимиз хароб бўлмоқда!

– Самен ота-боболаримиз кўрмаган, кулоги эшитмаган солиқларни солиб, кўрадаги қўйларимизга қўшиб эгнимиздаги кийимларимизни ҳам ечиб олмоқда!

– Қасам ургур Эгамга, халққа берган ваъдасига хиёнат килди.

– Бунақада халқ қирилиб кетади!

– Ўзинг бизга йўл кўрсат, эй яратган Эгамнинг назари тушган, раҳмдил, оға!

– Самен халқнинг баданидаги канадек қонига қўшиб жонини суғириб олмоқда! Бу иблисдан бизларни тезроқ куткар!

– Уни бўлисликка сайламаймиз!

– Оғаларим, бовурларим, опа-сингилларим! – хитоб килди эл сўзини тинглагач Абай атрофини ўраб олганларга қаратса, – Эл катталари бўлмиш Самен ва Ўрозбойлар оддий одамларни “Балли, балли, яхши ақл то-писсан, мен сени бундай қилиб суюйман”, деб сизларни алдаб келаётгани менга ҳам аён. “Одамлар мен шунча жонман, уруғ аймоғимиз билан сизнинг хизматингизда бўламиз, тарафингизни оламиз”, деб кўпроқ ақча берса, у томонга ўтиб, ўз бошини, овулини, бола-чақасини кул қилиш билан овора. Ўғрилар, муттаҳамлар, иғвогарлар, ваъдабозлар орамиздан йўқолса, бу эл-юрт эс-хушини йифиб олган, тирикчилик ғамига тушган бўларди. Бойлар молини бокиб, камбағаллар эҳтиёжини излаб, эл меҳнатга берилиб, ўз йўлини топиб олган бўларди. Афсуски, ҳозир халқ мана шу икки бўлмағур одатдан кутилолмаяпти. Буни ким тузатади? Ким? Афсус... афсус...

– Тўғри!

– Абай мирза ҳақ гапни гапирмоқда!

Оқиннинг сўзини қувватлади оломон.

– Умрим бино бўлиб бу юртнинг тупроғидан аъло тупроқ топмадим, бу юртнинг элидан азизу мукаррам элни ҳам учратмадим. Золимлар элимизни қул қилмоқчи бўлсалар, янгишадилар. Адолат мангу, барҳаётдир, инсон азизу мукаррамдур. Муродимиз тинчлик, омонликтур. Адолат ҳам, келажак ҳам халқ тарафидадур! Самен билан Ўрозбойлар миллатимизнинг юрагига санчилган пичоқдир. Бизлар биргаликда уларнинг зулмига қарши курашмасак, миллат бўлиб, эл бўлиб яшай олмаймиз!

Одамлар Абайнинг сўзларини худди оталарининг насиҳатларини эшитаётгандек қулоқ солишиди. Ўзларининг жавоби билан кўкни кўтаришиди.

– Тўғри!

– Ҳақ гап! Бир дардимиз минг бўлди!

– Пичноқ бориб суюкка етди. Жонимизни ҳовучлаб яшаётирмиз!

– Золимлар зулмидан озод этиб, ғарб кўнглилизни шод эт!

– Аллоҳ сенинг ҳайрли ишларингга мададкор бўлсин!

– Биз аввало Худога, кейин сенга ишонамиз!

– Кўнгилларимизни имон нури билан ёритган Аллоҳнинг номи билан қасам ичиб айтаманки, адолат қарор тоғади! – деди Абай элнинг талабига жавобан. – Золимлар адолатли жазо олур! Овуллар бирлигини сақлаб қолурмиз!

Бу сўзларни эшитган, чукур ғамдан бошлари эгилган одамларнинг рухи кўтарилиди.

Бу орада Самен аллақаердан этиб келди. Ўрозбой шу ерда эди. Абай Саменга қараб:

– Сен эл эгаси бўлмай, эл яхшиси аталмай, элдан садаға кет! Элни талаш, хўрлаш бўлиснинг иши эмас! Элни таҳқир гирдобига ташлама! Эл сени адолат ўрнатади деб, бўлисликка сайлаган. Элнинг ишончини

окламадинг. Халқни эзма, қул қиласман, деб ўйлама! Улар сендан безиб, ўз овулларини ташлаб, бегона жойларга кўчиб кетишмоқда. Мен сени инсофга, адолатга чакиргани келдим! – деди.

Бу гап Саменнинг ўзига қамчикдек урилди. Қалбини тимдалаган алам, сабр косасини тўлдирган аччиқ хасратдан лаблари пирпираб учарди.

Абайнинг сўзида жон бор эди. Самен золим табиатли, дағал одам эди. Ўтган сафарги сайловда бўлис бўлиб, элнинг бўрисига айланганди. Камбагалларни йифлатиб, аёлларни зорлатиб, болаларни чирқиллатиб, йўлига юрмаганларни қамчилаб, кўпчиликнинг мол-кўйларини тортиб олганди. Овулларга ҳужум қилганди, ерига ўт кўйганди.

– Абай, сен юрт хукмдоримисан-ки, ҳалқ номидан гапирасан? – деди Самен барчанинг эътиборини ўзига қаратмоқчи бўлиб.

– Мен юртнинг эмас, сен талаётган элнинг ҳаласкориман! – жавоб қилди оқин

– Сен каерга етарсан, қанчага борарсан, билмайман, аммо бир фалокатга гирифтор бўлишингни кўнглим сезиб турибди! – киноя билан гапирди Самен.

Бу сўзларни эшитиб, Абайнинг авзойи ўзгариб, кўзларида ғазаб нишонаси чақнаб, вужуди қалтираб кетди.

– Бийликни ким қўйди сенга, Самен. Халққа жони ачийдиган бўлис одамларни таламайди. Сенда адолат йўқ, инсоф йўқ, ҳалқингга меҳр йўқ. Овул учун сен ойна бўлишинг керак. Юрт учун, эл учун хизмат қилмасанг, нечук бўлис бўлиб сайландинг? Оч қолган қашкирдек элни талашдан ўзга ишинг йўқ! Яна бўлис бўлишни истайсанми! Хайф сенга!

– Эй, Абай, қозокларнинг “Одам иши билан эмас, кишиси билан улуғ” деган мақолини эшитмаганмисан? Менинг атрофимда ўрис тўралари, уезд бошликлари, ҳарбий губернаторликдаги яқинларим бор. Бўлисликка сайлаган одам биринчи йили ҳалқнинг “Сени ўзимиз сайламаганмидик”, деган таъна-тазиклари билан

яшайди. Иккинчи йили ўрнингга сайланадиган номзод билан олишув бошланади. Учинчи йили эса сайловлар яқинлашиб қолгач, қайта сайланишнинг иложи бўлмасмикин, деган ташвиш билан ўтади. Хўш, мен нима қилишим керак? Сарфлаган пулларимни ким тўлади?

– Сени эл эмас, пулларинг сайлаганини мана бутун ўзинг тан олдинг. Семейдан келган тўраларни қандай кутиб олганинг ва уларнинг қўйнига қанча ақча солганинг бутун элга аён!

Оломоннинг “Тўғри, ҳақ гап” деган овозлари ма-мақолдироқдек гумбирлади. Бу сўздан Саменнинг ичидаги алам титроғи қўзғолиб, қўз олди коронғулашди. Сап-сариқ юзлари гезариб, қўзлари қинидан чиқар даражага етди.

– Буни яқинда бўладиган сайлов кўрсатади! – деди у шовқин босилгач.

– Бу галги сайловнинг адолатли ўтишини ўзим назорат қиласман! Бундан кейин кўкрагида ўти бор, эр йи-гитлар бўлис бўлади. Огоҳ этиб қўяй, эсингни борида этагингни йиғ. Халқни талама, яйловига ўт қўйма. Ўлсанг, шу халқ тупроққа қўяди.

Абайнинг кескин сўzlари Саменнинг юрагига ваҳима солди. Ҳозир оқин билан тортишиб ўтиришнинг мавриди эмаслигини тушунди ва секин ўзини четта тортди.

Абай кетиш олдидан халққа шундай йўл кўрсатди.

Ўзи билан ёвлашган юртим тингла!

Ўзи билан довлашган юртим, тингла!

Дардингга даво бўлсин ўланларим,

Бир-бирини овлашган, юртим тингла!

Наҳот сенда қолмаган номус ва ор?

Наҳот номус ва инсоф эмас даркор?

Теран ўй, теран илм йўлинг очсин,

Ёлгон ўлан ва сўздан олам безор...

Эл оқинни кузатди. Абай одамларнинг қалбида сўниб бораётган умид чироғини ёқиб кетди.

Самен билан Ўрзбой оломоннинг ичидан ажралиб чиқди-да, анча жойгача жим кетиши. Иккисининг юрагини ўзларига аён бўлган дард кемираради.

— Айтгандим-ку сенга, ёвнинг каттаси ичимизда, қозокларнинг йўлбошчиси шу деб! У иккимизни йўқотиш максадида элни бизга қарши қўймоқда.

— Душманингга ачинсанг, пайт пойлаб орқангдан ханжар уради.

— Шунинг учун ҳам уни жазосиз қолдирмаслик лозим! Гапини эшитдингми? Сайлов куни “Ўзим шу ерда бўламан, ўзим назорат киламан” деди.

— У юрга доврукли бўлиб кетмоқда. Олов билан ўйнашмаслик керак. Абай оташ. Унинг бағрини, вужудини халққа бўлган муҳаббат ёндиримоқда.

— Унинг жонини ўзим оламан. Абай дунёни кўзларимга тср килди. Кўнглимда қасос ўтидан бошқа нарсага ўрин йўқ! У қачон адолатдан сўз очса, тинчим бузилади.

— Абай элни бузади, ғаламислик қилади. Агар сайлов куни келадиган бўлса, халқни сенга қарши қўяди!

— деди тишларини ғичирлатиб Ўрзбой.

— Хали вақт бор, умид бор, иним. Бизнинг ортимизда Ўскемен, Зайсонг, Кереку, Қарқаранинг қазо-қазо бўлислари, атоқли ҳожилари турибди. Эл Абайнин эмас, уларнинг гапига кулоқ солади.

— Бирок эл уларга ишонмай, гапларига кулоқ солмай қўйган. Қайси шаҳарда қиз узагилса, келин туширилса, хайит-тўй, ўйин-кулгу бўлса, Абайнинг шеърлари, ўланлари айтилмоқда. Бозорларда, одамлар “Бу гапни Абай оға айтган, бу Абай оғанинг сўзи”, деб юришибди. Қозоқнинг бор яхшиликларига тили тегиб, гапи ўтиб қолди. Гердайиб, ҳаддидан ошиб кетганинг сабаби шу. Сен айтган қазо-қазолар ҳам, улуғлар ҳам, хожилар ҳам Абайнин ўзларидан ортиқликларини билиб, ташвиш чекишишмоқда.

Оқиннинг хурмати қун сайин ортиб, эл орасида шуҳрат қозаниб бораётгани овулдан овулга ўтиб, бутун Семейда таникли одамга айланиб бораётган эди. Русча, мусулмонча ўқиётган болалар ҳам Абайнинг шеърлари ни севиб ўқишишарди, эл унинг изидан эргашарди, айтган гапларини ҳеч ким ерда қолдирмасди. Бундан Ўрозбой билан Саменга ўхшаганларнинг ичига чўғ тушарди. Айниқса, Ўрозбой оромини йўқотганди. “Абай бор экан, ўғлим Медеу бўлисликка сайланана олмайди. Қандай қилиб бўлмасин элни ўз томонимга оғдиришим, Абайга қарши қўйишими керак”, деб ўйларди. У кўнглига келган гапни Саменга айтди:

– Бу ўйинга тезда чек қўймасак сен бўлис бўлолмайсан! Агар Абай келиб, сайловни назорат қилса, ғолиб чиқолмайсан!

Саменнинг юзи оқариб кейин кўкариб кетди. Бўйни ни елкалари орасига қисиб, худди йиртқич ҳайвондек шеригига юзланди.

– Ташвишланма, бизга арслонлар бас келолмайди. Мен бари бир бўлис бўламан. Халқни эса йўлга солиш кўлимдан келади. Уларнинг қорни тўйса бас! Гапимизга кирмаганларга пул берамиш, ўжарлик қилганларни қамчи билан эсини киритиб қўямиз! – деди Самен.

– Бепарво бўлмаслигимиз керак, эл Абай кўрсатган йўлдан юради, ҳатто болалар ҳам, у мисоли оташ. Унинг бағрини, вужудини халққа бўлган муҳаббат ёндиримоқда! Уни асло тўхтатиб, аҳдидан қайтариб бўлмайди, – деди Ўрозбой.

– Бизга хиёнат қилганлар жазосиз қолмайди! – тантанали овозда деди Ўрозбой

– Чўнталингда пул бўлса, муродингга эришасан, – жавоб қилди Самен.

– Тезроқ чорасини кўришимиз керак.

– Хавотир олма, ҳаммасининг чораси кўрилади. Атрофимизда бой-боёнлар, бийлар бор экан Абай жазосиз қолмайди.

— Абай шу пайтгача ўз овулдошларига нима деган бўлса, қандай ваъдаларни берган бўлса, ҳақ бўлиб чиқмоқда. Ҳатто бўлис ва уезд бошликларидан рухсат олмасдан генерал-губернатор жанобларининг хузурига кириб, халқ дардини айтмоқда. Унинг бундай қилиши сен билан бизнинг обрўимизни тўкади. Генерал жаноблари бизни сариқ чақага олмай кўяди.

— Биз унинг оғзини шу пайтгача пул билан ёпиб келдик. Бундан кейин ҳам шундай қилаверамиз!

— Самен, бу гапинг хато?

— Хато? Нега хато бўлар экан? Ўрис тўралар Абайдан кўра менга кўпроқ ишонишади.

— Илгари шундай эди, ҳозир соат сайин замон ўзгармоқда. Ўрис тўраларнинг ичига курт тушиб қолган. Россиянинг кўпгина шаҳарларида оддий қора халқ пошоликка қарши исён кўтармоқда. Бу бизга ҳам етиб келган. Генерал-губернатор жаноблари халқнинг исён кўтаришидан ёмон кўрқади. Унга халқни босадиган, гапи билан одамларни ишонтира оладиган кимсалар керак. Абай айнан генерал жаноблари кутган одам. Уни халқ яхши кўришини билади. Эшитишимча, яқинда у Абай билан учрашганда, унга ов милтигини совға килибди.

Саменнинг бошидан ақли учиб, нима дейишини билмай тили котиб қолди.

— Тезда бунинг олдини олишимиз керак, — ташвишли овозда гапида давом этди Ўрозбой, — Абайнин ўрис тўраларнинг кўзига ёмон кўрсатадиган баҳона топишимиз керак.

— Бунинг йўлини топдингми?

— Топдим!

— Гапир! Ғанимимни эл ичидаги шарманда бўлишини кўриш менинг олий мақсадим!

Ўрозбой қадамини секинлаштиргди. Бошини эгаб, чукур ўйга толиб турди-да, Саменга юзланди.

— Иккита йўл ўйлаб кўйганман, биринчиси, ўзимизнинг ишончли одамларимизни Абайнинг овулига жўна-

тамиз, у одамлар ўртасида бир-бирлариға қарши нифок уруғини сепиб келади. Бу уруғ худди алангандек гуриллаб, ҳар түрт овулни ямлаб ташлайди. Одамлар қалбидан Абайга нисбатан нафрат уйғонади. Иккинчиси эса...

Ўрозбой қуриқшаган лабларини йирик тишлари орасыга олиб жим қолди. Самен тоқатсизланди. Ўрозбой-нинг гаплари унга майдек ёқаётган эди.

– Хўш, иккинчиси нима?

– Иккинчиси – бу фитна!

– Фитна?!

– Шундай! Шу йўл билан биз мақсадимизга осонгина эришамиз, – деб йўл кўрсатди Ўрозбой.

Кўнғир - Кўкше қўнисда сайлов ўтказиладиган бўлди. Яйловга бўз ўтовлар тикилди. Саменнинг кўнгли тўқ эди. “Элга қўйиб берса, мен сайловда ютиб чиқаман, бўлисликка ўзим тайинланаман”, деб ўйлаб, ичидан семириб юрарди. Ўрозбой сўзининг устидан чиқди губернаторга хат юборди. “Ёмон Тўбиқди”дан бой ве бийларни, обрўли кишиларни, элга сўзи ўтадиган эликка яқин одамларни эргаштириб келди. Улар Саменнинг уйида гердайиб ўтиришарди. Оғлар сўйилганди, да турхонга бешбармоқ, қази-қарта ғлар тортилганди. Шу батлар ичиларди. Кўнонбой ўғли Абайни тилларида нам кетгунча ёмонлашарди.

– Абай ўлмагунча ҳеч биримиз эркич низфас ололмай миз. Ҳаммамизнинг бошимизни таги-туги номаълум хуни йўқ бир қашшоқнинг, бир Кўкшенинг қанжуғаси га боғлаб беради”, – деди ўтирганлардан бири.

– Унинг бўлис бўлишига асло йўл кўймаслигимиз кера! У ёки унинг одами бўлис бўлса, овулларимизнинг бирлигини ва яхдиллигини химоя қиласи, – деди бийлардан бири.

– Бундай таклифни ўрис тўраларга айтса, албатт улар маъқуллашади.

– Элнинг бирлашишига, Абайга эргашишига йўл қўймаслигимиз даркор. Худо кўрсатмасин улар бирлашса, овулларимизда исён кўтарилади. Чорваларимизни, ерларимизни яланг оёқлар тортиб олишади.

Ҳар бир айтилаётган гап одамларнинг юрагида ваҳима кўзғатарди. Ўтирганлар Абйнинг кимлигини, халқ унинг учун жонини беришга тайёрлигини яхши билишарди.

– Агар бўлислика Абай ёки унинг одами сайланадиган бўлса, сизу бизларни Сибирга хайдатади. Чорваларимизни қашшокларга бўлиб беради!

– Бунинг учун нима қилишимиз керак? – деди юраги кўркувдан гурсиллаб ураётган бойлардан бири.

Хонага бир сониялик жимлик чўкди. Ўтирганлар қарорларини айтишлари лозим эди. Лекин ҳеч кимдан садо чикмади. Нихоят овул оқсоқоли Эсентой кўзларини ерга тикиб:

– Абайнинг олдида иккита йўл бор. Биз томонга ўтиб, эртага сайлов пайтида элнинг олдига чиқиб, “Самен учун овоз беринглар”, деб халқни биз томонга оғдириб беради ёки ўлимга маҳкум этилади. Таклифимга қўшилганлар қўл кўтарсин! – деди паст овозда.

Абайнинг келгани, бир камбағалнинг уйига қўнгани Ўрзбойнинг қулоғига етиб борди. У шу заҳотиёқ Саменнинг олдига чопди. Ўрзбой ичкарига кириб келганда бой ва бийлар қўл кўтаришга иккиланиб турганди. У остоноада турганча ит кувган соқовдек ҳансираф нафас оларди. Қиргий бурни, бувриқкан юзи нафрратангиз тусга кирганди. Овул оқсоқолларидан бири Эсентой сўради:

– Нима гап, нега илон чақкан одамдек қутинг ўчган?

Ўрзбой бу гапдан ўзига келгандек бўлди.

– Абай келди! – деди тикилиб турганларга қаратага.

Бу сўз барчанинг юрагини товонига туширди. Кўзларида ҳайрат учкунлади. Самен еб тургани оғзида, ютгани бўғзида қолди.

– Нима дединг? – сўради катта-катта кўзлари олайиб кетган Эсентой.

Ўрзбой сўзини тақорлади.

– Оқин кексайганда, кучдан қайтганда ҳам ниятидан қайтмабди-да! – деди кимдир.

– Абай ҳеч кимга бўйсинмайди. Унинг дўсти ҳалқ Халқ эса Абай учун ўрганиб куяди.

– Йўлимда тиззаси қалтираб турадиган ҳалқ ҳали менға қарши чиқмоқдами? Ҳаммасини қираман, нимтаб лаб ташлайман, овулига ўт қўяман!

– У бу ерга дўмбира чертиб, ўлан айтгани эмас, сайловни бузгани келган! – деди бошқа биров.

– Менга қарши турган ҳар қандай одамнинг бошига итнинг кунини соламан! – қичқирди бурчакда ўтирган Самен.

– Яқинда ҳалқ ичида бий ва бўлисларга қарши бир шеър ўқиди! Мана, эшитинглар!

Бий бўлди қийқим бойлар бош-бошига,

Доз солди, заҳар солди юрт ошига.

Кўрқаман асоси йўқ кўр сингари,

Элим унар бузуклар алдашига!

Даврадагилар “оҳ, баттол, оҳ ярамас”, деб қичкиришди.

Юқорида айик пўстагида ўтирган бийлардан бири:

– Абайни ўлдирмасак бизга тинчлик йўқ. У оёғимизга тишов бўлмоқда! – деди қўлидаги қимиз тўла қосани ерга қўйиб.

Рангидан қон қочиб, тоқати ток бўлган Самен қўлидаги қимизни сипқариб, идишини ерга қўяр экан:

– Кон ичадиган қасд душманим Абай десам унинг бу ердаги ҳамтоворклари ҳам экан-да. Уйидан жой бериди-да. Уни бу ерга ажал ҳайдаб келибди-ку! – дея ғазаб билан ўшқирди. – Ҳозир бориб ҳаммасини ўлдираман, кунини кўкка совураман! Мен эгнимга қонли қўйлак кийдим, қўлимга чўкмор олдим, деб онт ичгандим. Абай мақсадидан қайтмайдиган бўлса, ичган қасамимни адо этмасам ит бўлай!

Самен ўрнидан иргиб турди. Ўзини ташқарига отди. Атрофидагилар ҳам гезаришиб, бўзаришиб ўринла-ридан кўзғолишиди. Ўнтача одам Саменга эргашишиди. Уларнинг қўлида қамчи, чўкмор, баъзиларида ханжар бор эди. Эсентой остонаяда Саменнинг қўлидан ингичка қамчисини тортиб олиб:

— Самен, қўл ботир бўлмагунча, юрак ботир бўл-мас, — деб унинг қўлига ўзининг саккиз арқоқли, “бузок тиши”, деган йўғон қамчисини тутқазиб қўйди. — Этдан ўтиб суякка етган аламимиз бор. Асти аяма, раҳминг ҳам қелмасин! Шундай жазолагинки, бизнинг ишларимизга қайта бурнини суқмасин!

Самен эшикни тепиб, ичкарига ёриб кирди ва тўри-да ўтирган Абайга қамчи ўқталганича таҳдид солиб бақирди.

— Саменнинг жаҳаннамига хуш келибсан, Абай. Мен сени кутаётган эдим, ажал оёғингдан судраб келибди-да. Сен қачонгача бизнинг ишимизга аралашасан, бурнингни тиқасан, ит! Эл ардоқлаган киши бўлиб, шон-шуҳратга маст бўлиб, бизларни менсимай қўйдингми? Ўлдирман, юрагингни суғуриб, итимга едираман! Сенинг кунинг битди! Энди бу ердан соғ кетолмайсан!

Абай пинагини бузмади, ранги ўзгармади, аммо халққа ситам қилгувчиларга бўлган ғазаби юрагида қайнаб тошди.

— Бу гапларинг билан мени кўрқитмоқчи бўлсанг янгишасан, Самен! — деди бунга жавобан эл суйган оқин. — Бундан кейин бўлисликка юрт ишини ўз манфаатлари учун восита этмоқчи бўлганлар эмас, балки халқ тумини ейдиган виждонли ишилар сайланади. Мен умрим охиригача шундай ўюлиши учун курашаман,adolat ҳамда ҳақиқат қўшиғини куйлайвераман. Тирик эканман ҳеч ким, ҳеч қачон мени халқимдан жудо қила олмайди. Сенларнинг ниятинг, мақсадинг мисоли сув остидаги балчик! Сенларнинг касофатингга халқ жабр кўрмоқда. Билиб қўй, ҳақиқий куч-кудрат зўравонлик-

да эмас, яхшиликда, эзгуликда. Яқин кунлар ичиде сенларнинг кунинг битади. Янги замон келади!

Абайнинг сўзлари Саменнинг ичига титроқ солди.

– Шариатга ширк келтирма, ибليسнинг ноғарасига ўйнама, Абай! Бирорлар охир замон келади, деса ишонман, аммо сен айтган яхши замон қачон келади? Бу қора халқ кунини зўрға кўриб юрган бўлса-ю, кандай килиб баҳтли замонни қўради? Сен ҳам, манови ўтирганлар ҳам ўша кунларни қўрадими ёки ернинг остида суюги чириб кетадими? Буниси Худога аён. Куч-кудраг мана бунда! – деди у қўлидаги қамчини боши узра кўтариб.

Абай хиёл ўйланиб турди-да, жавоб қилди:

– Эй, шайтонга дўст тутинган, Самен, ғуруринг ҳақиқатни тан олишга тўсқинлик қилмоқдами? Худодан қўрқ, бандадан уял! Ибратни яхшидан ол. Адолат ҳукмрон бўлган, ҳақиқат тантана қилган замонни биз қўрмаслигимиз мумкин, аммо ёшларимиз, албатта, қўрадилар. У кунларга яхши ҳам, ёмон ҳам етар! Менга қолса, сен ўша кунларни қўрсанг, деб умид қиласман.

Самени тошдай қотиб, бўздай оқариб кетган юзидан шу топда ҳеч нарсадан қайтмаслигини билиш мумкин эди.

– Сен ярамас ҳали бу ерда халқ ошига заҳар солиб, пошоликка қарши сиёsat юргиза ётибсанми?! Пошо тузумини ағдармоқчимисан? Ҳа, сен ҳам пошони, ҳам бий ва бойларнинг душманисан! Одамлар онгига биз ҳақимиздаги ёмон, маҳдуд, разил фикрларингни сингдирмоқдасан? Эсингда бўлсин, элни биз бокмоқдамиз, биз кийинтиrmоқдамиз! Кимки бизга қарши бўлса, йўлимизга тўсиқ бўлса, оёкларимиз остига олиб тепкилаб, янчиб, ерга қозиқ қилиб қоқамиз! Сенинг кунинг битди, итдек ўлдираман. Агар тирик қолишни истасанг, эрталаб сайловда элга “Мен Саменнинг бўлис бўлишини ёклайман, унга овоз беринглар, бизга бошқа бўлис керак эмас”, деб айтасан. Шунда биз сенга тегмаймиз,

омон қоласан, дўмбирангнинг қорнини қашлаб, ўланнингни айтиб, овми халқни алдаб юраверасан!

Абайнинг юрагини ғазаб булутлари босди:

— Бошимга жабр тоғларини ағдарсанг ҳам мени ўз йўлингга сололмайсан. Қозоқ халқи учун, шу юрт учун жонимдан кечишим, жонимдек азиз бўлган овулимдан кетишим мумкин, аммо сенек эл душманларига таслим бўлмайман. Эр йигитнинг эгилгани ўлгани. Шундай экан ҳеч ким, ҳеч қачон мени аҳдимдан қайтаролмайди. Бу халқ мен учун ўрганиб куймоқда, ўзининг ҳимоячиси деб билмоқда. Мен уларнинг ишончини оқлайман, яхши ёмон қунларида ёнларида ҳамдам бўламан, деб қасам ичганман. Шундай экан мен нечун сендан қўркай, нечун сени ёклай! Аксинча, сенек қонхўр ва зулмкорлардан қозоқ халқини ҳимоя қиласам, ким деган оқин бўлдим? Шунча пайт элнинг қонини сўрдинг, молини тадинг! Бас, энди бу юртда одамлар хўрланмай, сенек поражўрларга, амалпарамстларга оёқ ости бўлмай яшайди. Атрофингга бок, қанчадан қанча одамлар оч, қашшоқ, қишида егулиги йўқ, очликдан шишиб ўлмоқда. Сенлар буни кўра била туриб, юзингни тес буриб, кайфу сафо қиласанлар! Сенларни халқнинг қандай яшаётгани эмас, уларнинг қўлидаги бойлик, мол-дунё қизиктиради. Сўнгти ақчасини ҳам тортиб олишни ўйлайсан! Элнинг кўнглига етказган жароҳатингни ҳеч ким, ҳеч қачон юволмайди! Ҳиёнатингни ҳеч ким кечирмайди!

— Буни кимнинг номидан гапиряпсан, Абай? Айтаётган гапларингни кулоғинг эшитяптими? Индамасам жағинг очилиб қолди. Молникидек узун, илонникидек заҳарли тилинг бугун бошингга етади! Айтаётган гапларингни бўйнингга сиртмоқ қилиб илиб кўяман!

— овчининг тузоғига тушгандек типирчилади Самен. Унинг қиёфаси худди талангандан итнинг ахволига ўхшарди.

— Сени янглишиб бўлисликка сайлаган, дастингдан қон ютуб юрган эл номидан гапираётиман!

— Сен кимсанки, қора халққа жон күйдирасан? йүз жо-
нингга қайғур, итдек ўлиб кетсанг, булар байрам қиласди!

— Мен мусулмонман, мусулмон бўлиб яшадим. Йўл-
бошчим Куръон бўлди. Иккисига болалигимдан меҳр
ва муҳаббат қўйдим. Куръон ва ҳадис кўрсатмаларига
амал қиласди. Динимизнинг инсонпарварлигини элга
тушунтиридим!

— Аҳир мен ҳам мусулмонман-ку! Мусулмон бўлиб
яшадим-ку!

— Тўғри, мусулмонсан, бироқ эътиқодинг суст, мусул-
мончилик амалларига риоя қилмайсан! Халқни талай-
сан, қароқчидек борини шиласан! Исломнинг халқпар-
варлигини, раҳмдиллигини, бағри кенглигини била ту-
риб бунга амал қилмайсан. Бу ишларинг билан ўзингни
гуноҳкор, золим эканлигини кўрсатиб қўйдинг!

Самен нима дейишни билмай, тили курмакланиб
қолди. У билан айтишиш фойдасиз эканлигини тушу-
ниб жим қолди. Бу жимлик унинг фойдасига эмас, бал-
ки, атрофини ўраб турган одамлар олдида шарманда-ю
шармисор қилишига кўзи етиб, оқиннинг обрусини
тўқадиган, кўпчилик олдида уялтирадиган сўзлар изла-
ди.

— Э, мияси айниганд аҳмоқ! Эй ақли-хушидан айрилган
девона! Ҳар бир одам бой-бадавлат бўлиш, яхши яшаш
учун, мол-дунё тўплаш учун ўзгалар устидан ҳукмрон-
лик қилиши керак эмасми? Пули кўпнинг димоғи биланд
бўлади. Бу хаётнинг азалий қонуни-ку. Токи бойлик ва
амал мавжуд экан, инсонлар шу тарзда яшаб, курашиб
келаверади! Бизга қарши чикқанлар, хаётнинг бу темир
қонунини бузмокчи бўлганлар эса, етти буқланиб, ер ту-
бига кириб кетаверади! — деди кўзи қонга тўлган Самен.

— Мен эл ҳалоскориман, азим тоғдек халқимни та-
лайдиган сендеқ босқинчилардан ҳимоя қиласман! Сен
айтган ҳаёт қонунлари одамларни талаш бўлса, мен
бундай қонунга тупураман! — ҳозиржавоблик билан
деди ичи хақсизликка қарши ғазаб билан тўлган Абай.

Фикрлар беллашуви авж олганидан авж олиб борарди, ёвузлик билан ҳақиқатнинг азалий маъно ва мазмун товланишлари янгилари билан бойирди.

— Адолат, адолат дейсан, қани ўша адолат? Менга кўрсатчи? Кўрайин уни! Қаерда!

— Дунё азоб-укубатлардан иборат эмас. Сен ўйлаганчалик разолат ва ярамасликларга ҳам тўлиб тошмаган. Дунёни яхшилар ва уларнинг юрт, ҳалқ олдидаги ҳалол меҳнатлари асрайди. Шундай экан ҳалқнинг тақдири учун ҳаммамиз бирдек жавобгармиз. Адолатсиз ерда зулм кўринмайди, зулимнинг бетини адолат очади. Ҳалқ очади. Буни унутма, Самен! Иншооллоҳ, яқин йилларда янги даври-даврон бошланур, Қутлуғ кунлар келур. Овулларимиз устидаги қора булутлар тарқаб кетур, зулматли кунлар кетиб, ёруғ кунлар келур, юрт осмонида юлдузлар чақнаб, ой балқиб, қуёш порлаб, разолат чекиниб, ҳак барқарор бўлур, мазлумлар, мискинлар йўлига НУР тўшаб, қозоқ элига бош бўлиб, эзгулик ва тенглик улашиб, азамат бир СУЛТОН келур. Ўшанда сен ўйлаб топган ҳаёт қонунлари батамом йўқ бўлиб, сен оёқ ости қилмоқчи бўлган адолат тикланур, сен қул қилмоқчи бўлган элнинг оёқ-қўлларидағи қиshan парчаланиб, тинчликда, озодликда яшар! Ўша СУЛТОН элни ҳурайлар, одамларни тенг қилур, инсон деган қутлуғ ном азизу мукаррам бўлур, қашшоклар, мискинлар, етимлар шу ўлканинг эгасига айланурлар, тинч, осуда ҳаёт қўйнида яшарлар, қозоқнинг шухратини дунёга танитур! Ота-боболаримиз азизу мукаррам айлаб, кўз қорачифидек асрраб, авайлаб келаётган бу заминни буюк ва қурдатли давлат қилур. Устимиздан кулмоқчи бўлганлар, бизларни мустабит этмоқчи бўлганлар ўшанда бизнинг кимлигимизни билурлар, қурдатимиз олдида таслим бўлурлар!

Абайни ифтихор билан айтган сўзларига Самен мийигида кулиб қўйди.

— Мен сени ғирт бузғунчи, ахмок десам, кароматтўй ҳам экансан-ку!

— Ха! Айни шу дамда барчамизни яратган, танамизга жон ато этган, онг, акл берган Кодиру Мавлон ўзи НАЗАР солган юзи НУРли СУЛТОН амалга оширадиган буюк ишларини дилимга солди!

— Бас! Жаҳаннамни орзу қилма! Тилим бор, деб ҳар сўзни валдираиверма! Сен мен айтган йўлга юрмадинг. Энди ўзингдан кўр! Дунёни кўзингга тор қилиб қўяман! Сени ўлдирмаганимдан эртага пушаймон бўлмайман! — бирдан жазаваси тутиб, қичқириб юборди Самен.

Абай ўз халқини қоронгуликдан ёруғликка олиб чиқадиган маёқ бўлишдан асло чўчимасди. Тақдир бошига ҳар жафоларни солиши мумкин бўлган бу қаро кучлардан кўркиб орқага қайтса, халқ олдида нима деган одам бўлади? Самен ҳозир уни калтаклаб, майиб-мажруҳ қилганида ҳам, хўрлаб, ақлдан оздирганида ҳам, нотовон бир аҳволга солиб кўйганида ҳам адолатни ёқлайди, ҳақ сўзни айтади. Ёвузлик ҳеч қачон ҳақиқат билан ёнма-ён яшай олмаслигини кўрсатиб қўяди унга. Зулм ҳалқнинг иродасини бука олмаслигини исботлаб беради.

— Эй, Самен, сен мени қўрқитиб, таслим қиласман, деб чиранма! Жўшқин қалбимни паймол этолмайсан. Танлаган йўлимдан қайтаролмайсан ҳам. Кимда ким мени орқага қайтармоқчи бўлса, аяб ўтирмайман! Бу қутлуг йўлда бошимни дорга тикканман. Улим муқаррар, ундан кўркишга не хожат? Сен ҳар нарсани кўрувчи, ҳар нарсага раҳм ва адолат этгувчи Аллоҳ борлигини унумта. У ўз бандаларига ноҳақ зулм ўтказган кимсаларни жазосиз қолдирмайди!

Оқин ўзининг ҳар бир сўзи билан унинг обруини тўқаётганини, шарманда қилаётганини Самен тушуниб қолди. Адолат ва ҳақиқатнинг аччиғига бардош беролмади. Унинг юзига тик боқа олмади. Оқиннинг оташ нафасини сўндиromoқчи бўлиб, дастасини синдириб юборгудек мижғилаб турган қўлидаги “Бузоқ тишли” қамчисини боши узра кўтариб, Абайга ташланди.

— Кунинг битди, Абай! Ўлдираман, кўзингни ўйиб, юрагингни юлиб оламан! Мурдангни қурт-күмрсқаларга едираман!

Абай тепасига келган, ранги-қути ўчган Самендан ҳар қандай разилликни кутиш мумкинлигини билса-да, жойидан қимир этмади. Бир сўз айтди.

— Мени ўлдирмоқчимисан?

— Раҳм-шафқат йўқ, сенга! Бугун ўз қонингта ўзинг чўкиб ўласан! Овулингни ҳам, яқинларингни ҳам уруғини куритаман!

— Мен ўлганим билан, исёнкор руҳим сени тинч қўймайди! Муродинг қумга сув тўкилгандек йўқ бўлиб кетади.

Самен кетма-кет оқиннинг бошига қамчи солди. У турмоқчи эди, қўллари билан юзини чанглаб, букчай-иб ўтириб қолди.

— Беҳуда уриняпсан! Мени калтаклаганинг билан мақсадим йўлидан қайтаролмайсан! Бу заминни кудратли Ватан этиш учун сўнгти нафасимгача курашаман! — деди таҳқирланган Абай чопонининг этаги билан юзига оқиб тушаётган қонни артиб. — Одамларни хўрлаган, қул қилган сендек золимларнинг куни битди. Муборак Ватаннинг, улут ғизи омонлиги учун биз, албатта, адолат қўрғонини тиклаймиз! Энди юрга вафодор, садоқатли, эл баҳтини ўйлаган одамларгина бўлис этиб сайланади! Бу қутлуғ йўлда мен курашдан қайтмайман!

— Ўзинг қазиган чукурга ўзинг тушасан, мен устингта тупроқ тортаман, Сени йўқ қилган куним бу дунё мен учун жаннатга айланади! — деди Самен.

Кий-чув, тўполон қўтарилиди. Самен қамчисини яна ишга солди. Бу гал ҳам Абай ўзини четта тортмади. Бошидан оқкан қон юзини ювиб, соқоллари орасига сиғмай, сидирилиб кенг кўкрагига оқиб тушарди. Қамчи эса юзига тарсиллаб уриларди. Оқиннинг кўзларидан бехисоб учкун сачарарди. Бош гўё ўзиники эмасдек, тинимсиз шамол эсаётгандек, кулоғи гувилларди. Ўрнидан турмоқчи бўлар, аммо

сўзларига қарши бирорта одам эътиroz билдиrolмади.
Халойик тарқаб кетди.

Боймуғамбет оқинни суяб, ичкарига олиб кирди.
Айгерим эрининг аҳволини кўриб, алам ва даҳшатга
тушиб, юраги пичоқ тилгандек ачишиб, нозик лабла-
ри дириллаб, қўли билан кўкрагига уриб, кўзларини
чакнатиб, йиғлаб юборди.

— Вой, Худойим-ей, бу қандай ёвузлик! Қайси инсоф-
сиз бундай аҳволга солди?.. Ким бундай қилди? Нега?!
Қайси ёвузнинг иши бу? Одамни шу даражада кал-
таклашадими, нонкўрлар, бераҳмлар.

Айгерим оҳ уриб, юзини тимдалаб йиғлади. Ичи ағда-
рилиб, зиркираб оғриб, кўкраги остидаги юраги оташдек
ёниб, ич-ичидан қаттиқ қайғурди. Оғзидан алангадек
заҳарли қарғиш учиб чикди. Қалбан ўша босқинчиларга,
халқни талаётган бўриларга Худонинг жазосини сўради.
Қилган адолатсизликлари учун бир кунмас бир кун Ал-
лоҳ қошида жавоб беришга мажбурлигини тилади.

— Охиратинг куйиб кетсин, дўзах ўтида ёниб кетгин,
гўрингда тик тургин! Қодир эгамнинг ўзи жазоингни
берсин!

Абай оғамга кўтарган қўлларинг синсин, заҳар
завқум ичиб, жигаринг эзилсин! — қон қаҳшаб, кўнгли
бузилиб, юрак-бағри эзилиб, кўзининг ёши тизилиб, ти-
лига келган сўзларни қайтармасдан йиғларди Айгерим.

Абайнин тўшакка ётқизиши. Яраларини боғлашди,
боши ва юзидаги қонларни ювиб ташлашди. У анча
ҳолсизланиб қолганди.

Эртаси куни ўзига келди. Нигоҳларида ҳаётнинг
бир қанча баланд довонларига чиқсан чоғлари, тоғлар,
окиш далалар, чўзилиб, ёйилиб оқаётган Тусўркаш
дарёси, умрининг гўзал онларини ифдолайдиган ва
айни дамда бошига тушган оғир мусибатлар, душман-
ларининг заҳарли қасдлари, оч, ғариб ва мискин одам-
лар, юпун, озиб-тўзиб кетган, бироқ кўзларида илмга,
маърифатга, хурлика, тенгликка, ўз юртларининг буюк

келажагига ишончу умид учқунлари чакнаб турган қозоқ ёшлари жонланиб ўтаётгандек бўлди. Бир замонлар отаси Қўнонбой билан Қарқарага йўл олганида, от устида Қоравул, Кўлкайнар чўққиларидан бош кўтаратётган офтоб ҳад-ҳудудсиз саҳро узра ўзининг олтин ёғдуларини сочган паллада, якинда ёғиб ўтган ёмғир сувидан баҳра олиб яшнаётган ўт-ўланлар, чаппар уриб гуллаб ётган лолақизғалдоклар, ер бағирлаб, учиб-кўниб, не турфа товушларда сайраётган қушлар ноласи, оташин, тўлқин, ширин хаёллар кўксини чулғаб, жўш урган чоғларни ва куйлаган ўланларини эслади. Дилрабо кўшиқлар билан элнинг дилини хуш айлаган дамлар кўзидан ўтди.

Ўша шум ниятли, мансаб учун имонини сотиб, халқнинг кўз ёшини оқизиб, кўрасини мол-кўйга тўлдириб, оташнафас шоирга қамчи кўтарган Саменни ҳам, Ўрозбойни ҳам кейинчалик эл додини берди. Иккиси эл кўзидан йирокда – тоғу тошлилар орасида, коронғу горлар ичида яшириниб яшашди.

Ўрозбой билан Саменнинг сўзлари Абайнинг қулоғидан, қамчининг тарсиллаб бошига урилиши, юзларидан оқкан қон кўз ўнгидан кетмасди. Окин бундай ноҳақликларга, шармандагарчиликка, иснодга чидай олмасди. У тўлиб-тошиб, ич-ичидан бўзлаб, ох уриб, охларидан олов чикиб йиғларди. (Ох, шўрлик Абай оғамей, ох, миллат учун, эл учун куйиб ёнган, оғамей. Сени йиғлатган адолатсизлик, ҳақсизлик, халққа қилинган жабр зулм эмасмиди, оғам?) Саменнинг ортида турганлар орасида бир пайтлар бошини силаб, очликдан силласи куриб, жон беролмай ётганда оғзига тириклик сувини томизган, уйидан жой бериб, ажал ёқасидан кайтариб олган баъзи кимсаларни таниб колганди. “Нахот, кўзим ҳам, кўнглим ҳам шунчалар кўр бўлмаса. тузлигимдан туз ичганлар менга кўл кўтаришса?” дея афсусланди. Шуниси алам қиласарди унга. “Нега тирик колдим, бундан кўра ўлсан бўлмас эдими-а. Мени чакадиган илон ўз

кўйнимда экан-ку, энди бу ердан, бу элдан кетаман. Сенлар учун энди мен йўқман,” деб ҳайқириб юборди. Абайнинг ғазаби овулни остин-устун қилди. Ич-ичидан, алам тўла қалбидан вулкондек отилиб, бир ўлан янгради:

*Кучук асраб, им қилдим,
Болдиримдан хўп қонди.
Мерганликни ўргатдим,
Кўкрагимдан у отди.*

Абай елкасига чакмонини ташлаб, бошига қалпоғини кийиб ташқарига чиқди. Ҳаво рутубатли эди, юракка ғашлик соларди. Чингизтоғ этакларидан ёқимсиз шамол эсади. Оқин ўзининг жийрон йўрғасига минди. Ортидан эргашиб чиқкан Боймуғамбетга Мағашнинг саманини кўрсатди.

– Отга мин. Кетдик бу элдан, кетдик бу самарасиз хаётдан! – деб буюорди.

Ҳеч қачон оқиннинг бир сўзини икки қилмаган Боймуғамбет итоатсизлик или эгарга ўтирди.

– Қай томонга борамиз, оғам? – хазин овозда сўради.

– Олам кенг, элимиздан, юртимиздан чиқиб кетамиз, бошимиз оқкан томонларга кетамиз! – жавоб қилди дарди дунёси ичини куйдираётган оқин.

Улар отларини йўрттириб кетишаётганини хизматкори Шубор кўриб қолди. Иниси Исоқ унинг олдига келиб сўради:

– Улар қаёққа кетишмоқда?

Шуборнинг қулогига Абайнинг Боймуғамбетга айтган бояги сўзлари чалинганди.

– Оғамиз бизни ташлаб, қадрдон овулини, элни ташлаб кетиши мумкин эмас. Уни қайтарайлик!

Иккиси отга миниб, сағринига қамчи босиб, изларидан кувиб, саҳронинг ўртасида етиб олишди. Шубор отдан сакраб тушди, Абайнинг отини тизгинидан тутди:

– Оға, бизни ташлаб, жигарларингни ташлаб, овулнингни ташлаб, элингни ташлаб қаёққа кетаётисан? – деб сўради.

- Йўлимни тўсма! Мен энди бу ерда яшай олмайман!
- Бундай қилма, оға? Сенсиз биз нима қиласмиш?
- Йўлимни тўсма!

Бу орада Исок етиб келди. Отдан тушиб, инисининг олдига борди.

- Оға, ўғлингнинг ахволи оғир, ҳозир ўсал тортиб қолди. Жон талашиб, ажал билан олишаётир! Сен уни ташлаб кетмоқчимисан? Унга бирор кор-хол бўлса, сўнг пушаймон бўласан. Қайт, болангнинг олдига бор, сени кўргиси келаётган жигарингни олдига қайт. У кўзларини жавдиратиб сени излаётир, “Отам қани?” деб сўраётир, йўлингта термилиб ётур!

Абай бошига мусибат тушмасидан бурун Мағашни Туки Сибан овулидан Қамбар исмли одамнинг Маржона исмли қизига уйлантириб қўйганди. У келин бўлиб тушгач, акасининг дардида кўп азоб чекиб, кийналган Мағаш жудолик қалбига солган дардни унугандек бўлганди.

Маржона унинг уйига фаришта мисоли кирганди. Уй юмушларини уддабронлик билан уддаларди. Ҳовлини ҳар доим чиннидек ялтиратиб қўярди. Озиб-тўзиб кетган Мағашни парвариш қиласарди. Унинг ўзи ҳам фаришта сифат, эл олқишини олган йигит эди.

Отасининг “Ҳаётда инсоннинг муқаддас бурчларидан бири дўст-ёр орттиришдир. Дўстларга яхши муносабатда бўлсанг ва қўлингдан келганча яхшилик қилсанг, меҳр-оқибат кўрсатсанг ортади ва кўпаяди, сен кимга дўстлик қилсанг, у ҳам сенга дўстлик қиласди: сенга нисбатан ишончи, меҳри-муҳаббати ошади. Агар дўстим кўп бўлсин десанг, хеч кимга душманлик қиласма, ҳамда ўзгалар ичидаги ўзингга оро берма. Мактания, ўзингни бирордан ортиқ санама”, деб айтган ўтиларига ҳамиша амал қилиб келар, одамлар билан яхши муносабатда бўларди. Йўлида оқсоқол учрайдими, чорвадор учрайдими ўзининг ширин сўзини аямасди.

Абайга қарашли барча овуллардаги одамлар Мағашни чуқур ҳурмат қилишарди. Акасининг ўлимидан каттиқ

таъсирланган, чукур қайғуга ботган Мағашга касаллик ёпишганди. Дардга бўйин эгмай юрарди. Охир-оқибат Абишнинг майти тупроққа айланмай, ҳасталик оёғидан чалди, тўшак тортиб ётиб қолди. Яқинларини ташвиш босди. Дилда “Мағашнинг касали Абишнинг касалига ўхшайди”, деб эрта-ю кеч қайғуарарди. Абайнинг ўзи бир хафта бурун Мағашнинг овулига бориб, уни кўриб келганди. Отанинг назарида фарзанди шунчаки шамоллагандек эди. Инисининг “Оға, ўғлингни ахволи оғир, хозир ўсал тортиб қолди. Сен уни ташлаб кетмоқчимисан? Унга бирор кор-ҳол бўлса, кейин пушаймон бўласан. Қайт, болангни олдига бор, сени кўргиси келаётган жигарингни олдига бор. У кўзларини жавдиратиб сени излаётир, “Отам қани?”, деб сўраётир, йўлингга термилиб ётур”, деган гапларини эшигтганда, окиннинг юрагини бирдан ўткир аламли тиф санчиб ўтди.

Абайнинг кўз ўнгида боласининг озиб, қошикдек бўлиб, сарғайиб, зарьфарон тусга кириб қолган юзи жонланди. У шошиб от бошини овулга бурди. Ҳовлига кириб, отдан тушиб, тизгинни Боймуғамбетга бериб, Мағаш ётган хонага қараб юрди.

Ичкарида беш-олти чоғли эркагу аёл бор эди. Юзлари ташвишли эди. Дилда боласининг пешонасини силаб ўтиради. Икки кўзидан ёш оқиб, дард ўргаётган юраги устига томарди. Ичкаридагилар Абайга йўл беришди. Оқин бошидан кора, энгери тумоғини олди-да, тўшакда ётган боласининг ојдига тиз чўди, Боласининг ахволини кўриб, кўнгли кўрғошинде эриб, ғаму ғурбатга ботиб йиғлаб юборди.

– Юртимнинг эгаси, тобутимнинг чегаси, кўзимнинг кўрап гавҳари, умримнинг меваси, мен келдим ёлғизим ёрқиним, сенга не бўлди?

Мағашнинг қулоқларига отасининг овози олис олислардан келаётгандек эшигилди. Кўзларини очибошини хиёл кўтариб унга юзланди.

– Отажоним...

- Жоним курбон бўлсин, болам. Бундай дема!
- Менинг сафарим қариб қолди чоғи, ота....
- Ё, тангрим, ўзинг мадат бер! Мени тириклай ўтовга кўмиб кетма, болам...
- Яхши-ёмон сўз айтган бўлсан, бирор юмишингни вақтида бажармаган бўлсан, кечир мени, ота...
- Жоним, болам, шириним, болам, ёлвораман, бундай гапларни гапирма, бизни ташлаб кетишни ўйлама! Қодир Эгам шифосини беради.

Абайнинг кўнгли бузилди, ичидан бир томири узилди, кўзидан қонли ёшлар оқди. (Оҳ, биродарлар, фарзанд доғи кўп оғир ээкан, оқиннинг юзларида зохир бўлган қайгу аламни тасвирлашга ёзувчининг қалами ожиз қоли).

- Йиғлама, ота. Нега йиғлайсан? – зўрға деди Мағаш.
- Шу замонда, шу жаҳонда қаддингни тик тутиб яша!

Абай боласининг совуб бораётган пешонасига кафтини босди.

- Болам... – у бошқа сўз айттолмади, бўғзига қадалган фарёд бунга имкон бермади. Мағаш оқиннинг қўлини совуб бораётган, сезилар сезилмас уриб турган юрагининг устига қўйди.

– Дунё шу экан-да, ота....

Бу кечадан буён падарининг йўлига кўз тикиб, уни кўриш истагида қаҳшаган фарзанднинг сўнгти сўзи эди. Бошқа гапиролмади. Абайнинг кўзларидан қуйилган ёшлар сақолини ювди. “Сўз уқар кунда кимим қолди?” деб хўнграб юборди. Жудоликнинг пўлат тиги юрагини тилди.

Мағаш ўттиз тўрт ёшида қайтиш қилди...

Абайнинг бошига мушкулдан мушкул иш тушиб, дунё вайрон бўлди. Аллдек қомати букилди. Бир эмас икки ўғлини йўқотди, икки қанотидан, икки кўзи, икки жигаридан айрилган Абай учун еру осмон бир-бирига қоришиб кетди. Қуёши ботди, юлдузи сўнди. Фам-андухдан куйиб кул бўлди. Тош бўлиб қотиб қолди. Абайнинг юраги оловдай ёниб, фарзандининг ўтига тутакиб,

икки кўзидан ёшини оқизиб, жони жаҳони ўртаниб, туну кунларни уйқусиз ўтказарди. Юрагидаги ярага на яқинлари, на дўстлари малҳам топишиди.

Оқин эл оралаб тўй-маъракаларга юришдан тинди. Дилдан ҳаловат, кўздан уйқу қочди. Юраги танҳоликни кўмсаб қолди. Хаётчанланган, хомушланган эди. Ҳужрасидан ташқарига чиқмасди, кунлари томоқсиз, тунлари уйқусиз кечарди. Ҳол сўраб келгувчилар билан сұхбатлашмасди. Баъзида дўмбирасини қўлига олиб, мунгли куйлар чалиб, юрагининг остида ётган туғёнларини дарду аламларга қўшиб, ич-ичидан вулкон сингари отилиб чиқиб, бунга ҳам тоқат қилмай жигаргўшаси ётган тўшакка ўзини отиб, ёстиққа бошини қўйиб, аччиқ-аччиқ ёш тўкарди. Уйқусиз тунлар баҳти кулган кезларини, фарзандларини қанотига олиб, учкур жийронда дала-қир ошиб, шамолдек елиб учган, отларининг туёқлари остида янчилган майса-гиёҳлар ҳам сўниб, ҳам кулиб бокқан чоғларни, жужиклари билан ой нурига чўмилган кечалар дўмбира чертиб, ўлан айтиб, томирида қони жўшиб, уларнинг қўшиғига ташна-юзор бўлган дамларни ёдга олар, боласининг кулгу ярашган юзлари, чақнаб турган кўзлари кўринарди. Қайнок нафаси юзига урилгандек бўларди. Кучоқларини очиб, дард аламлар эзиб ташлаган боврига босмоқчи бўларди, бироқ узатган қўллари бўшлиқ узра уни тополмасди, юраги хувуллаб, қалб туғёнини боса олмай, “Қани менинг болаларим, қани менинг қўш қанотларим. Овоз беринг, эшитай, қайдасиз?” деб бўкириб юборарди. Аввалига секин-секин йиғлар, кейин атрофни ўраб ётган шафқатсиз биёбонни уйғотмоқчи бўлгандек хўнграб-хўнграб бўзларди. Қалбидан отилиб чиқаётган фарёд ҳад-худудсиз чўлни ларзага солгандек янграб кетарди. Зулматли кеча унинг овозини ютарди-ю, бироқ маълум дақиқалардан сўнг аллақаердан «Қани, менинг болаларим, қани, менинг қўш қанотларим”, деган садо қайтиб келиб, қулоқлари остида жарангларди. Бу овоз

ховлидан бир чакирим олисдаги қабристондан келарди. Абай оёқларини судраб ўша томон кетарди. Ҳали совуб улгурмаган гўрга қайнок бағрини бериб, қучоқлаб, барни оқизиб, «Эшитяпсизларми, юрагимнинг уришини, ўғилларим?», деб бўзларди.

Мағашнинг еттиси ўткан кун Айгерим Абайнинг олдига кириб Киркучоққа кўчиш пайти келганлигини маълум килди. Аёллар кетиш олдида Мағашнинг қабрини зиёрат этмоқчи бўлишиди. От-аравага ўтириб, йўлга чикишди. Бироз ўтиб Какатой билан Боймутамбет оғаларининг олдига кириб, “Мағашнинг қабрини зиёрат қилиб кетайлик”, дейишиди. Абай индама, и. Икки содик дўсти оғаларининг кўлтиғидан олиб, фургон аравага ўтқазишиб, йўлга чикишди. Абай ёнича Мағашнинг қизчасини олволганди. Ў кипши зотида і бўш сағана тепасида икки соатдан кўпроқ қолиб кетди.

Жудолик ғалвирдек тешиб юборган бағрини совуқ қабрга босиб, тупроқни қучоқлаб, юраги оловдай ёниб, фарзандининг ўтига тутакиб, икки кўзининг ёшини оқизиб, дод деб, фарёд солиб юборди:

— Жаннатга шошган шашқалоғим, болам. Мен келдим, сени соғиниб келдим. Эшитяпсанми, юрагимнинг гурсуллаб уришини. Сени юрагим ҳам соғинган! Овоз бер, эшитай, дилбандим! Овоз бер... – деди у тупроқ юки кўллари билан юзини чангллаб.

Тупроқ соқов эди, отанинг зорланиб айтган сўзларига жавоб тополмасди. Шўрлик Абай куйган юрагига таскин излаб бўзларди.

— Овулимизга муносиб бўлис бўласан, деб Худодан сўрардим. Адолат ва марҳаматинг билан элнинг хурматини қозанасан, деб орзу қиласдим. Ўзингни мағурурлигинг билан бўлислик кудратингни намоиш этишингта умидим бор эди. Афсус, бугунга келиб порахўрлик, зулм, зўравонлик ҳаддан ташқари ортиб кетди. Самен, Урозбой каби

чия бўриларнинг куни тұғди. Уларга қарши курашадиган одам топилмаётир. Букилган, янчилган, хўрланган адолатнинг қаддини ким тиклайди? Одамларнинг ахволига ким ачинади? Додига кулоқ тутадиган кимса топилтурми? Зўравон тузум халқнинг белини букиб қўйди-ку. Қаерга боксам, кўзим талантан халқقا, оч-ялонғоч, қашшоқ элга тушади. Кон қаҳшаб йиғлаётган аёлларни кўраман, очликдан силласи қуриган болаларни кўраман!

Оқин “Овоз бер, эшитай, қайдасан, болам Ичим ёниб кетмоқда, эй Худо. Бундан ортиқ жазоинг йўқмиди?” деб хўнграб-хўнграб, аъзойи бадани титраб узок йиғлади. Унинг йиғиси шафқатсиз жимжитликни бузиб юборди.

Орадан икки соатча ўтиб, аравага қайтиб ўтирганда Какатой билан Боймуғамбет оқиннинг юзи саргайиб, тупроқ тортиб, соч-сақоллари қировдек оқариб кетганини кўришди. Абай уларга бир оғиз сўз айтмади. Фақат “ўйга кетдик”, деган ишорани қилди.

Абай йўлда оғирлашиб қолди. Уни деразаси кун ботиш томонга қараган ижодхонасига олиб кириб ётқизипди. Оқин ҳол сўраб кирганларга гапирмасди. Ёлғизликни тусарди кўнгли. Гоҳида қўлига қалам олиб, дилидан ўтган сўзларни қофозга туширади.

*Юрагим менинг қирқ ямоқ,
Хийнаткор оламдан,
Қандай қилиб бўлсин соғ,
Кўнгил қолган ҳаммадан.*

Ўша йили юртга қаҳатчилик келганди. Элнинг ахволи оғир, одамлар очиқиб, эл сочилиб, болалар озиб-тўзиб, кирилиб, ют йили, овул билан овул ўртасидаги хабар-учар узилиб қолганди. Кўкламда, Абайнинг умр йўлдошлари, иккита суюнчиғи, иккита содик дўсти Эрбўл билан Бозорали ҳам қазо қилганди. Эрбўл тиф бўлиб йиқилди. Бозорали ҳам қандайдир касалга муфтало бўлганди. Эрбўлдан жудо бўлгач дарди оғирлашди. Тишини тишига қўйиб, ҳасталикни енгиб, Эрбўлнинг жанозасига бош турди. Орадан уч кун ўтиб, иситмаси

күтарилиб, бадани оловдек қизиб, ҳолсизланиб, юраги мана шу иситма тафтини күтаролмай у ҳам қайтиш қилди. Буни Абайга билдиришмади. Факат Мағашнинг вафотидан кейин Дармен билан Какатой айтишди. Шунда оқиннинг кўзига дунё вайрон бўлиб, бузилиб, кулаб, тўзиб кетгандек кўринди. Қалби ўрмонга ўт кетгандек ёнди, ич-ичидан қайғурди. Ўзини туга олмай “Сўз уқар ушубу кунда кимим бор? Шўппайиб, ёппа-ёлғиз қолибман. Бахшининг мозоридек танҳо қолибман. Кимим қолди, нимам қолди?” деб йиғлаб юборганди.

Тунда оқин чўчиб уйғонди. Ярим кечак эди. Деразадан ғамғин ой мўраларди. Абай қора терга ботганди. Хирсиллаб нафас олар, нафаси ўзининг қулоқларига bemalol чалиниб туради. Бир муддат икки кўли билан бошини чанглаб ўтириди. Кейин кўрган тушини эсга олди. Онаси Улжон, бувиси Зере, отаси Кўнонбой, ўғиллари... Абайнинг бадани музлаб, юраги орқага тортиб кетди. Эрталаб Айгерим кирганди:

— Эртага Мағашнинг қирқини ўтказамиз, — деди.

— Мағашнинг қирқига уч кун бор-ку, — деди Айгерим эрининг мақсадини тушунмай. — Ҳали тайёргарлик кўрганимизча йўқ.

— Какатой билан Борймуғамбетга айт, барча овуллардаги танишларга, яқинларимизга хабар берсин. Қирдан мол олиб келиб сўйишишинг!

Айгерим чиқиб кетди. Эртаси куни Мағашнинг қирки ўтказилди. Барча овуллардан, шаҳарлардан одамлар келишди. Оқин меҳмонларни кутиб, кузатиб қўйди. Кечга бориб аҳволи оғирлашди. Боймуғамбет “Доктор чакирамиз”, деганда оқин: “Дардим ўзимга аён, уни авора қилма. Мен бу ерда эмасман, бу ерда менинг жисмимгина бор, жони дилим мозорда – боламнинг ёнидадир”, деб айтди.

Оқин юзини гул юзли ёрига буриб шундай деди..

- Яхши қол, Айгерим. Яхши-ёмон сўз айтиб, дилингни ранжитган бўлсан рози бўл... Овулимиз, ўтовимиз сенга колмоқда. Асло доғ туширма.

Кейин оқин ўзига ўзи гапиргандек,

- Ой нурида жилоланган қиры тоғларим, алвидо, хуш қолинг; бепоён саҳроларим белига тасма бўлган, ташнали-гимни қондирган чашма-ю булоқларим, алвидо, хуш қолинг; япроқлари олтиндек товланган дараҳтларим, алвидо, хуш қолинг; боболарим, момларим ўланлариdek ёқимли майса-ю гиёҳларим, алвидо, хуш қолинг.

Оқиннинг ичи қизир, томоғи қақшарди. У қимиз сўради. Қимиз келтиришди. Бир коса ичгач ахволи ўн-глангандек бўлди. Уч кундан бери туз татимаганди. Япроқдек икки бўлак эт еди. Кейин суйган ёрига қараб:

Қон қилди юрагимни

Ўтган умр, ўлган жсон...

Ақл излаб дунёни

Кездим, топмадим нишон...

— дея пичирлади.

Шу тун саҳрода чақнаб турган ёркин юлдуз сўнди. Буни ҳеч ким кўрмади. У товушсиз ва шарпасиз ғойиб бўлганди. Кечагина куй ва қўшикларга тўлган саҳро, яйраб яшнаб ўсган ўт-ўланлар етим бўлиб қолганди. Чингизтоғ чўққилари ортидан куёш кўтарилиб, ўзининг олтин ёғдуларини кенгликлар узра сочаётган паллада оқиннинг вафодор ва садик ёри, бағри кўмир каби чўғ бўлган Айтегеримнинг булутдек ўкирган овози овулни уйғотиб юборди. Саҳро кенгликларига одамнинг юрак-бағрини эзадиган даҳшатли овоз таралди. еЭл буюк қалбнинг иссиқ нафаси сўнганини билди. Умрининг охирги дамигача адолат ва ҳакиқатни, халқ манфаатларини одиллик билан химоя қилган, куйлаган улуғ оқин ҳаётдан кўз юмганди. Дашту биёбонни қоқ ёриб оққан дарёдек эзгу умр узилганди. Хууша, бир замонлар тошлоқ-такир, йилтироқ коя бошига чиқкан, азим дараҳт бўлиб етилган, ёлғиз чинор кулаганди. Ҳаётдан Абай кетганди.

Абай онаси ва бувисининг бағрида қулундек, бегам, беташвиш ўсган, ўйнаб, чопиб юрган такир ерлар, май-

да тошлок ён бағирликлар, қалин чий қуршовида қад күтариб турған, саҳро гуллари ифор сочған Жийдабей-га – Оспан мазорига дағы этилди. Унинг таъзиясига беҳисоб одамлар йиғилди. Уларнинг фарёди замину осмонни титратди. Халқ эзгуликка, маърифатта, адолат ва ҳақиқатнинг абадийлигига чорлаган ўз йўлбошчисини йўқотганидан каттиқ қайғурди.

СЎНГИ СЎЗ ЎРНИДА

Оқиннинг катта ўғли Оқилбой отасининг қирқини Семейда ўтказди. Масчитларнинг имом хатибларини йиғиб, ҳатми Куръон ўқитди. Шу куни тунда Оқилбой оғримай-нетмай Аллохнинг омонатини топширди. Унинг жасадини Тишканбулоқ, деган ерга олиб бориб дағы этишди. Бир йилнинг ичидаги тўрт одамидан айрилиб, Абайнинг тўрт овули етим-есир бўлиб қолди. Бироқ, оқиннинг ўланлари ҳали ҳамон халқ тилида, қалбida янграмоқда. Адолат бор экан, ҳақиқат барқарор экан, Абайнинг кўшиқлари абадий янграйверади...

ҲАЙКАЛ ПОЙИДАГИ ЎЙЛАР

(Тўртинчи ҳикоя)

Ичи ҳақсизликка қарши ғазаб билан тўлган шоир зулмга қарши турди. Халқни талаётган бий ва бойларга нафрати ошса, оддий, бечораҳол халққа шунчалик муҳаббат туюрди. Элнинг тақдирини фалокатлар остида қолганида ўзини айбдор, деб ҳисобларди. У ноҳақликка қарши дўмбираси билан, ўланлари билан курашди. Халқни эзib келаётган бой-боёнларга, амалпастларга, пораҳўларга қарши борди. Элни келажак сари етаклади. Ёруғ кунлар келишига ишонтириди.

Уни йўлдан қайтармоқчи бўлишди. Пойига олтинлар сочишди. Мансабу амаллар инъом этишди. Бўлмади. Бошига қамчи солишди, каддини букишолмади. Бўйнига

ханжар тирашди, аҳдидан тондиришолмади. Адолат йўлида, халкнинг бахти йўлида, Ватаннинг келажаги йўлида жонини тикди. Шараф билан яшади, шараф билан ўлди.

Йиллар ўтди, замон ўзгарди. Шоирнинг эзгу мақсадлари, орзу истаклари тантана қилди. Бир замонлар ба-шорат қилган, Аллоҳнинг Назари тушган, қалбидан имон Нури порлаган, қудратли Султон Элбоши бўлди. Янги авлод ўша зулмкорлар, жоҳиллар ётган тупроқ устига ўз халоскорининг ҳайкалини ўрнатди. Шоир бугун қабиҳ ва разил кучлар устида туриб, адолат чўққисидан боқиб, ўзи орзу қилган озод ва обод Ватанга, унинг порлоқ ва мангу келажагига, бахтли ва бахтиёр элига мамнун боқиб турибди.

АБАЙ ЛИРИКАСИ

АБАЙ - ТАБИАТ КУЙЧИСИ

Абай ҳаёти давомида она юртини жонидан ортиқ севиб, унинг гўзаллигини мадҳ этиб, ардоқлаб, доимо у билан фахрланиб яшади. Халқини аҳилликка, инокликка ва бирдамликка, ватанни, табиатни севишга чақирди. Абай шеърларида табиат лирикасини муқаддам қозок адабиётида ва халқ оғзаки ижодида учрамаган янги талқин орқали очиб берди. Унга қадар бу борада қалам тебратган бирорта классик оқин бўлмаган. Шоир табиатни тараннум этиш орқали қозоқ поэзиясида эмас, шарқ шоирлари орасида ҳам ёрқин из қолдирди.

Шоир шеърларининг кўпчилиги бугунги кунда қозоқ халқининг мақолига, афоризмига айланиб кетган. Баҳор тонгига очилган лола мисоли дилларга шодлик ва қувонч улашмоқда. Абайнинг табиат билан боғлик шеърларини ўқиганингизда димоғингиз баҳорий ифорни хис этади. Қалбингизни қувончга, шодликка тўлдирди. Инсон рухини қўтариб юборади. Сизни табиат кучоғига чорлайди. Гўзалликдан ғуурланиш туйғула-

рини юрагингиз қатига сингдириб юборади.

Улуғ оқин ижодида она табиат гўзалликларини тараннум этувчи шеърларни кўплаб учратиш мумкин. Юртинг бетакрор жамолини ўз шеърларига кўчирали ҳамда бу гўзалликка ҳавасни ўқувчи қалбида уйғота олади. Гўзалликларни мадҳ этувчи бундай шеърлар шоир ижодининг чўққиси ҳисобланади. Борлиқ манзараларидан завқланиш хиссини Аллоҳнинг ўзи унинг қалбига гўдаклигига ёқ жо айлаган. Шунинг учун сатрларида илохий куч-кудратнинг нафаси уфириб туради. У гўзалликни шунчаки жимжимадор сўзлар орқали эмас, балки дилига солинган илохий сатрлар орқали тараннум этади. Абай сўз кудрати орқали ўқувчининг кўз ўнгига қозоқ дала-даштларининг, сахроларининг, боғу бўстонларининг манзарасини жонли ҳолатда намоён эта олди. Шоирнинг қалби юрт чиройидан баҳра олмаган, кўзлари қувонмаган, дили яйрамагандга эди, ёзгандари ўқувчи кўнглини ўзига ром айлай олмасди. Дунё адабиёти осмони узра қанот қокмасди.

Абайнинг юраги болалик чоғлариданоқ она юртига, унинг бетакрор гўзалликларига бўлган чексиз меҳру муҳаббат ила лимо-лим тўлганди. Шеърларини, ўланларини ва поэмаларини қўлингизга олишингиз биланоқ Абайнинг ўз она юртига бўлган меҳри сизнинг қалбингизга кўчади, юрагингизда ширин ҳислар уйғотади. Қозоқнинг фусункор сахроларига, меҳнаткаш халқининг бағрига етаклайди. Табиат кучогида юргандек бўласиз. Осмонга бўй чўзган майса-ю гиёҳларнинг бетакрор ифорлари димогингизни қитиқлайди. Йилқиларнинг кишинагани, кўй-кўзиларнинг маъраши кулогингиз остида жаранглайди.

Абай сўзлар ёрдамида ўқувчининг кўз ўнгига жонли манзаралар ҳосил қила оладиган ноёб санъткордир. У табиат ва она юрт мадхиячиси,adolat ва ҳақиқат жирловчиси, маърифат ва эзгуликка етакловчи жарчи сифатида дунё классиклари қаторидан жой олди. Шоир

шеърларида табиатнинг буюк мўъжизаси – инсон ва унинг Аллоҳга бўлган садоқати биринчи ўринга кўйилади. Табиат гўзалликларини тасвирлаш орқали Аллоҳ яратган мўъжизаларни қадрлашга, асрашга, авайлашга чакиради. Инсон ва табиатнинг бир-бирига уйғунлиги ни янгича талқинда кашф этади. Бу билан шоир ўзининг келажакка бўлган фалсафий қарашларини очиб беради. Ўланларининг бирида айтади:

*Куёш - ошиқ ерни кўп севар эмиш,
Ер ишиқида ўртаниб, куяр эмиш,
Ошиқ йигит уфқдан кўрингандা,
Юлдуз ва ой севгини қуяр эмиш.*

Шоир қуёш ва ер, юлдуз ва ой, йигит ва қизнинг бир-бирига талпинишини тилга олиш орқали инсон ва табиат ўртасидаги узвий боғликларни ифодалайди ва булар мангулик риштаси эканлигига ишора қиласди. Куёш ва ерсиз ҳаёт бўлмаганидек, инсон ҳам муҳаббатсиз яшай олмаслигини кўрсатади. “Қиз билан йигитнинг пок севгисини таҳқирлашга, уларни бир-биридан айиришга ҳеч кимнинг ҳаққи-хукуки йўқ”, деб жарсолади. “Муҳаббат мангу” деган муқаддас ғояни илгари суради.

Абай шеърларининг кўпчилиги халқона оҳангда битилган. Бундай шеърлар ўкувчи қалбига тезда етиб бориши билан бирга унинг хотирасида муҳрланиб қолади. Шоир ёрнинг гўзаллигини табиат гўзаллиги билан таққослар экан дейди:

*Сен кулсанг ёз бўлур,
Хасратим оз бўлур,
Кулиб қўй, очилиб,
Токи бу ноз бўлур.*

Бошқа шеърида эса:

*Гул ҳидинг анқийди,
Кўркинг нур чалқийди,
– мисраларини битади.*

Абай шеърларининг умрбоқийлиги, асрлар оша яшаб келаётганининг сабаби шоирнинг ҳаётни севиши, кела жакка ишончидир. Шоир тирикликни қадрлайди. Шунинг учун ҳам унинг асарлари икки асрдан бери ўқилмоқда, тилдан-тилга, авлоддан-авлодга ўтиб келмоқда, дунё бўйлаб қанот қоқмоқда.

Абай ўланларини ўқиганингизда ўзингиз турган макондан бир неча минг чақирим олисда бўлган Чингизтоғ ён бағирларида, Жийдабей кентгилкларида юргандек, қозоқ табиатининг бетакрор гўзалликларини хис этгандек бўласиз. Димоғингиз саҳро ўт-ўланларининг ифоридан хузурланади:

*Елсиз тунда ёруғ ой
Нури сувда дириллар.
Овул олди теран сой,
Дарё каби гуриллар.*

*Қалин дараҳт барглари,
Шивирлашар, гоз қотар,
Майсазордир таглари,
Кўм-кўк товланиб ётар.*

Ўйноқи, шўх сатрлар, биринчиси иккинчисига кейин эса учинчисига уланиб кетаверади. Ўкувчи қалбини қитиқлаётган сатрлардан кўз узолмайди. Ҳаяжонга берилади, шўх-шўх тепаётган юрагида энтикиш ҳосил бўлади.

Буни оқинимизнинг “Кўклам” шеъри мисолида яна да равшанрок кўришимиз мумкин. Маълумки, кўклам келиши билан борлик ўзгаради. Замин бетини қоплаган қорлар баҳор қуёшининг тафтидан эриб, шўх жилғаларга айланиб, улкан дарёларга қуйилади. Ер юзини кўм-кўк ўтлоқлар қоплайди. Совуқдан дилдираб, инларидан чиқолмай ётган қушлар мусаффо осмон кўксидан кўкламни олқишлиб, парвоз қилишади. Шоир буни қуйидагича тараннум этади:

*Кўклам келса, қолмайди қишининг изи,
Кулф ураг кўкаlamзор ернинг юзи,
Жон киради борлиқقا, табиатга,
Она янглиғ жилмаяр куннинг кўзи.*

Жонли тавсир, жонли иборалар, жонли ўхшатишлар. “Она янглиғ жилмаяр куннинг кўзи”. Бу шунчаки сўзлар жамламаси эмас, балки Илоҳ томонидан Абайнинг қалбига солинган дурлар шодасидир. Шоир мазкур сатрлар орқали табиатнинг янги фаслга ўтишини, қуёш заминга онадек меҳр кўзи билан боқишини, замин ҳам мисоли соғинч тўла бағрини офтобга очишини содда ва халқона, аммо унча-мунча шоир топа олмайдиган ташбехлар ёрдамида очади. Янги фаслни олқишилаб уйғонаётган Қуёш айни чоғда башариятга бахт ва омад келтиришига ишора қиласди. Бу билан иккинчи мақсадни ҳам кўзлади, яъни юрга кут-барака, элга омонлик.

Шоир шеърнинг кейинги мисраларида буни яққолро ифода этади:

*Кулишар, ўлан айтар йигит-яланг,
Ўтовда ўтиrolmas қари-қартанг;
Жон-жонивор, одамизод яйраб кетар,
Кушларнинг қўшигидан ҳаво жаранг.*

Янги кунни хуррамлик ила қарши олган ёш-яланглар қалбida баҳорий қувонч уйғонган, энди улар меҳнат қучоғига ошиқишимоқда. Янги ҳосил экиш максадида кир-далаларга чиқиб, ер ҳайдаб, уруғ сепиб, ҳосил етиштиришади, боғ-роғлар яратишади. Баҳортириклиқ, яшнаш ва яшариш фасли эканлигига ургу берилади. Шеърнинг асосий ғояси остида инсон ва табиатнинг яктолиги мавжуд. Абай шеърлари орқали айнан мана шу нозик кирраларни ўқувчига етказа олган.

Шеърнинг кейинги сатрлари эса бизнинг фикримизни қувватлади. Баҳор нафақат инсонлар учун, балки она заминдаги барча жонзотлар ва жониворлар учун ҳам орзишиб, интиқлиқ ила кутилган фасл. Жониворлар

яйрайди, тириклик мақсадида инларидан чиқишиади. Күклам қуёшидан уйғониб, күкка бўй чўзган гиёҳлардан озуқа олади. Тириклик шаробидан диллари кувончга тўлади. Осмон узра парвоз қилаётган кушлар ўз тилларида янги фаслни олқишилашади. Буларнинг бари Аллоҳ шоир қалбига солган илҳомдир. Агар тангри шоир қалбини бу қадар жўшкин илҳом билан тўлдирмагандა эди, Абай шеърлари сизу бизнинг қалбимиздан чукур жой олмаган, шу кунгача яшамаган бўлур эди.

Кўлига қалам олган ҳар қандай ижодкор аввало ўз шеърларининг халқчил бўлишига жиддий зътибор қаратади. Абай ҳам халқчиликни биринчи навбатга қўйган. Жимжимадорликдан, сунъий тасвирлардан, соҳта сўзлардан қочади.

*Кўкламдай кийинишар келинчаклар,
Чеккасида гунафша, бойчечаклар,
Қирда тўва-тўргай сайраса, сойда булбул,
Гул билан тўлиб кетар -тул этаклар.*

Хуллас, Абайнинг табиат мавзусидаги шеърларини ўқиган ўкувчи қалби юрт гўзаллигидан завқ-шавққа тўлиб, ўзини табиат қўйнида юргандек ҳис этади.

АБАЙ – МАЪРИФАТПАРРАР

*Ёшлиқда билим излаб югурмадим,
Хайрин билдим, бироқ юз ўгирмадим.
Улғайгандан қарасам қўлим қуруқ,
Кечикиб қўл чўздиму, улгурмадим.*

*Билимсиз қолганимга ким гуноҳкор,
Изласам бўлармидим мунчалик xor.
Одамзод тасаллиси фарзанд экан,
Фарзандимни билимга қўймадим зор.*

*Мадрасага бордим мен одоб учун,
Билим учун, наинким мансаб учун,
Ўзим ҳам юксакларга қанот қоқдим,
Айб бўлмас орзу учун, талаб учун.*

“Илм йўли одиллик йўлидир”, – деб ёзган ғояси ҳамда қарашларига ҳамиша амал қилиб яшаган Абай қозоқ поэзиясини юксак чўкқига кўтариш билан бирга илму фан ва адабиёт тарихининг ривожига юксак хисса қўшган донишманд ҳамдир. У ўз ижоди орқали ҳалқини илм-маърифатга, адолат ва ҳақ йўлига чорлади. Дунё маданиятининг улуғлари ҳамда файласуфлари билан таништириди. Қозок ўқувчилари Абайнинг таржималари орқали Сократ, Платон, Аристотель каби буюк алломаларнинг асарларини ўз она тилларида ўқиш баҳтига муяссар бўлдилар.

Абай болалигидан умрининг сўнгги дамларигача “Бешикдан то қабрга қадар илм изла”, деган ҳадисга амал қилди. Қандай шароитда бўлмасин китоб ҳамроҳи, дўстига айланди. Унинг таълимотича, “Кимда ким илмни тўлик ўрганмай туриб, билганим шу, ўзимга етади”, деб бор билимга қаноат ҳосил қиласа, у одамнинг Худо ургани, унинг қилган тоат-ибодати ҳам охиратда кабул бўлмайди”.

Абай биринчи бўлиб Пушкиннинг “Евгений Онегин” шеърий романини қозоқ тилига ўтириди. Китобнинг қўл ёзма вариантлари ҳозирда оқиннинг киндик қони томган Жийдабейдаги уй-музейида ва Семейдаги давлат музейда сакланмоқда. Бироқ асар таржимаси охирига етказилмаган. Бунга Абайнинг кўпроқ ташки ишлар билан ўралашиб қолгани сабаб бўлган бўлиши мумкин.

Абай Европа олимларининг китобларини ўқиб, билганини қозоқ ҳалқининг онгига етказиш билан бирга, ўз акли ва фикрлари, насиҳатлари билан инсонгарчилик, мусулмончилик удумларини ҳам ҳалқка синдириб борди. Бунда Абайнинг ўзи ўзгаларга ибратли мусул-

мон бўлган. “Тўк мағиз қандай ширин бўлса, билимли киши ҳам худди шунга ўхшайди”, дейди. Абай қозоқ элинингadolat, билим ва мусулмончиликнинг энг доноси ва буни ҳалққа тушунтиргувчи оқили эди.

Абай факат билимдон бўлиб қолмай,adolatпарвар, дунёқарashi кенг инсон бўлган. У қозоқ ҳалқ оғзаки ижодидан, шарқ шеърияти, рус ва европа адабиёти на муналаридан маънавий озиқ олди. Мана шу уч манба шоирга шухрат келтирди.

Иниси Ҳалилилло ўқиши тамомлаб, овулга қайтгач, акаси билан биргаликда мадраса очиши, ёшларга зиёйулини кўрсатиши. Болаларга китоб -дафтар ва қалам бериши. Уларни илмга чорлашди. Ака-укаларни ёш болаларга сабоқ бериши қўшни овулларга ҳам ёйилиб кетди. Ўз фарзандларини завод чиқаришини истаган ота-оналар фарзандларини етаклаб, Абай ташкил этган мадрасага олиб кела бошлашди. Бу хақда Сатамбек Кияқбоев ўз хотираларида шундай ёзади: “Ҳалилилло хар йили таътилга келганида ўзи билан бирга рус тилидаги адабиётларни овулга олиб келар ва болаларга улашарди. Шундан кейин овул болалари рус тилини ўргана бошлади. Адабиётларни ўқийдиган бўлишди”.

Абай 1855 - 1881 йиллар ўртасида шарқ алломалиридан илҳомланиб “Юзи равшан”, “Алифбо” асарларини битди. 1896 йилда эса “Илм тополмай мақтанма”, “Интернатда” деган ўланлари дунё юзини кўрди. Ҳалилилоннинг кўмаги билан икки тилли луғатини тузди. Бу биринчи қозоқча ва русча луғат эди. Шоир мазкур асарлари орқали одамларни, айниқса, ёшларни илмга чакирди. “Насиҳатнома” асарида “Русларнинг илмини ўрганиш, ўқиш керак, ҳикмат ҳам, илм-хунар ҳам, билим ҳам, мол ҳам – ҳаммаси русларда. Улар дунёнинг тилини билади. Сен уларнинг тилини билсанг, қалб кўзинг очилади. Тил билмаган нодон ота-онасини ҳам, ошна-оғайнисини ҳам, эл-юртини ҳам, динини ҳам, одамгарчилигини ҳам сотади”, деб ёзади.

Абай ўз шеърлари ва бошқа асарлари орқали ўкувчи-ни билимсиз дунёга чиқиб бўлмаслигидан огоҳ этади. Унинг илм ҳақидаги кўпгина шеърлари халқнинг мақолига айланиб кетган.

Илм топмай мақтана,

Ўрин топмай бопланма!

Ёки “Насиҳатнома” асарининг 37 - сўзида:

“Кишига билимига қараб яхшилик қил, ёмонга қилган яхшилигинг бошингга бало бўлиб тушади”. “Файратсиз жоҳил – тул, қайғусиз ошиқ – тул, шогирдсиз олим – тул”, ”Одам боласи – элнинг лоласи” каби элнинг мақолига айланиб кетган юзлаб сўзлар фикримизни қувватлади.

Абайнинг маърифатга даъват этгувчи шеърлари күш мисоли қанот қоқди, бутун мамлакатга ёйилиб кетди. Том маънода биз Абайни шоир, оқин эмас, балки ўша давр қозоқ ёшларининг устози, деб айтишимиз мумкин. Зеро, бугунги кунда ҳам оқиннинг илмга даъват этгувчи шеърлари, ўланлари на фақат қозоқ ёшлари, балки дунё ёшларининг ҳам илм ва билим сирларини янада чукурорқ, кунт билан эгаллашга чорловчи қўнғироқдир.

Шоир бир шеърида ёзади:

Куруқ ҳай-ҳай, бақириқ,

Кулоққа ёқмас экан.

Илми йўқ, ҳунари йўқ

Кишига боқма экан.

Ёки:

Ўзларингиз ўйлангиз,

Неча турли жон борсиз!

Илм ҳам йўқ, мия ҳам,

Даладаги ҳайвонсиз!

Илм ўрганишни талаб қилган киши, аввало, уни билиши керак. Билмай туриб ўрганилган илм юқмайди.

“Сен илмга чиндан ҳам ихлос қўйсанг, у ҳам сенга меҳр қўяди ва сен уни тезроқ қўлингга киритасан. Агар

сен унга чала меҳр кўйсанг, ўргангандан илминг ҳам чала бўлиб қолади”.

Абайнинг таълимотича, бойликка хирс кўйган ва илм, маърифатдан йироқ бўлган кишилар мисоли ғорга чироқсиз кириб қолган кишилардир. Улар бойлик излаб кирган ғорнинг йўлини ҳам унтиб кўядилар. Бойлик ва мол-дунёга кўйилган ҳирз уларнинг онгини занглашади. Бундай кимсалар бирор қийинчиликка дуч келиб қолишиса, ундан кутулишни ва енгиб ўтишни билишмайди. Бойлик уларни жаҳолат ва хурофтот чуқурига ташлайди. Гарчи бу чуқур тубсиз бўлмаса-да, ундан чиқиш ва кутулиш йўлларини топа олмайдилар. Бойлик унинг кўзини ва қалбини кўр килиб кўяди. Бойлик йўлида имонни эмас, балки ўз ота-онасини сотишдан ҳам уялишмайди. Мол дунёга кўйилган ҳирз бундай кимсаларнинг оёғига чирмовуқдек ёпишиб олган иллат. У хасис кимсаларни ўз курбонига айлантиради. Оқил ва илмли инсон бундай йўл тутмайди. Билими ва тафаккури қосида олтину зарлардан таралаётган ёғду арзимас, ўткинчи шуъла эканлигини билади. Бойлик ялтираб, одамнинг кўнглини маълум даққаларга нурафшон айлайди. Бироқ у сароб. Илм нури мангудир. Куёш шуъласидек агадийдир. У нафақат илмли одамни, балки унинг атрофидагиларнинг ҳам қалбини чароғон айлайди. Шу сабабли илм ва маърифатга инсонлар худди офтобга талпингандек талпинишади. Бу хусусда окин ёзади:

“Ота-онадан мол ширин, олтину молдан жон ширин, дейишади. Ота-онасидан молни ширин кўрадиган бу онт ургур абллаҳларнинг қанақа ширин жони бор экан ўзи? Ахир дунёда энг азиз ота-онасини молга сотмоқлик – бу энг орсиз, номуссиз одамнинг иши эмасми? Ота-она бечора меҳнат қилиб, мол-дунё йиғиб, ўлсам орқамдаги болаларимга қолсин, дейди. Шундай экан, ота-онани сотиш Худога душманлик эмасми? Мана шундай калтабинлик билан айтилган сўзлардан эҳтиёт бўлмоқлик керак”.

“НАСИҲАТНОМА” АСАРИ ХУСУСИДА

Абай ўз асарларига халқ оғзаки ижоди намунларини олиб кириш орқали қозоқ халқининг бой ижодий, маданий меросини, тарихини қайтадан яратиб берди, гўзаллаштириди, жозиба ва мазмун бахш этди. Бу билан аввалги давр қозоқ халқ оғзаки адабий тилини янада кўркамлаштириди. Абай ўзидан илгари яшаб ўтган оқинларнинг ўланларини яхши билгани, муңтазам халқ орасида юрганлиги сабабли мақол ва маталларни, ҳикоят ва ривоятларни яхши ўзлаштириб олган эди. Бу Абайнинг дунёга машҳур қилган, деб айтишимиз мумкин. Мухтор Аvezov “Абай ўзининг барча асарларини халқ тили билан ёзди”, деб тўғри баҳо берган эди. Абайнинг классик адаб деб эътироф этилишининг сабаби ҳам шунда. Оқин асарларида фойдаланилган мақол ва маталлар маъно ва мазмун жиҳати билан турли бўлимларга ажратилади. “Насиҳатнома”ни бунга мисол келтириш мумкин. Бундай эркин вазнда ёзилган асар ўша пайтгача қозоқ ёзма адабиётида учрамаган. Асар ўша пайтдаёқ эл орасида машҳур бўлиб, тарқалиб кетди. Оқиннинг набираси Уэсила Мағауия қизи ўзининг эсдаликларида шундай ёзади: “Мен тўқиз ёшларда эдим, мадрасада ўқирдим. Абай мадрасага тез-тез келиб турага болаларга китоб-дафтар, қалам совға қилиб кетарди. Кунларнинг бирида у қўлида китоб билан кириб келди. Бизга айрим жойларини ўқиб берди. Китоб қизиқарли, ўқимишли, тили тушунарли эди. Бизнинг устозимиз китобни олиб қолди. Биз шу китобдан ҳар куни сабоқ олардик. Шу пайтгача мадрасада қозоқ тилидаги китоб бўлмаган эди. Китоб тез орада бошқа овулларга ҳам овоза бўлди. Муллалар келиб, асарни кўчириб, ўз шогирдларига ўқитиб юришди. Бу Абайнинг “Насиҳатнома” асари эди”.

“Насиҳатнома” асари ўқувчини муңтазам илм ўрганишга, билимли бўлишга, изланишга, ҳалолликка чакиради. Асар ўта донолик ва акл-идроқ билан ёзилган.

Хар бир мисрасида буюк донишманднинг ақл тарозисидан ўтказган сўзлари ётибди. Асарни том маънода кишиларни маърифат сари етакловчи маёқ деб аташ мумкин. “Насихатнома” кейинчалик қозоқ классик адабиётининг дурдонасига айланди.

“Насихатнома” 45 та кичик ҳикояни ўз ичига олган, унча катта бўлмаган, прозаик этюд композицияси ва стилистик нуқтаи назардан аниқ ишлов берилган, алоҳида мавзуларга ажратилган асардир.

Асрлар давомида шаклланиб, гўзаллашиб, сайқаллашиб бораётган халқ оғзаки ижоди Абай даврида гуркураб яшнади.. Оқин узок йиллар давомида халқ томонидан яратилган ва асрлар давомида тилдан тилга кўчиб келаётган мақолларни, ҳикматли сўзларни, маталларни, фразаларни, афоризмларни ўз асарларига олиб кирди. Улардан ўринли фойдаланиб қолмай, балки халқ оғзаки ижодига янги шакл ва маъно касб этди. Иборали тарзда айтадиган бўлсак, сўлаётган гулнинг остидан ҳаётбахш чашма отилиб чиқди. Профессор Р. Сиддиқова бу ҳақда “Бу бир томондан, ўтмишни акс эттирган бўлса, иккичи томондан қозоқ адабий тилининг бошланиши хисобланади”, деб ўринли таъриф беради.

1890-1898 йиллар орасида ёзилган мазкур асар XIX аср бадиий адабиётининг такомили жиҳатидан қозоқ адабиётини янги боскичга кўтарди. Оқин мазкур асари орқали ижтимоий ва бадиий онгнинг юкори чўккисига Эришди. Ўзи учун муҳим бўлган халкнинг хаёти ва тарихига оид муммоларни очиб беришга харакат килди. Абайнинг сўзлари – бу унинг замондошлари ва ватандошларига панду насиҳатлардан иборат бўлиб қолмай, балки исломий кадриятларга эгалиги билан ҳам қимматлидир. Иқрор бўлиш эса муаллифнинг нуқтаи назаридан олиб қараладиган бўлса, одамларни халол ва ҳакиқатгўй бўлишга чақиргувчи қўнғироқдир. Оқиннинг таълимотича, бир томчи оғу бир тонна асални захарга айлантириб юборганидек, кичгинагина эгрилик, ноҳақ-айлантириб юборганидек, кичгинагина эгрилик, ноҳақ-

лик ва ёлғон ҳамма нарсани барбод қилиб ташлайди. Абай замондошлари билан бевосита сұхбат олиб боришига ҳаракат килади. "Мен ўлганимда ҳам ўзимни тирик ҳисобламайман. Билмайман, одамларнинг ала-миданми, ўзидан қоникмаслигиданми, балки бошқа саббданми, сиртдан тирик бўлсамда, ичдан ўлиқдирман. Жаҳлим чикади, лекин нафратни тотмайман, куламан, лекин хурсанд бўлолмайман. Мен томонимдан айтиладиган сўзлар ва кулгу менга ўзимники эмасдай туюлади. Гўё ҳаммаси бировники".

Насиҳат сўзларини безайдиган муҳим туйғу – бу ҳалкнинг асосий кисмини илм-маърифатдан, тараккиётдан, маданият ва маънавиятдан ортда қолиши хавфидаги оғриқли нуқталар ҳамда йиллар давомида тўпланган ички куч-кувват, ақл ва идрокка ишонч ва умиддир. Шоир сўрайди:

– Ким Сукротни заҳарлади? Ким Жанна д, Аркни оловда ёндириди? Ким Исонинг қўл-оёкларини хочга тортиб михлади? Жавоб: – Оломон! Демак, оломоннинг акли йўқ. Уни ҳақ йўлига йўналтиrmоқнинг уддасидан чик! Ҳалкнинг оломон бўлмаслиги учун аввало одамларга ғамхўрлик қиласидиган маърифатли инсонлар бўлмоғи керак.

Асарда келтирилган ҳар бир мақол ўз ўрнида ишлатилганлиги боис ҳам унинг қимматини, ўқимишлигини, таъсирчанлигини оширади. Боиси мақоллар ҳалкнинг жонли тилидан олинганлиги, оқин асарларини ҳалқ оғзаки ижодига ўта яқинлигининг натижасидир. Бу Абайнинг донишмандлиги, ҳалқ тилини яхши билганлигининг натижасидир. Мақол билан маталлар, ҳикматли сўзлар Абай поэзияси ва прозасида ўзининг ўчмас изини қолдирди. Асарда қўлланилган мақол ва маталлар бугунги кунда ҳам элнинг сўзлашув тилида фаол ишлатилмоқда. Асардаги сўз ва иборалар афоризмга айланиб кетди.

Инсонпарварлик, адолат ва ҳакиқатни тараннум этувчи фалсафий ҳамда доноликнинг рамзи ҳисоблан-

ган мазкур асар халқни билимли бўлишга даъват этувчи чакирикдир. Абай лоқайдликни, бепарволикни, танбаликни инсониятнинг душмани, деб қарайди. Бундай кишларнинг ўз ҳалқига, ўзи яшаб турган жамиятга фойдаси тегмаслигидан афсусланади. Асарнинг ўттиз биринчи қисмида “Бегамлик, бепарволик, ўйин-кулги ёки қайғу-ҳасратга берилмаслик ва бошқа нарсага ихлос қўймаслик керак. Акс ҳолда, бу тўрт нарса ақл билан илмга путур етказадиган омиллардир”, дейди.

“Насихатнома”нинг 12, 13, 27, 35, 36, 45 - бўлимларида улуғ оқин тарбия хусусида сўз юритади. Ёлғончилик, ёлғон ваъдалар билан иш битирувчилар қаттиқ танқидга олинади. “Юраги соф одам ҳалқига, Ватанига ҳамиша содик хизмат қиласди. Бундай одамлар раҳм-шофқатли, меҳрибон кишилардир. Инсонларни ҳам ўз баврим деб тушунади. Уларга ўзини аягандек аяб қарайди. Юракнинг маслаҳатига амал қилиб гапирилган гап ёлғон чиқмайди. Юракнинг айтганига кирмай, нафснинг буюрганини қилсанг, сўзсиз адашасан”, дейди.

Оқин таълим-тарбия хусусида фикр юритар экан, “Оға-инининг озори бўлса ҳам, безори бўлмас”, “Олтловон ола бўлса, оғзидағини олдирадар, тўртовлон тугал бўлса, кўкдагини ундирадар”, “Йўл қувлаган хазинага йўлиқар, гап қувлаган – балога”, “Сен барча одамларни ўз яқинларингдек сев!”

Мазкур асарнинг 15, 22, 25, 41, 44 - бобларида эса ўсиб келаётган ёш авлодни илм-маърифатга, билимли бўлишга ундейди. Оқин айтади: “Ор-номусни юқори қўйиш, билимни қунт билан эгаллаш, меҳнат қилиш инсоннинг зийнатидир”. Мазкур асарнинг “Ўттиз иккинчи сўзида” улуғ оқин илмнинг қудратли кучи хақида шундай дейди: “Сен илмга чиндан ҳам ихлос қўйсанг, у ҳам сенга меҳр қўяди ва сен уни тезроқ қўлингга киритасан. Агар сен унга чала меҳр қўйсанг, ўрганган илминг ҳам чала-чулпа бўлади”. Ёки: “Киройи илминг бўлгандан

кейин, уни эҳтиёт қиласиган фаҳм-фаросатинг, ақл-хушинг, ор-номусингни қўлдан бермайдиган феъл-атворинг ва ғайратинг бўлса – нур устига аъло нур! Лекин бу эҳтиёткорлигинг, шубҳасиз, ақл учун, ор-номус учун қилинган бўлсин!”

Абай келажакни олдиндан кўрар, рўй бериши мумкин бўлган воқеа ҳодисаларни айта оларди. Одамларнинг яхши-ёмонини бир сухбатда ажратарди. Унинг таълимотича одам ҳар куни ёки ҳафтанинг ҳар жумасида ўзига ҳисоб бериши керак: “Агар сен ақлли кишиларнинг сафида бўлсанг, ҳар куни бир марта ёки ҳафтанинг жума кунлари, ҳеч бўлмаса, ойда бир маротаба ўзингта ўзинг ҳисоб бер! Ўтган умрингни қандай ўтказбисан: на илмга, на жамиятга ва на ўзингга фойдали бирор иш қилибсанми? Ё қандай қилиб ўтказганлигинги ўзинг ҳам сезмай қолибсанми? Ҳар бир оиласда оила бошлиғи бола-чақаларига ибрат бўлиши лозим. Шунда сен бошқалардан яхшилик топасан”.

Абай ўз насиҳатлари орқали илмли ва илмсиз кишиларнинг дунёқараашларини ўқувчи учун тушунарли тилда, содда қилиб баён этади. Илмнинг куч-қудратини шарафлайди, улуғлайди. Имли одамларнинг ўзгаларга савимий муносабатда бўлишини, илм билан меҳнатнинг уйғунлигини очиб беради. Бироқ ҳар қандай илмга интиљувчи киши аввало меҳнатсевар, иқтисодий жиҳатдан ўзига тўқ бўлмоғи лозим. Бу ҳақда улут оқин айтади: “Аввало дунё топ, корни оч одамнинг ақли кам бўлади, илмга ташналиқ оч кишига не даркор. Мол топсанг, корнинг тўяди, кейин сиёsat кулоғингга киради”.

Бундан ташқари, “Насиҳатнома” асарида инсоннинг инсонга бўлган муносабати, меҳр-оқибати, одамийлиги ҳамда инсоний бурчлари ҳам чиройли ибора, ташбехлар орқали тушунарли тилда ўқувчига етказилади. Раҳмдиллик, бироннинг қайғусига ҳамдард бўлиш олижаноб инсонларга хос бўлган фазилат эканлигини кўрсатади. “Ёмон одамдан ҳам яхшилик излаш мард одам-

нинг иши”, деб уқтиради.

Оқин “Насиҳатнома” асари орқали одамларни ҳақиқат учун курашга, мухими довюрак ва ботир бўлишга чорлайди. Бундай хислатлар эгаси бўлган инсон ҳеч қачон ноҳақлик ва адолатсизлик олдида эсанкираб қолмайди. Зулмат сари бормайди. Халқ бошида қилич кўтартмайди. Оғир вазиятда ҳам ақл ва фаросат билан иш тутади. Зулмат ичида ҳам кўзлари одил ва тўғри йўлни кўра олади. Лозим бўлса, адолат учун ўз юрагини машъала қилиб ёқиб боради. Бундай “довюрак инсон юрак амрига итоат қиласи”. Ва бир сўзли бўлади, карвоннинг ортидан ит каби эргашавермайди. Балки йўлдан адашганларнинг отини тўғри йўлга буриб юборишга ярайди. У ҳақиқат олдида бўйсунишга ҳамиша тайёр. Ноҳақлик олдида, қанчалик қийин бўлса ҳам, бош эгмайди. Ботир ва мард, жасур, кўкрагида бўрининг юрагини эмас, инсоннинг титраб, ҳаяжонланиб турувчи юраги бор одам шундай бўлади”, дейди.

Абай чуқур мулоҳазали одам бўлган. Ўз миллати тарихини яхши билган. Хитой тарихини ёритади, қайси қабила ва уруғлар қаерда яшаганлигини айтади. Абайнинг бу фикрлари Манас эпопеясида ҳам учрайди. Биз бу билан Абайнин тарихдан чуқур хабардор эканлигини, ўз халқи тарихини чуқур ургангандигини кўришимиз мумкин.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, буюк оқин “Насиҳатнома” асари орқали қозоқ ёзма адабиётига асос солиб, қозоқ поэзияси ва прозасини дунё миқёсига олиб чиқди. Унинг асарлари қозоқ халқининг миллий, манавий ифтихорига, бойлигига айланди. Абай қолдирган асарлар токи дунё бор экан, токи адабиёт яшар экан, само сахросида чақнаган ёркин юлдуз сингари порлаб тураверади.

АДОЛАТ ВА ҲАҚИҚАТ КУЙЧИСИ

Академик Салиқ Зимонов “Абай ўттиз ёшида халқ орасида атокли одамга айланди. Элбоши сифатида сдамлар хурматини қозонди. Ўғриларга, халқнинг мулкини талаган безориларга оғир жазолар тайинларди”, деб ёзади.

Абай ёш бўлишига қарамай элни бирлаштиришга, ўзаро низоларга барҳам беришга, халқни аҳиллик ва иноқликда яшашга даъват этишдан чарчамасди. Ўғирлик ва безорилик қилган, халқнинг мулкига кўз олайтирган кимсаларга, шунингдек, сайловларда ўз номзодларини ўtkазиш мақсадида халққа турли ваъдаларни берib, уларни бажармай келаётган фирибгар, порахўр ва юлғич бўлисларга сатирик шеърлари орқали зарба берарди. Халқни талаётган бий ва бойларга нафрати қанчалик ошса, оддий, бечораҳол халққа шунчалик ачинар, ғамхўрлик қиларди. Замона зайлар сабаб халқнинг тақдири фалокат остига келиб қолганидан ўзини гуноҳкор, ҳисобларди.

Абай бўлис бошлиқларини, бой ва бойларни доимо инсофга чақирди. Халқпарварликка, адолат ва ҳак йўлига бошлади. Қозок дала-даштларидағи маҳаллий миллатнинг камситилишига йўл кўймади. Назаримизда ҳеч бир шоир ёки оқин Абайчалик ўз халқига бу қадар ачинмаган, унинг ночор турмуш тарзидан қайғурмаган. Элнинг тақдири учун курашмаган.

Абай халқнинг бошига тушган қайғу ва мусибатни ўзимники деб билди. Халқ билан бирга хўрликларга қарши курашди. Очарчиликни, овулларда болаларни ҳаётдан юлиб олаётган юқумли касалликларни бартараф этиш мақсадида подшоликдан ёрдам сўраб, хатлар жўнатарди. Халқ дардини съездларга кўярди. Халқни фаровон ҳаётга элтувчи дастурлар устида мулоҳаза юритарди. Бироқ унинг арзларига қулоқ соладиган одам топилмасди. Бундан Абайнинг ғазаби жўшиб,

юраги кизиб, қўлига вафодор қаламини олиб, ўтли ўланлар битарди:

*Кўнгилсиз қора совуқ, қирда юрсанг,
Бирор келиб қарамас ёлғиз ўлсанг,
Гўдаклар оч, инграшар кампир ҳам чол,
Итлар ҳам оч, увлашар қайдада кўрсанг.*

Улуғ оқин ўз шеърлари орқали золимларнинг қилмишларини очиб ташлайди, эл ичидаги шарманда қиласди. Юрагида алам ўти ёнган амалдорлар, мансабдорлар қандай қилиб бўлмасин Абайнинг оғзини ёпишга, овозини учирашга, унинг адолат ва ҳақ йўлида харакатланаётган қаламини синдиришга уриндилар. У билан тил топишиш, уни ўз томонларига оғдириш максадида, мансаб ва амалларни ваъда қилишди. Ҳатто Семей генерал-губернатори Боринтов унга вақти-вақти билан совға-саломлар жўнатиб, оқиннинг кўли билан халқ нарозилигини босишга ҳаракат қилди. Мухтор оға айтганидек, “Абай элнинг кўрап кўзи, элнинг қайнок юраги ва покиза вижданни бўлгани учун пулга, мансабга сотилмади”.

Маълумки, овул одамларининг деярли барчаси чорвачилик ва дехқончилик билан машғул. Улар сахроларга, тоғ ён бағирларига чодир тикиб яшашади ва қишини ҳам шу ерда қаршилашади. Қиши фаслида халқнинг аҳволи баттар оғирлашади. Ўтин, озиқ-овқат этишмайди, совук барвақт тушар, қалин қорлар ёғар, чодирларда яшаётган халқ эса ҳам совуқдан, ҳам очликдан азоб чекар, қийналар, болалар юқумли касалликларнинг қурбонига айланарди. Халқнинг бундай аҳволда яшаётганига чидаёлмаган Абайнинг юрак-бағри ўртаниб, кўп бор Семейга – генерал-губернаторга мактуб ёзиб, халқнинг бошига тушган қийинчиликлардан огоҳ этиб, ёрдам сўрарди. Бироқ бу масалалар узоқ вақт кўрилмай, губернаторнинг столида қолиб кетарди.

*Жулдор ўтов ичидаги музлар гўдак,
На қуюқ, на суюги бор, бўзлар гўдак.*

*Чурук кигиз остида титрар бобо,
Тушида гүшт күрганин сўзлар гўдак.*

Ўзини эл билан бирга ҳис этган оқиннинг ягона тилағи ва орзуси қозоқ халқининг фаровон ҳаётини кўриш эди. Бироқ, бўлислар юртни обод қилиш, элни очлик балосидан қутқариш, эл орасида тарқалаётган касалликларнинг олдини олиш билан мутлақо иш олишмасди. Бой ва бийлар дастидан азоб чекаётган, хўрланган, қашшоқ, бошпанасиз халқнинг умиди Абайдан эди. Эл унга ишонарди. Фақат Абайгина уларни зулмдан ҳолос этиши, угина халқни очлик, қашшоқлик балосидан асраши мумкинлигини биларди. Шу мақсадда унинг олдига адолат ва ҳақиқат истаб боришарди. Абай элнинг муаммоларини ўз вақтида ва жойида ҳал этарди.

Абай овулларда яшаётган халқнинг ишсизлигидан, очикдан қийналаётганлигидан қаттиқ ташвишланарди.

*Меҳнатсиз, ҳаракатсиз, шўрлик қозоқ,
Оқат излаб тентирар, гадо–қашишоқ!
Тушларига киради қимиз ҳам гүшт,
Йўқчиллик гирдобига тушган шундоқ!*

Адолат ва ҳақиқатни истаган, халқнинг фаровон келажагини ўйлаган оқинни, албатта, ўз душманлари, ғанимлари анчагина эди. Улар Абайнин ёқтиришмасди. Очиқдан-очиқ “душманимиз” деб айтишарди. Ҳатто рус генерал -губернатори ҳам халқ манфаатлари йўлида курашган оқиннинг номини эшитишдан чўчирди. Калб амри, виждон буйруғи Абайнин курашчига айлантирганди. Абай бўлис сайловларини адолатли ўтишини, сайловда халқ вакилларидан ҳам номзодлар иштирок этишининг тарафдори эди. Бироқ, порахўр, мансабпарат кимсалар амал учун ўзларининг бойликларини аяшмасди. Семейга - генерал-губернатор ҳузурига, приставларга қатнаб, пора бериб мансабни сотиб олишарди. Бир гал сабр қосаси тўлган халқ Абайга мурожаат ки-

лишади. Сайлов одамларнинг алдаш ва қуруқ ваъдалар бериш орқали бўлиб ўтаётганидан шикоят қилишади. Абай овулларга бориб, халқни йиғиб, сайловниadolатли ўтказишга ва сайлов жараёнини ўзи назорат қилишга ваъда беради. Бироқ унинг бу иши порахур бойларга ёқмайди. Улар қўлида қамчи билан, конли ханжар билан йўлларига ғов бўлган тўсиқни олиб ташлашга қарор қилишади. Абайнинг бўйнига ханжар қадашиб, ўлдирмоқчи бўлишади. Оқин эса мақсадидан қайтмайди. Уни қамчи билан ўласи қилиб савалашди.

Мухтор Авезов бу ҳолатни қуйидагича тасвиirlайди. “Калтак Абайгагина эмас, Абайнин яхши кўрадиган, унга шамолни ҳам раво кўрмайдиган, қадр қиладиган одамларнинг худди ўз бошларига теккан калтакдек бўлди. Халққа теккан калтак ёки бегуноҳ, шафқатли кекса онанинг юзига қасддан урилган, машъум калтакдек бўлди”.

Шоир золимларга қарши, уларнинг қора қилмишларига қарши курашдан сўнгги нафасига қадар қайтмади. Бироқ, уadolат майдонида ёлғиз эди. Ёнига кирадиган ўзига яқин дардкаши ва ҳамдами йўқ эди. Бундан оқининг юраги ёнарди.

*Куюсан юрак, куюсан,
Куйганингдан не фойда.
Дунёда нени сужсан,
Умр қайдада, дўст қайдада?*

– дея афсусланади.

Шоир кўп шеърларида унинг юрак азобидан дард чекаётгани, юраги зада бўлгани ва унинг гапларига қулоқ соладиган бир ҳамдард, вафодор дўст топилмаётганидан шикоят қилади. Шоир ёшликнинг ортда қолганидан ва қариликнинг бошланаётганидан, кўп ишларни бажаришга улгуrolмаётганидан афсусланади. Ҳар қадамида кўриб, билиб турган халқининг ночор ахволда яшаётгани ва бу ночорларга ўтказилаётган зулм, зўра-

вонлик, ноҳақлик, адолатсизлик, айрим кимсаларнинг хиёнаткорлиги оқин юрагига тинимсиз зарбалар бериб турарди. Абай икки юзламачи, мунофик кимсаларни кечирмайди. Фарёд солди:

*Гоҳ ўлди, гоҳ бўлди ёв,
Кимни севса бу юрак.
Бари душман ё йўлга ғов,
Суянишга йўқ тиргак,*

— дея оҳ уради ва айни чоғда ўзи каби юраги ғам-ғусса бодасига тўлган одамга;

*Эй, юраги дардли одам,
Қалбимдан сен хабар ол.
Унда не бор, қандай дард, ғам,
Тилга кирар қулоқ сол, — дейди.*

Абай ҳамиша ҳалқ орасида яшади. Одамларнинг дарди билан, ғам-ташвиши билан ва айни чоғда шодлиги билан нафас олди. Атрофига ҳалқсевар одамларни йиғди. Ёшларга кўпроқ ишонди. Умиди эди улар. Илғор ғоялар билан таништириб борди. Филология фанлари доктори Феруза Агаева улуг оқин ижоди ҳақида тўхталиб, шундай сўзларни айтади: “Абай тимсолида қозоқ адабиётининг қудратли чегаралари катта тарихий ўзгаришлар, шароитлар билан боғлиқ эди”.

Бу ҳақ гап эди.

ҚОЗОҚ ХАЛҚИГА МАЁҚ ТУТГАН ЧАРОҒБОН

Ўзбекистоннинг пойтахти Тошкент шаҳрининг қоқ марказидаги катта кўчаларидан бири Абай номи билан аталади. Янада эътиборли ҳолат шундаки, у Навоий кўчасига туташ. Гўёки ҳар икки халқнинг улуғ фарзандлари устозу шогирд сингари қўл беришиб тургандек тасаввур уйғотади менда. Ахир XIX асрнинг ўрталарида таваллуд топиб, умрини қозоқ ҳалқининг камолоти қайғусида ўтказган баҳши-шоир Шарқ мумтоз адабиёти алломалари - Фирдавсий, Низомий, Хўжа Ҳофиз, Алишер Навоий ва Фузулийларнинг асарларидан болалигиданоқ баҳраманд бўлиб, барчаларини ўзига устоз санаган. Уларга ўхшаб чинакам сўз санъаткори даражасига етишишга интилган. Ва ниҳоят қозоқ ёзма адабиётининг асосчиси, қозоқ ҳалқининг буюк маърифатпарвар шоири, ҳалқлар дўстлигининг оташин куйчисига айланган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Буюк қозоқ шоири ва мутафаккири Абай Кўнонбоев ижодий меросини, кенг ўрганиш ва тарғиб қилиш тўғрисида”ги Қарорида таъкидланганидай: “Абай Кўнонбоевнинг шарафли номи ва бой ижодий мероси нафақат қозоқ ҳалқи, айни пайтда бугун туркий ҳалқлар, жумладан, ўзбек ҳалқининг ҳам қалбида безавол яшаб келмоқда.

Ўзбекистон ва Қозогистон давлатлари ўртасида ги ўзаро дўстлик ва ҳамкорлик муносабатлари янги босқичга кўтарилаётган бугунги кунда Абай Кўнонбоев сингари улуғ алломаларнинг ўлмас мероси ҳалқларимиз учун янада мұхим маъно ва аҳамият касб этади.

Шу боисдан 2018 йилнинг баҳоридан бошлиб Абай ижодининг Ўзбекистондаги тарғиботига алоҳида эътибор билан жиддий ёндошилмоқда. Мазкур қарор доирасида қатор тадбирлар ҳам ўтказилди. Айниқса, шоирнинг таваллуд санаси – 10 августда адабий анжуманлар

авжига чиқди. Бу борада ёзувчи ва шоирларимизнинг фаоллиги янада ортди. Чунончи, ўзбек детектив жанри ривожига йилдан йилга баракали ҳисса қўшиб келаётган наманганлик адаб Исокжон Нишонов бир неча бор дўстона сафар билан Қозоғистонда бўлди. Ҳамкаслари ва Абай авлодлари билан учрашиб, буюк оқин яшаган жойларни, мангу қўнимгоҳини зиёрат қилди. Албатта, у куруқ қайтмади. Янги ёзилажак асарларига маълумотлар йиғди. Қисқа фурсатда “Саҳрова чақнаган юлдуз”, “Мухаббатнинг мангу қўшиғи» номли қиссаларни битди. Айни пайтда оқин ҳақидаги янги романга қўл урда.

Тўғри, Қозоғистонда Абай ҳақида прозада роман-эпопеядан тортиб, поэзияда кўплаб шеърлару поэмаларгача, ҳатто драматургияда саҳна асарларигача яратилган. Ўзбекистонда ҳам Уйғун, Миртемир, Асқад Мухтор, Носир Фозилов сингари ёзувчи, шоирларимизнинг Абай ижодидан таржималари, унинг ўзига бағишиланган назму наср дурдоналари битилган. Ўзбекнинг улуғ шоири Миртемир Абай ҳайкали қаршисида туриб:

*Ана у доим уйғоқ манглайида ёргулик,
Бургут кўзлари қарар парвоз кўзлаб осмонга.
Шоирона сиймою, доҳиёна улуғлик,
Кўз узмай рози боқар чексиз Қозоғистонга,*

— деб мамнунона сатрлар тизганида нақадар ҳақ эди. Инчунин, истиқлол йилларида Қозоғистон Республикаси Президенти Нурсултон Назарбоевнинг юксак эътибори-ю, миллат улуғига бекиёс эҳтироми туфайли Абай бор бўй-басти билан оламга бўйлади. Президент томонидан айтилган “Абайнинг сўзи – қозоқнинг тумори” деган ибора ижодкор инсоннинг ҳалқига бағишилаган сўзларию амаллари ўзига юқори мавқе-мартаба бўлиб қайтишининг ҳаётий ифодаси эмасми?! Исокжон Нишоновнинг қиссалари и мана шу боқий ҳақиқатни кўз ўнгимизда гоҳ маҳзун, гоҳ қувноқ, гоҳ ўқинчли, гоҳ фахрли йўсинда намоёнлайди. Ўтган икки асрнинг ор-

зу-армонли авлоди билан бугунги истиқлолдан бахту иқболли авлоднинг турмушини таққослайди. Абайнингadolati ва халқнинг садоқатига олқишилар ёғдирган. Халқини эзиш эвазига ўзининг омонат бахтини курмөкка ўрганган риёкорларнинг жирканч афт-башарасини фош этган. Тавқи лаънат ботқоғига ботгандарнинг, юртбосарларга ўз юртни сотгандарнинг юртдошлирига хиёнаткорлигини кескин қоралаган. Бугунги истиқлол ёшлариға эзгулик ва ёвузликни фарқлаш сабогига арзирли мисолларни лавҳа ва ҳикояларига беҳад таъсирчан тарзда муҳрлай олган.

Киссалар саёҳат йўсинидаги йўлнома тарзида қоғозга туширилганига қарамай, муаллиф Абай абадиятининг чукур илдизларини очиб беришга интилади. Қозоқнинг улуғ адаби Мухтор Авезов, таниқли ёзувчи Талгат Кенесбоев, академик Солиқ Зимонов, филология фанлари доктори Феруза Агаеваларнинг ёзганларидан ғоят ўринли фойдаланган. Абайнинг жиянлари Эрнур ва Давлет билан мулоқотлари чоғида ўзининг яратила-жак асарига зарур чизгиларни илғаб олган. Кейин эса یоссий “кўмак”ни Абайнинг ўзидан, яъни алёрлари ва ғасиҳатларидан излаган.

Мен асарни зўр ҳаяжон билан мутолаа қилиб чиқдим. Абайнинг беҳаловат ҳаёти, жўшқин ва курашchan ғжоди тасвирида ва талқинида дўст қозоқ халқининг буюк даҳосига кўнглимда ўзгача эҳтиром уйғонди. Абайни ўз бобомдек суюб ва қисматидан қуюб, биз туркӣ ҳалқларнинг ўтмишдошигина эмас, кечмишдошлигимиз ҳам худди икки томчи сувдек ўхшашлигига яна бир карра иқрорландим. Ўзимни Иссоқжон Нишоновга ҳамроҳлик ва ҳамфирлик қилгандай сездим. Бу, икки қисса беҳад таъсирчан ва ҳаяжонбахш битилганидан, албатта.

Ҳозиргача катор-қатор романлар, қиссалар ва ҳикояларнинг муаллифи сифатида наинки Ўзбекистонга, балки хорижий юртлардаги мухлисларгача танилган

сермаҳсул адаб Исокжон Нишонов ўзининг ижод оламига Абай тимсолида дўсту қадрдон қозоқ халқи ҳаётини мохирона ифодалаб, ғоят долзарб мавзуга янгила кўриниш, янгила жило бағишилаётган экан, буни фақат ва фақат олқишлишимиз жоиз. Энг муҳими, у икки халқ орасидаги маънавий-маърифий алоқаларнинг янги босқичида ўзбек қаламкашлари орасида биринчилардан бўлиб, дадил қадамни ташлади, дейишга тўла ҳақлимиз. Ўйлаймизки, бу битиклар Абай агадиятига хизмат қиласиган яна бир янги асар сифатида китобхонларнинг жовонидан муносиб ўрин эгаллайди.

Содиқ САЙҲУН, адабиётишунос, “Турон” фанлар академияси академиги, “Шухрат” медали нишондори.

ЭҲТИРОМ

Китобни ўқиб, унинг ёрқин талқини, ишончли далиллар билан сайқалланган сатрлари олдида чуқур таъим изҳор этмоққа жазм этдим. Айниқса, халқнинг улуғ ўқиннинг тилидан ва дилидан чиққан ўтли сўзлари, матонати, адолат ва ҳақиқат йўлида ёвузларга қарши дадил боришини муаллиф ишонарли даражада тасвирлай олган. Айрим жойларни ўқиётганимда кўзларимга ёш келди. Вокеалар жараёни кўз ўнгимдан ўтди. Аллоҳ халқ хизматига камарбаста бўлган бандасини севади. Улуғ алломаларнинг номи бутунги кунимизгача яшаб келишининг сабаби ҳам унинг иноятидир. Халқим, деб жон фидо қилган шоирнинг ўланлари тилимизда, дўмбирасининг овози қулогимизда...

Ҳасан АЗИЗ, ёзувчи.

МУНДАРИЖА

САХРОДА ЧАҚНАГАН ЮЛДУЗ	3
АБАЙНИНГ БОЛАЛИК ЙИЛЛАРИ.....	11
УМРИНИНГ СҮНГГИ ЙИЛЛАРИ.....	39
СҮНГГИ СҮЗ ҮРНИДА.....	54
ТҮРТ ҲИКОЯДАН ИБОРАТ ҚИССА	57
МУҲАБАТНИНГ МАНГУ ҚЎШИФИ	57
ҚЎШИҚНИНГ ТУФИЛИШИ	57
МУҲАБАТНИНГ МАНГУ ҚЎШИФИ.....	63
ХОТИМА	82
ОҚИННИНГ ОҲУ ЗОРИ.....	83
СҮНГГИ СҮЗ ҮРНИДА.....	121
ҲАЙКАЛ ПОЙИДАГИ ЎЙЛАР.....	121
АБАЙ ЛИРИКАСИ	122
АБАЙ - ТАБИАТ КУЙЧИСИ.....	122
АБАЙ - МАҶРИФАТПАРВАР	127
"НАСИҲАТНОМА" АСАРИ ХУСУСИДА	132
АДОЛАТ ВА ҲАҚИҚАТ КУЙЧИСИ	138
ҚОЗОҚ ҲАЛҚИГА МАЁҚ ТУТГАН ЧАРОҒБОН	143
ЭҲТИРОМ	147

Муҳаррир: Содик САЙҲУН

Мусаҳҳиҳ: Анвар УБАЙДУЛЛО

Компьютерда саҳифаловчи: Абдуқодир ЮЛДАШЕВ

Техник муҳаррир: Иззатилла ХАЙРУЛЛАЕВ

Бадиий муҳаррир: Уйғун СОЛИХОВ

«Наманган» нашриёти. Наманган шаҳри, Навоий кўчаси, 36-й.

Нашриёт лицензия рақами

AI-156 2009 йил 14 августда берилган.

Бичими 84x108 1/32. Босма табоги 13.

Гарнитура «Times New Roman». Офсет қофоз.

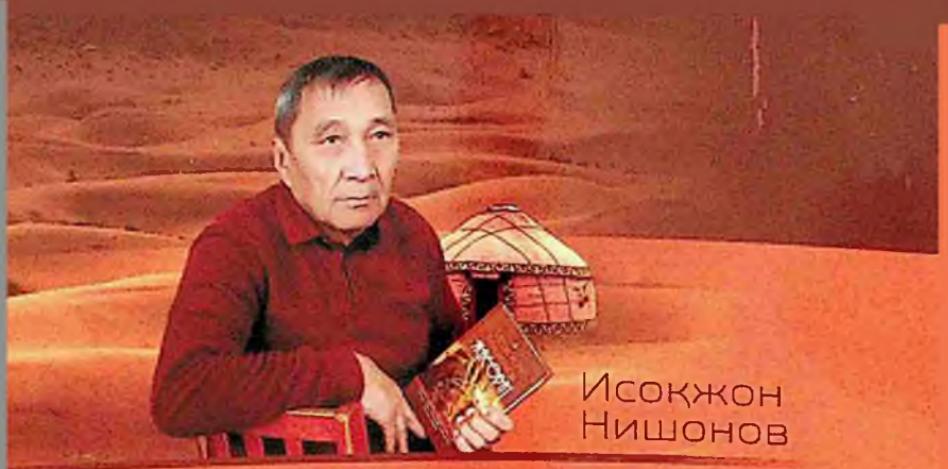
Адади 5000 нусха. Буюртма № 15.

Бахоси келишилған нархда.

«Yosh kuch press matbuotি» босмахонаасда чоп этилди.

Манзил: Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани,

Чилонзор кўчаси, 1 А уй.

Исокжон
Нишонов

Наманган вилоятида таваллуд топган. 2000 йилдан буён бадий ижод билан шугулланмоқда. 25 та роман, 30 зиёд қисса ва ҳикоялар түпнами китоб ҳолида чоп этилган. Адабнинг “Афғон шамоли” роман-сериалы шу кунга қадар 500000 нусхадан кўпроқ адатда чоп этилди. 2019 йилда «Yosh kuch» нашриёт матбаа уйида, роман сериалнинг 13 жиғиди 130 000 нусхада қайта нашрдан чиқди. Мазкур асар мамлакатимиз бўйлаб ўқувчилар ўртасида ўтказилган сўровнома бўйича 2017-2018 йилларда энг кўп ўқилаётган асар сифатида эътироф этилди. Китоблари МДХ ҳалқлари тилларига, шунингдек, немис тилига таржима қилинган. Яқинда Остона шаҳрида «Тайна бриллиантового перстня» романи чоп этилди. Ҳикоялари асосида телефильм суратга олинган. Муаллиф 2018 йилда Абай ҳақида ёзган асарлари ва «Абай сўзи» хужожатли фильмидаги иштироки учун Қозогистон Республикаси элчихонасининг Фахрий ёрлиги билан тақдирланди.

ISBN 978-9943-5247-7-4

9 789943 524774